TURUL

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTIK

ÁLDÁSY ANTAL

MÁSODELNÖK

ÉS

HOLUB JÓZSEF

JEGYZŐ.

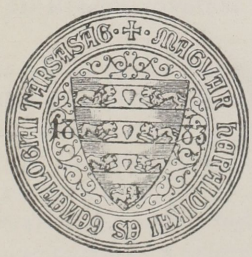

HARMINCZÖTÖDIK KÖTET.

1917-IK ÉVI FOLYAM.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXVII.

FRANKLIN TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló czikkek.

Lap

Az új magyar és a közös intézmények használatára rendelt új czímerek. (A «Budapesti Közlöny» 1915. évi október hó 12-iki és november hó 6-iki, valamint 1916. évi márczius hó 10-iki számában megjelent legfelső kéziratok, ministeri rendeletek és törvény szövege *(8 szövegközti képpel)* --- --- --- --- --- --- --- 1

*

DÖRY FERENCZ --- --- --- Magyarország czímerének kialakulása *(23 szövegközti képpel)* --- --- --- 17
HOLUB JÓZSEF--- --- --- --- Fiume czímere *(3 szövegközti képpel)* --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 48
— — --- --- --- Bosznia czímere *(6 szövegközti képpel)* --- --- --- --- --- --- --- --- --- 54
ILLÉS JÓZSEF --- --- --- --- A közös intézményeink használatára rendelt czímerek jogi jelentősége --- --- 14
KEÖPECZI SEBESTYÉN JÓZSEF Erdély czímere *(16 szövegközti képpel)* --- --- --- --- --- --- --- --- --- 33
SUFFLAY MILÁN -- --- --- A Társországok czímerei *(2 szövegközti képpel)* --- --- --- --- --- --- 50

II. Kisebb rovatok.

Szakirodalom. Dr. CSÁNKI DEZSŐ: Az új magyar és úgynevezett közös czímerekről. Ism. *H. J.*--- --- --- 58
ILLÉS JÓZSEF: A magyar czímer és a királyi czím története 1804-től kezdve. Ism. *H. J.*--- 59
Az új osztrák, magyar és közös czímerek. *Ströhl H. G.* eredetijei után készült hét színnyomatu tábla öt czímerleirással és egy magyarázó vázlattal. Ism. *Keöpeczi Sebestyén József* --- 62
R. KISS ISTVÁN: A magyar állam czímerei --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 62
Dr. KMETY KÁROLY: Nemzeti szimbolumaink térfoglalása --- --- --- --- --- --- --- --- 63
Dr. MAGONY JÓZSEF: A magyar czímer és a magyar zászló --- --- --- --- --- --- --- 63
TÚRI BÉLA: A czímer- és zászlókérdés a közös intézményeknél --- --- --- --- --- --- --- 63
Osztrák irók a közös ügyek czímerének rendezéséről. Ism. *Csekey István* --- --- --- --- 64

AZ ÚJ MAGYAR ÉS A KÖZÖS INTÉZMÉNYEK HASZNÁLATÁRA RENDELT ÚJ CZÍMEREK.

A «Budapesti Közlöny» 1915. évi október hó 12. napján megjelent 236. száma a következő legfelső kéziratokat hozta:

Ő császári és apostoli királyi Felsége a következő legfelső kéziratokat méltóztatott a legkegyelmesebben kiadni:

Kedves *Báró Burián!*

Attól a szándéktól vezettetve, hogy az osztrák-magyar monarchia közös intézményeinek használatára a közjogi viszonyoknak megfelelő czímerről gondoskodjam, az Ausztriának és Magyarországnak Házam czímere által egybekötött czímereiből álló közös czímert a mellékelt leiráshoz és rajzhoz képest megállapitom és Önt az uj czímernek a közös kormányhatóságoknál és a külügyi szolgálatban való alkalmazása iránt szükséges további intézkedések megtételére utasitom.

Kelt Bécsben, 1915. évi október hó 11-én.

FERENCZ JÓZSEF s. k.

Báró Burián István s. k.

Kedves *Gróf Tisza!*

Házam és a külügyek miniszteréhez a másolatban idezárt kéziratot intéztem.

Kelt Bécsben, 1915. évi október hó 11-én.

FERENCZ JÓZSEF s. k.

Gróf Tisza István s. k.

A közös czímer leirása.

A közös czímernek ezidőszerint két kategóriája állapittatik meg: a «közép» (I.) és a «kis» (II.) czímer, mig a «nagy» czímer megállapitása későbbi időpontra marad.

Ebből a czélból az elválaszthatatlanul monarchiaként egyesült két államnak: Ausztriának és Magyarországnak külön-külön zárt egészet alkotó, egymás mellé állitott czimereit *(B.* és *C.)* a legfelsőbb uralkodóháznak a két állam czimerpajzsai fölé emelkedő s az aranygyapjasrend nyaklánczával körülvett czímere *(A.)* és a pragmatica sanctioból, illetőleg az 1722/3. évi II. magyar törvényczikk 7. §-ából átvett: «INDIVISIBILITER AC INSEPARABILITER» jelmondat köti össze, fölvétetvén mindkét állami czímerbe a középczímerben addig, mig Bosznia és Herczegovinának a monarchiában elfoglalt államjogi helyzete rendezést nyer, e tartományok czímere is.

I. A közép czímer.

Ez a czímer a monarchia két államában megállapitott, saját koronájukkal födött közép czímerekből és ez állami czímereknek egy-egy pajzstartójából olyképen alakul, hogy alattuk aranyos diszitmény van, a melyen átfonódik a jelmondatos szalag s a czímerek között helyet foglal a három legmagasabb érdemrend is.

A. A legfelsőbb uralkodóház czímere a két államnak: Ausztriának és Magyarországnak czímerpajzsaira, föléjük emelkedve, akként helyezkedik, hogy azt a két államczimer történelmi koronái: az osztrák császári korona és a magyar szent korona magasságban felülmulják.

Ennek a czímernek pajzsa kétszer hasitott; középső vörös mezejében ezüst pólya («Ausztriai Ház»); jobbról aranyban kékkoronás, kékkel fegyverzett, kiöltött kék nyelvü vörös oroszlán (Habsburg) és balról aranyban három, harántheIyzetü, csonkitott ezüst sassal megrakott vörös harántpólya (Lotharingia).

A pajzson az osztrák császári herczegeket s főherczegeket és magyar királyi herczegeket megillető hétabroncsos királyi korona nyugszik; a pajzsot az aranygyapjas-rend nyaklánczа veszi körül.

B. Az osztrák tartományoknak jobbról álló czímerében négy, egymásra helyezett pajzs látható: az alappajzs *(d)*, a nagypajzs *(c)*, a középpajzs *(b)* és a szivpajzs *(a)*.

a) A szivpajzsot az «Ausztriai Ház» czímere alkotja: vörösben ezüst pólya.

b) A középpajzs vágott, fent egyszer, lent kétszer hasitott és egyesiti magában a régi örökös tartományok czímereit:

1. (Fent, jobbról.) Alsó-Ausztria főherczegség: Kékben öt (2, 2, 1) arany sas.

2. (Fent, balról.) Felső-Ausztria főherczegség: Hasitott mező; elül feketében arany sas, hátul ezüsttel és vörössel háromszor hasitva.

3. (Lent, jobbról). Stíria herczegség: Zöldben vörösszarvu és vörössel fegyverzett ezüst párducz, a mely torkából tüzet lehel.

4. (Lent, balról.) Karinthia herczegség: Hasitott mező; elül aranyban három egymás fölött lépő fekete oroszlán, hátul vörösben ezüst pólya.

5. (Lent, középen.) Krajna herczegség: Ezüstben császári koronás, vörössel fegyverzett kék sas, amelynek melle és szárnyai holdsarló alaku, aranynyal és vörössel két sorban hétszerhétszer sakkolt pánttal vannak megrakva.

c) A nagypajzs kétszer hasitott és háromszor vágott; a harmadik és a negyedik sor középső osztályai között a vágóvonal egy osztály félmagasságával lejjebb van helyezve; a harmadik sor középső osztálya ismét hasitott és a legalsó sor ugyanazon osztályába ék tolul:

1. (Legfelső sor, középen) Cseh királyság: Vörösben arany koronás, aranynyal fegyverzett, kétfarku ezüst oroszlán.

2. (Legfelső sor, jobbról.) Galiczia és Lodoméria királyság: Kékben vörös pólyán lépő fekete holló, alatta három (2, 1) arany korona.

3. (Legfelső sor, balról.) Dalmát királyság: Kékben három (2, 1) aranykoronás, szembenéző, arany oroszlánfej.

4. (Második sor, jobbról.) Felső- és Alsó-Szilézia herczegség: Aranyban aranykoronás és aranynyal fegyverzett fekete sas, a melynek melle és szárnyai lóherelevélben végződő, középen kis kereszttel megtüzött, felfelé hajló ezüst pánttal vannak megrakva.

5. (Második sor, balról.) Salzburg herczegség: Hasitott mező; elül aranyban fekete oroszlán, hátul vörösben ezüst pólya.

6. (Harmadik sor, jobbról.) Morva őrgrófság: Kékben aranykoronás, aranynyal fegyverzett, vörössel és aranynyal sakkolt sas.

7. (Harmadik sor, balról.) Tirol herczegesitett grófság: Ezüstben aranykoronás és aranynyal fegyverzett vörös sas, a melynek szárnyai egy-egy, lóherelevélben végződő arany pánttal vannak megrakva.

8. (Harmadik sor, középen, jobbról.) Vorarlberg tartomány: Ezüstben háromhasitéku vörös templomi zászló.

9. (Harmadik sor, középen, balról.) Isztria őrgrófság: Kékben vörössel fegyverzett, lépő arany kecskebak.

10. (Legalsó sor, jobbról.) Bukovina herczegség: Kékkel és vörössel hasitott mezőben három (1, 2) hatágu arany csillag között szembenéző, természetes szinü bölényfej.

11. (Legalsó sor, balról.) Bosznia és Herczegovina: Aranyban a bal szélen ezüst felhőkből kinyuló, könyökben hajlott vörösruhás kar, puszta kezében arany markolatu, kivont görbe szablya.

12. (Legalsó sor, középen.) Görcz és Gradiska herczegesitett grófság: Hasitott pajzs; elül harántvágott, fent kékben aranykoronás arany oroszlán, lent ezüsttel és vörössel ötször balharántvágott (Görcz); hátul aranynyal és kékkel vágott mezőben ezüst horgonykereszt (Gradiska).

13. (Betolt ék.) Trieszt közvetlen birodalmi város: Vágott mező; fent aranyban mindkét fején aranykoronás és arannyal fegyverzett, fekete kétfejü sas; lent vörösben ezüst pólya fölött a mező aljából kinövő, liliomosvégü arany lándzsacsúcs (u. n. szent Szergiusz lándzsája).

d) Az alappajzsban az osztrák császári méltóság jelképeként: Aranyban mindkét fején királyi koronás, aranynyal fegyverzett, fekete kétfejü sas, a mely jobb karmában kardot és kormánypálczát, bal karmában pedig birodalmi almát tart.

Az alappajzson az osztrák császári korona nyugszik; a pajzsot jobbról álló, aranynyal fegyverzett, feketével és aranynyal vágott griff tartja.

C. A magyar szent korona országainak balról álló egyesitett czímere nagypajzsot *(b)* tüntet fel reáhelyezett középpajzszsal *(a)*.

a) A hasitott középpajzson a magyar állam kis czimere: Jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező; balról vörös mezőben zöld hármashalomnak aranykoronás, kiemelkedő középső részén ezüst, talpas kettőskereszt.

b) A nagypajzs négyelt; behajló szélü, betolt, hasitott ékkel:

1. (Fent, jobbról.) Dalmát királyság: Kékben három (2, 1) aranykoronás, szembenéző, arany oroszlánfej.

2. (Fent, balról.) Horvát királyság: Öt sorban ezüsttel és vörössel ötször-ötször sakkolt mező.

3. (Lent, jobbról.) Szlavon királyság: Kék mezőben két ezüst, hullámos keskenypólya közt vörösben természetes szinü, futó nyest, a felső keskenypólya fölött lebegő, sugárzó, aranynyal keretezett, hatágu, vörös csillag.

4. (Lent, balról.) Erdély: Vörös keskenypólyával osztott mező; fent kékben aranynyal fegyverzett, kinövő fekete sas, a melyet a felső jobbsarokban sugaras arany nap, a felső balsarokban fogyó ezüst holdsarló kisér; lent aranyban hét (4, 3) háromormu vörös bástya (vár) egy-egy zárt kapuval, két-két oromsorral — a felső három, az alsó négy ormu — és az oromsorok között két-két ablakkal.

5. (Ék, jobbról.) Bosznia és Herczegovina:

A közös intézmények használatára rendelt közép czímer.

Aranyban a balszélen ezüst felhőkből kinyuló, könyökben hajlott vörösruhás kar, puszta kezében arany markolatu, kivont görbe szablya.

6. (Ék, balról. Fiume: Vörösben sziklán álló, balra néző, aranynyal fegyverzett, fekete kétfejü sas, a mely bal karmát fekvő barna urnán tartja, ebből viz ömlik bőségesen a szikla alja felé; a kétfejü sas fölött kék bélésü, lengő kék szalagos lebegő császári korona.

A pajzson a magyar szent korona nyugszik és a pajzsot balról lebegő, fehérruhás angyal tartja.

A legfelső uralkodóház czímerpajzsát körülvevő aranygyapjas rend alatt a két állami czímer között a három legmagasabb érdemrend nagykeresztjei foglalnak olyképen helyet, hogy a katonai Mária Terézia-rend a maga vörös-fehér-vörös szalagján legfelül van és ehhez csatlakozva következnek egy sorban egymás alatt — nyakláncaikon — a magyar királyi Szent István-rend és az osztrák császári Lipót-rend.

Az egész csoportositás alatt levő diszitményen az «INDIVISIBILITER AC INSEPARABILITER» jelmondatot fekete lapidáris betükben viselő, aranyszélü, ezüst mondatszalag fonódik át.

II. A kis czímer.

Ez a czímer a legfelsőbb uralkodóház czímeréből *(A.)* és a két államnak: Ausztriának és Magyarországnak jelmondatos szalaggal összekötött kis czímereiből *(B.* és *C.)* alakul ugyanabban a csoportositásban, mint a középczímer, de a pajzstartók és az érdemrendek hiányzanak.

A. A legfelsőbb uralkódóház czímere ugyanolyan, mint a középczímerben (lásd fent I. A. alatt).

B. Ausztria kis czimere arany pajzs, a melyben mindkét fejen királyi koronás, aranynyal fegyverzett, fekete kétfejü sas látható, a mely jobb karmában kardot és kormánypálczát, bal karmában pedig birodalmi almát tart (a császári méltóság jelképe). A sas mellén vörös szivpajzsban ezüst pólya («Ausztriai Ház»). A pajzson az osztrák császári korona nyugszik.

C. Magyarország kis czímere hasitott pajzs; jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, balról vörös mezőben zöld hármashalomnak aranykoronás, kiemelkedő középző részén ezüst, talpas kettős-kereszt. A pajzson a magyar szent korona nyugszik.

Közvetlenül a pajzsok alatt van az «INDIVISIBILITER AC INSEPARABILITER» jelmondatot fekete lapidáris betükben viselő, aranyszélü, ezüst mondatszalag.

Kedves *Gróf Tisza!*

Előterjesztésére a magyar szent korona országai egyesitett czímerének mellékelt uj leirását és czimerrajzait jóváhagyom.

Elrendelem egyszersmind, hogy az 1874. évi február hó 9. napján kelt Kéziratommal jóváhagyott magyar állampecséten is a pajzstartó angyalokkal a magyar szent korona országainak ekképen megállapitott uj czímere használtassék, még pedig ugy, mint eddig, a középpajzson Házam genealogiai czímerpajzsával, mint szivpajzszsal és az egészet körülvevő ezzel a körirattal: «Első Ferencz József, Isten Kegyelméből Ausztriai császár, Csehország Királya s a t. és Magyarország Apostoli Királya.»

Kelt Bécsben, 1915. évi október hó 10-én.

FERENCZ JÓZSEF s. k.

Gróf Tisza István s. k.

A magyar szent korona országai egyesitett czímerének leirása.

Nagypajzs reáhelyezett középpajzszsal.

A hasitott középpajzson Magyarország kisebb czímere: Jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező; balról vörös mezőben zöld hármashalomnak aranykoronás, kiemelkedő középső részén ezüst, talpas kettőskereszt.

A nagypajzs négyelt; behajló szélü, alul betolt, hasitott ékkel:

1. (Felső jobb negyed.) Dalmátország: Kékben három (2, 1) aranykoronás, szembenéző, arany oroszlánfej.

2. (Felső bal negyed.) Horvátország: Öt sorban ezüsttel és vörössel ötször-ötször sakkolt mező.

3. (Alsó jobb negyed.) Szlavonország: Kék mezőben két ezüst, hullámos keskenypólya közt vörösben természetes szinü, futó nyest, a felső keskenypólya fölött lebegő, sugárzó, aranynyal keretezett, hatágu, vörös csillag.

4. (Alsó bal negyed.) Erdély: Vörös keskenypólyával osztott mező; fent kékben aranynyal fegyverzett, kinövő fekete sas, a melyet a felső jobb sarokban sugaras arany nap, a felső bal sarokban fogyó ezüst holdsarló kisér; lent aranyban hét (4, 3) vörös bástya (vár) egy-egy zárt kapuval, két-két oromsorral — a felső három, az alsó négy ormu — és az oromsorok között két-két ablakkal.

5. (Ék, jobb mező.) Bosznia és Herczegovina: Aranyban a bal szélen ezüst felhőkből kinyuló, könyökben hajlott, vörös ruhás kar, puszta kezében arany markolatu, kivont görbe szablya.

6. (Ék, bal mező.) Fiume: Vörösben sziklán álló, balra néző, aranynyal fegyverzett, fekete kétfejü sas, a mely bal karmát fekvő barna urnán tartja, ebből viz ömlik bőségesen a szikla

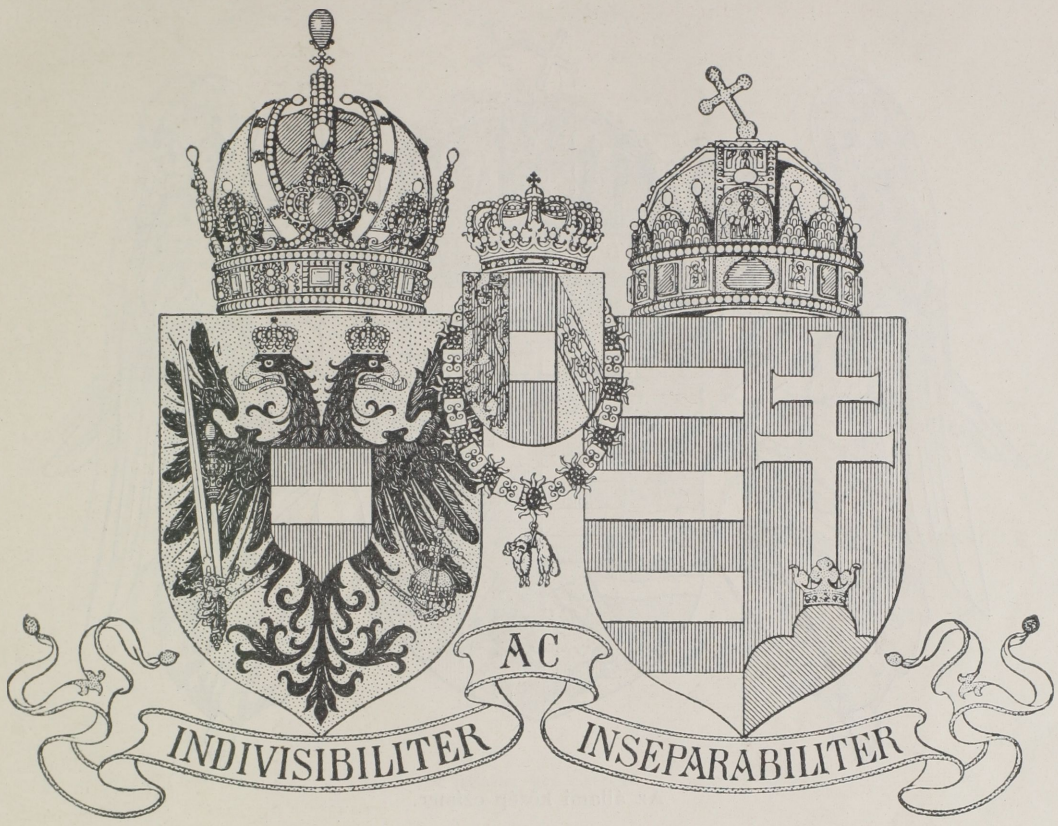

A közös intézmények használatára rendelt kis czímer első alakja.

alja felé; a kétfejü sas fölött kék bélésü, lengő kék szalagos, lebegő császári korona.

A nagypajzson a magyar szent korona nyugszik.

A nagypajzsot vagy: jobbról és balról egy-egy lebegő fehérruhás angyal tartja, vagy pedig: jobbról cserfa-, balról olajág övezi.

Hadi- és Hajóhadparancs.

Akarom, hogy Hadseregem zászlaja és Haditengerészetem lobogója közjogilag megfelelő jelképe legyen annak a kapcsolatnak, a mely a pragmatica sanctio alapján az osztrák-magyar monarchia két állama között fennáll.

Jóváhagytam tehát, hogy a hadsereg zászlaja és vezérzászlaja egyik oldalán Ausztriának és Magyarországnak egymás mellé helyezett czimereit viselje. Ezeket egymással Házam czimere köti össze és az: «Indivisibiliter ac Inseparabiliter» jeligés szalag övezi. A másik oldal közepére Névjelvényem, sarkaiba váltakozva a császári korona és a magyar szent korona állittassék.

A zászló és vezérzászló szine fehér; szélein váltakozva fekete-sárga és vörös-fehér-zöld háromszögü lángivek veszik körül.

A szinek alkalmazása tekintetében változatlan tengerészeti lobogón az «Ausztriai Ház» czímere és pajzsa mellett az ősi magyar vörös-fehér czímer ábrázoltassék.

Legyenek ezek a rendelkezések a legtávolabbi időkig élő tanujelei a monarchia összes népei áldozatkészen, örömest együttmüködő erejének, a mely olyan nemesen nyilatkozik meg Hadseregemnek és Hajórajomnak a jelen háboruban véghezvitt győzelmes hőstetteiben.

A zászlóhoz és tengerészeti lobogóhoz szóljon mindenkor a harczfiak megujuló hűségeskü je: hogy egyesült erővel fogják védelmezni és sziklaszilárdan megoltalmazni Ausztria-Magyarországnak Házammal való kapcsolatát.

A mostani zászlók, a melyek tanui Hadseregem sokszorta bevált katonai erényeinek, ezredeiknél maradnak s az ujakkal csak a felmerülő szükséghez képest fognak pótoltatni. Meglevő zászlószalagok ajánlásuknak megfelelő használatban maradnak.

Az uj vezérzászlókat elkészitésük után használni kell.

A haditengerészet egy még meghatározandó napon, ugyanabban az órában felvonja a lobogót, a mely átveszi Hajórajom minden dicsőséges hagyományát.

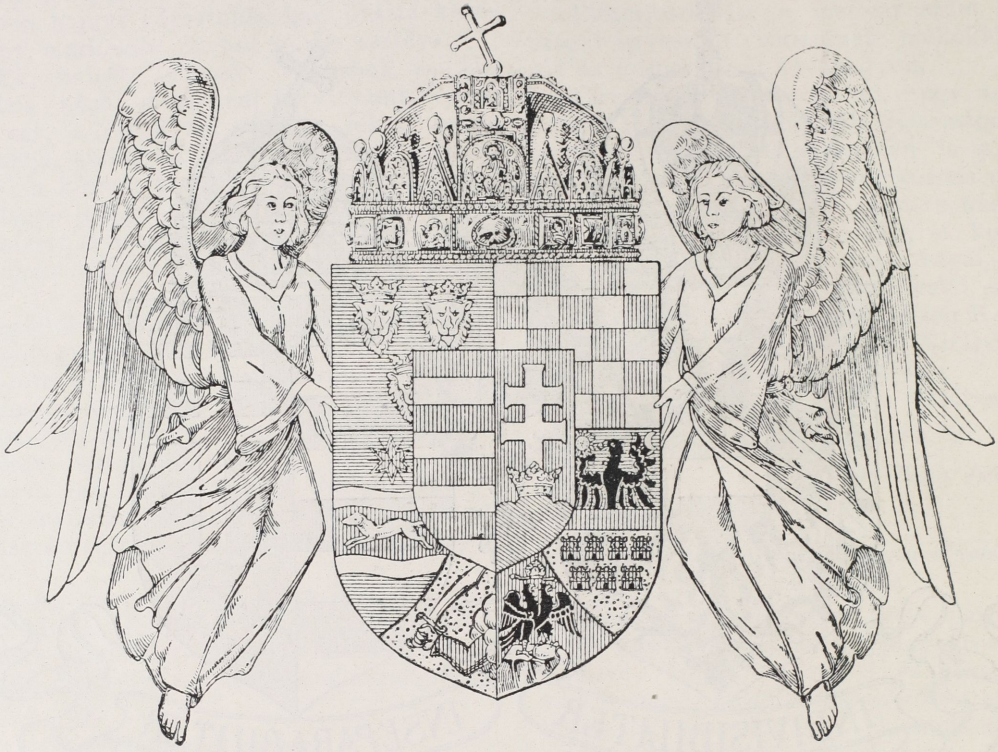

Az állami közép czímer.

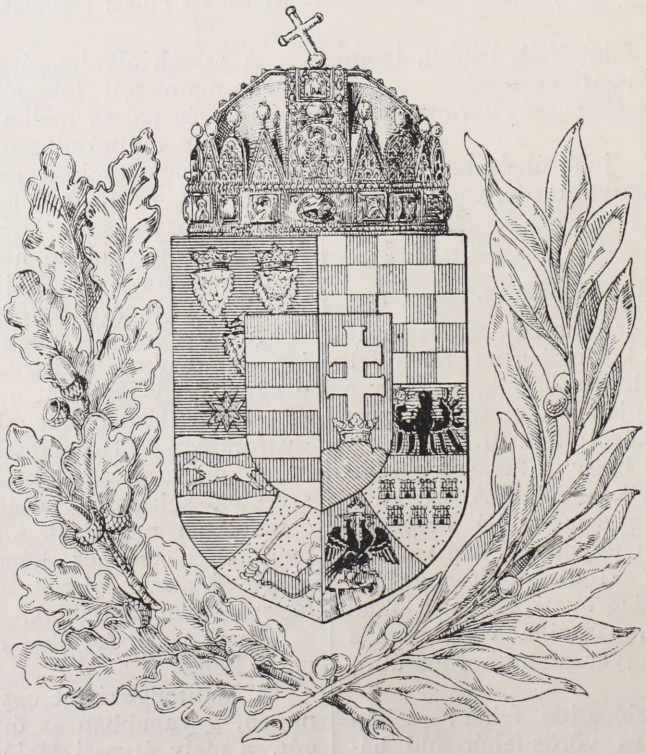

Az állami közép czímer.

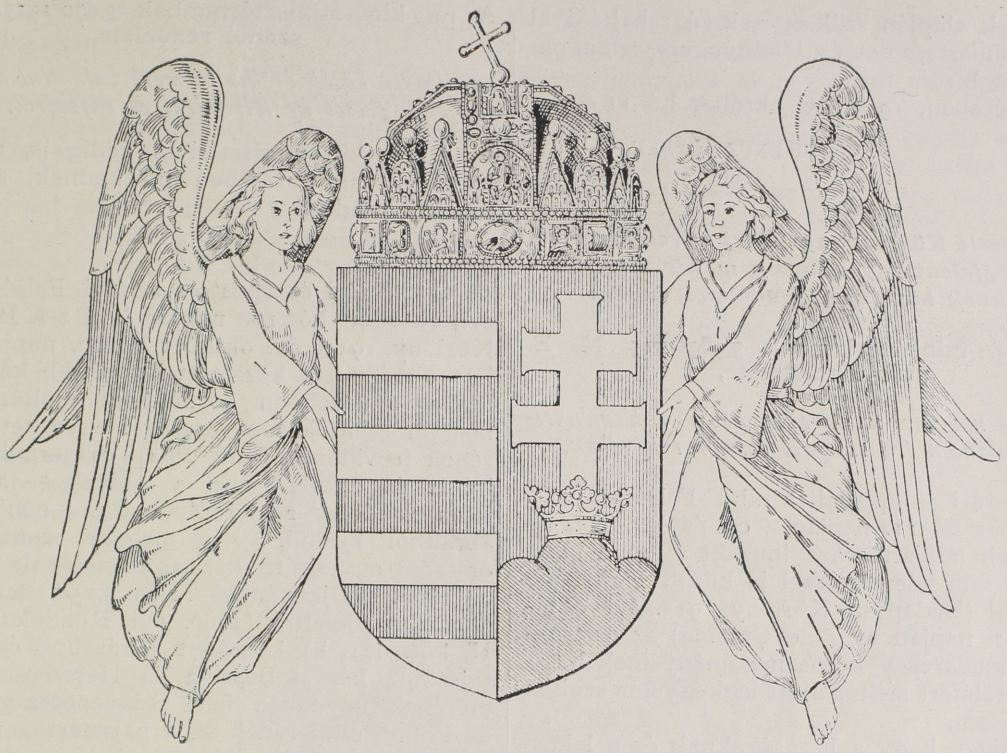

Az állami kis czímer.

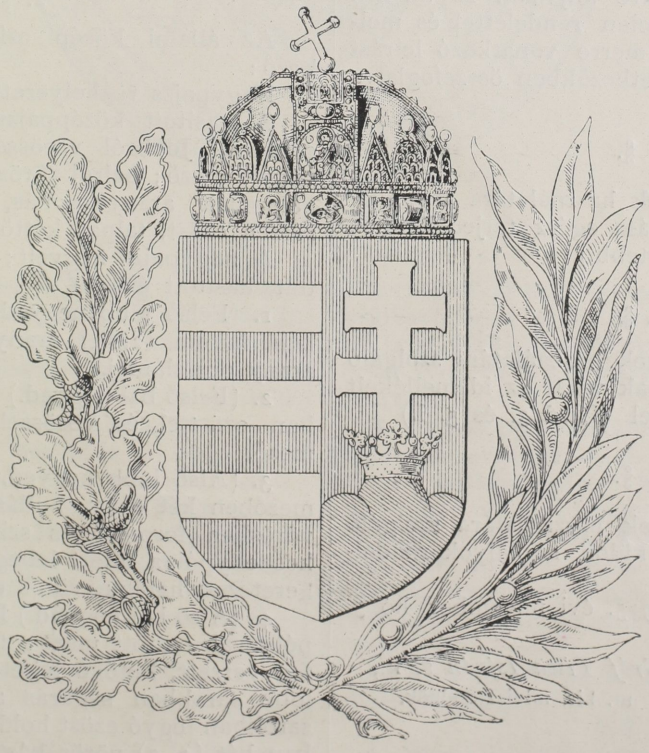

Az állami kis czímer.

Az ezek alapján szükségesek végrehajtásával Hadügyminiszteremet és Haditengerészetem parancsnokát bizom meg.

Kelt Bécsben, 1915. évi október hó 11-én.

FERENCZ JÓZSEF, s. k.

A «Budapesti Közlöny» 1915. évi november hó 6. napján megjelent 257. száma a m. kir. miniszterelnöknek következő rendeleteit hozta:

A m. kir. minisztériumnak 3,969/1915. M. E. számú rendelete,

az osztrák-magyar monarchia közös intézményeinek használatára szolgáló czímer tárgyában.

Ő császári és apostoli királyi Felsége 1915. évi október hó 11. napján a cs. és kir. Ház és a külügyek miniszteréhez intézett s egyidejüleg a m. kir. miniszterelnökkel is közölt legfelsőbb kéziratával (Budapesti Közlöny 1915. évi október hó 12. napján megjelent száma) az osztrák-magyar monarchia közös intézményeinek használatára czímert méltóztatott legkegyelmesebben megállapitani.

Szükséges, hogy a hatóságoknak és a lakosságnak az idézett legfelsőbb kézirat kiséretében már közölt czímerleiráson felül a czímerrajzok is rendelkezésükre álljanak. A m. kir. minisztérium tehát a jelen rendelettel és mellékleteivel a közös czímerre vonatkozó leirást és czímerrajzokat a következőkben összefoglalva teszi közzé:

1. §.

A közös intézmények használatára megállapitott közös czímer leirása egész terjedelmében a következő: (Lásd fentebb.)

2. §.

A közös intézmények használatára szolgáló czímer két kategóriájának rajzát az idemellékelt I. és II. ábra tünteti fel. (Lásd 3. és 5. l.)

3. §.

A közös intézmények használatára szolgáló czímer alkalmazásáról külön szabályok rendelkeznek.

Kelt Budapesten, 1915. évi november hó 5. napján.

Gróf Tisza István s. k.,
m. kir. miniszterelnök.

A m. kir. minisztériumnak 3,970/1915. M. E. számú rendelete,

az állami közép és kis czímer, valamint az állampecsét uj leirásáról és rajzairól.

A m. kir. minisztérium addig is, a mig a törvényhozás e részben intézkednék, a következőket rendeli:

1. §.

Ő császári és apostoli királyi Felsége 1915. évi október hó 10. napján kelt s a Budapesti Közlöny 1915. évi október hó 12. napján megjelent számában közzétett legfelsőbb kéziratával legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott a magyar szent korona országai egyesitett czímerének (röviden: állami közép czímernek) uj leirását és czímerrajzait, a melyek — a mint a jelen rendelet 2. §-ából és a 3. §-ban emlitett ábrákból kitünik — a magyar szent korona országai egyesitett (közép) czímerének legutóbb az 1896. évi január hó 12-én 3,755 1895. M. E. számu rendelettel (1896. évi Rendeletek Tára II. köt. 671. l.) közzétett leirásához és czímerrajzaihoz kép st Bosznia és Herczegovina czímerének felvételén felül Szlavonország, Erdély és Fiume czimerének és a pajzstartó angyaloknak ábrázolásánál többrendbeli lényeges helyesbitést tartalmaznak.

2. §.

Az állami közép czímer leirása a következő:

Nagypajzs reáhelyezett középpajzszsal.

A hasitott középpajzson Magyarország kis czimere: Jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező; balról vörös mezőben zöld hármashalomnak aranykoronás, kiemelkedő középső részén ezüst, talpas kettőskereszt.

A nagypajzs négyelt; behajló szélü, alul betolt, hasitott ékkel:

1. (Felső jobb negyed.) Dalmátország: Kékben három (2, 1) aranykoronás, szembenéző, arany oroszlánfej.

2. (Felső bal negyed.) Horvátország: Öt sorban ezüsttel és vörössel ötször-ötször sakkolt mező.

3. (Alsó jobb negyed.) Szlavonország: Kék mezőben két ezüst, hullámos keskenypólya közt vörösben természetes szinü, futó nyest, a felső keskenypólya fölött lebegő, sugárzó, aranynyal keretezett hatágu, vörös csillag.

4. (Alsó bal negyed.) Erdély: Vörös keskeny pólyával osztott mező; fent kékben aranynyal fegyverzett, kinövő fekete sas, a melyet a felső jobb sarokban sugaras arany nap, a felső bal sarokban fogyó ezöst holdsarló kisér; lent aranyban hét (4, 3) vörös bástya (vár) egy-egy zárt kapuval, két-két oromsorral — a felső három,

az alsó négy ormu — és az oromsorok között két-két ablakkal.

5. (Ék, jobb mező.) Bosznia és Herczegovina: Aranyban a bal szélen ezüst felhőkből kinyuló, könyökben hajlott, vörösruhás kar, puszta kezében aranymarkolatu, kivont görbe szablya.

6. (Ék, bal mező.) Fiume: Vörösben sziklán álló, balra néző, aranynyal fegyverzett, fekete kétfejü sas, a mely bal karmát fekvő barna urnán tartja, ebből viz ömlik bőségesen a szikla alja felé; a kétfejü sas fölött kék bélésü, lengő kék szalagos, lebegő császári korona.

A nagypajzson a magyar szent korona nyugszik.

A nagypajzsot vagy jobbról és balról egy-egy lebegő, feherruhás angyal tartja, vagy pedig: jobbról cserfa-, balról olajág övezi.

3. §.

Az állami közép czímer uj czímerrajzait az idemellékelt 1. és 2. ábra tünteti fel. (Lásd 6. l.)

4. §.

A végből, hogy az állami kis czímer — a melyet az 1883: XVIII. t.-cz. «az ország külön czímere», a fentemlitett 3,755/1895. M. E. számu rendelet pedig «Magyarország külön (kis) czímere» kifejezéssel jelöl meg — ezentul szintén ugyanolyan czímerpajzszsal, koronával, pajzstartókkal és lombdiszszel ábrázoltassék, mint a minők a magyar szent korona országai ujonnan megállapitott egyesitett czímerének megfelelő részeiben is előfordulnak: a m. kir. minisztérium az állami kis czímerre nézve is uj leirást és czímerrajzokat tesz közzé, a melyek — a mint a jelen rendelet 5. §-ából és a 6. §-ban emlitett ábrákból kitünik — Magyarország külön (kis) czímerének legutóbb az ismételten idézett 3,755/1895. M. E. számu rendelettel közzétett leirását és czímerrajzait lényegesen nem módositják ugyan, de ezeknél szabatosabb megjelöléseket és rajzbeli részleteket tartalmaznak.

5. §.

Az állami kis czímer uj leirása a következő:

Hasitott pajzson jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, balról vörös mezőben zöld hármashalomnak aranykoronás, kiemelkedő középső részén ezüst, talpas kettőskereszt.

A pajzson a magyar szent korona nyugszik.

A pajzsot vagy: jobbról és balról egy-egy lebegő, fehérruhás angyal tartja, vagy pedig: jobbról cserfa-, balról olajág övezi.

6. §.

Az állami kis czímer uj czímerrajzait az idemellékelt 3. és 4. ábra tünteti fel. (Lásd 7. l.)

A magyar állampecsét.

7. §.

Az állami közép és kis czímer ábrázolásánál ezentul — a 8—10. §-okban foglalt kivételekkel — kizárólag a 2. és az 5. §-ban foglalt uj leirások és a 3. és a 6. §-ban emlitett czímerrajzok (1—4. ábra) irányadók.

8. §.

A magyar állampecsét — az 1. §. első bekezdésében emlitett legfelsőbb királyi kézirat szerint — a magyar szent korona országainak pajzstartó angyalokkal ábrázolt, egyesitett uj czímerét (2. §.) tünteti fel, még pedig ugy, mint eddig, a középpajzson a legfelsőbb uralkodóház czímerpajzsával mint szivpajzszsal és az egészet körülvevő ezzel a körirattal: «Első Ferencz József Isten Kegyelméből Ausztriai Császár, Csehország Királya s a t. és Magyarország Apostoli Királya».

A legfelsőbb uralkodóháznak az előbbi bekezdésben emlitett czímerpajzsa a következő: Kétszer hasitott pajzs; középső vörös mezejében ezüst pólya («Ausztriai Ház»); jobbrló aranyban kékkoronás, kékkel fegyverzett, kiöltött kék nyelvü vörös oroszlán (Habsburg) és balról aranyban három, haránthelyzetü, csonkitott ezüst sassal megrakott vörös harántpólya (Lotharingia).

Az állampecsét rajzát az idemellékelt 5. ábra tünteti fel. (L. 9. l.)

9. §.

A jelen rendelet kihirdetése előtt keletkezett oly tárgyakra nézve, a melyek történelmi

vagy közművelődési jelentőségüek, avagy műértéket képviselnek, a 7. §. szabálya nem irányadó.

A jelen rendelet rendelkezései nem érintik tengeri kereskedelmi hajókra nézve ez idő szerint megállapitott lobogót (1908 : XII. törvényczikkbe iktatott kereskedelmi és forgalmi szerződés VII. czikkének 2. bekezdése).

A fegyveres erő és a csendőrség körében a czímerhasználatról külön szabályok rendelkeznek.

10. §.

Átmenőleg az állami közép és kis czímer eddig használatban volt ábrázolása helyet foglalhat:

1. a 9. §. alá nem eső zászlókon és lobogókon a most folyó háboru befejezésétől számitott két évig,

2. állami (államvasuti és egyéb állami vállalati), továbbá hatósági és iskolai épületeken, czimtáblákon, felszerelési tárgyakon, pecsétnyomókon, bélyegzőkön, nyomtatványokon, stb., ugyszintén a m. kir. pósta és a m. kir. póstatakarékpénztár értékczikkein a most folyó háboru befejezésétől számitott három évig,

3. jogosult magánfelek épületein, czimtábláin, pecsétnyomóin, bélyegzőin, nyomtatványain, áruin stb. a most folyó háboru befejezésétől számitott öt évig.

Indokolt esetekben az előbbi bekezdés 1., 2. és 3. pontjában emlitett átmeneti időket a miniszterelnök meghosszabbithatja.

Pénzérmek, bankjegyek, pénzügyi értékjegyek és értékjegyes nyomtatványok (bélyegjegyek, bélyegjegyes ürlapok stb.), továbbá állami, törvényhatósági, községi és egyéb köztestületi értékpapirok, póstatakarékpénztári és egyéb pénzintézeti takarékbetéti könyvek, valamint a közforgalomban szereplő magán értékpapirok tekintetében a czímerhasználatra vonatkozó átmeneti rendelkezéseket külön szabályok állapitják meg.

11. §.

A magyar szent korona országai igény- és emlékczímereit is magában foglaló nagy czimernek (állami nagy czimernek) uj megállapitása későbbi időpontra marad.

12. §.

Ez a rendelet kihirdetésének napján lép életbe.

Ugyanakkor hatályukat vesztik:

1. az 1896. évi január hó 12-én 3,755 1895. M. E. szám alatt kelt miniszterelnöki rendelet (1896. évi R. T. II. kötet 671. lap.),

2. az 1897. évi szeptember hó 14-én 86,674. szám alatt kelt belügyminiszteri rendelet (1897 évi R. T. II. kötet 399. lap).

Kelt Budapesten, 1912. évi november hó 5. napján.

Gróf Tisza István s. k.,
m. kir. miniszterelnök.

A «Budapesti Közlöny» 1916. évi márczius hó 10. napján megjelent 57. száma a közös intézmények használatára rendelt czimereket illetőleg a következő törvényt közölte:

1916. évi XV. TORVÉNYCZIKK

a Magyarország és Horvát-Szlavon- s Dalmátországok közti közjogi kérdések kiegyenlitése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről szóló 1868 : XXX. t.-cz. 62. §-ának kiegészitéséről.

Szentesitést nyert 1916. évi márczius hó 2-án. — Kihirdettetett az «Országos Törvénytár»-ban 1916. évi márczius hó 9-én.)

MI ELSŐ FERENCZ JÓZSEF

ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIAI CSÁSZÁR CSEHORSZÁG KIRÁLYA STB. ÉS MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA,

emlékezetül adjuk ezennel mindenkinek, a kit illet, hogy Kedvelt Magyarországunk és társországai hű Főrendei és Képviselői közös egyetértéssel a következő törvényczikket terjesztették szentesités végett Felségünk elé:

Az 1868 : XXX. t.-cz. 62. §-ának kiegészitése tárgyában egyrészről Magyarország országgyülése, másrészről Horvát-Szlavon- s Dalmátországok országgyülése között az 1868 : XXX. t.-cz. 70. §-ában rendelt módon létrejött közös megállapodás értelmében, a melyet Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége jóváhagyott, megerősitett és szentesitett, az 1868 : XXX. t.-cz 62. §-a a következő 1. §-ban foglalt rendelkezéssel egészittetik ki:

1. §.

Kivételesen abban a kis czímerben, a mely a magyar szent korona összes országai és Ő Felsége többi országai közös intézményeinek használatára szolgál, a magyar szent korona összes országainak olyan egyesitett czímere használható, a mely Magyarország czímerét és Horvát-Szlavon- s Dalmátországok czímerének csak azt a részét tartalmazza, a mely ezüsttel és vörössel sakkolt mezőt mutat és ebben az esetben Horvát-Szlavon- s Dalmátországokat egységesen jelzi.

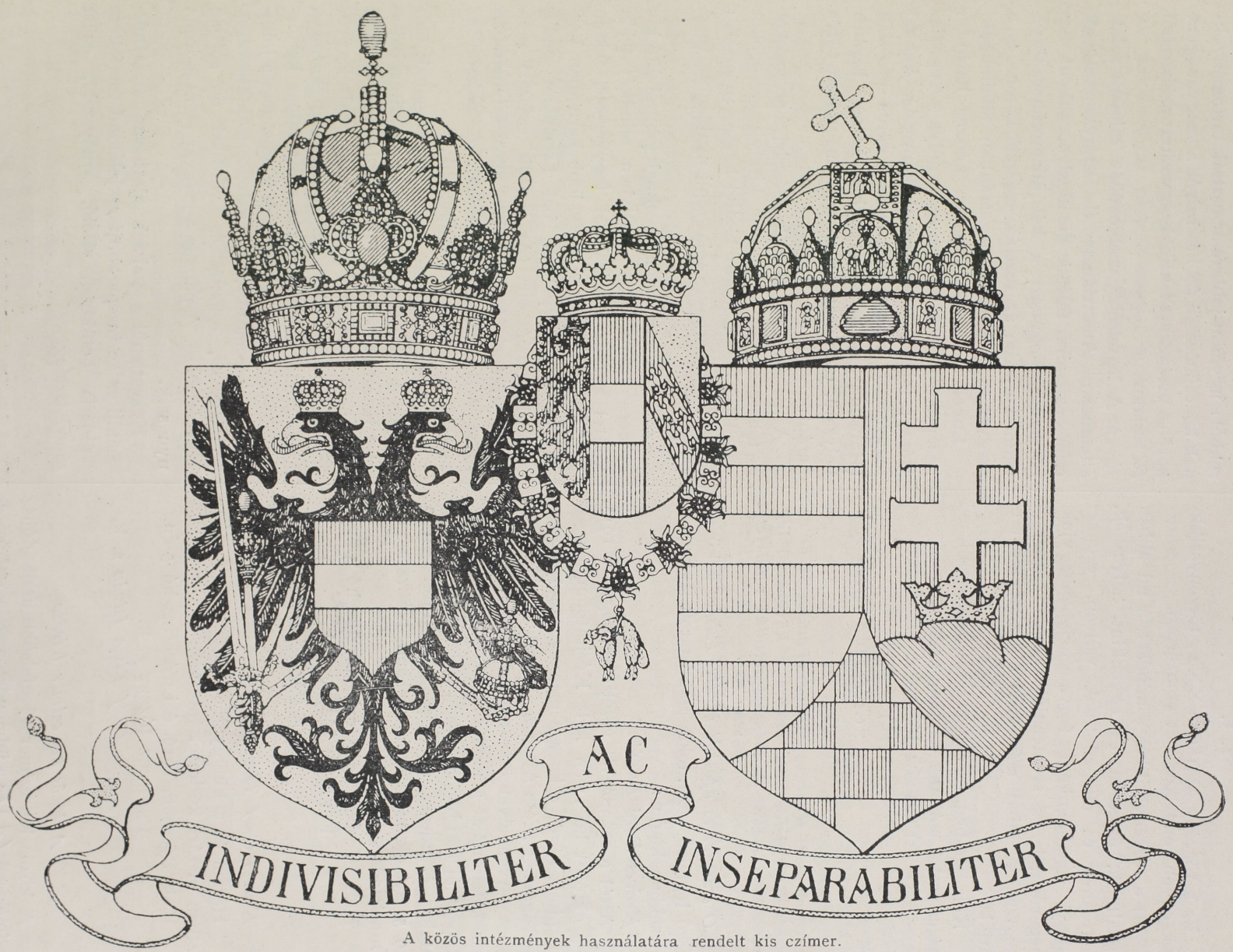

A közös intézmények használatára rendelt kis czímer.

2. §.

Ez a törvény az 1868 : XXX. törvényczikknek egyéb rendelkezéseit nem érinti.

Mi e törvényczikket s mindazt, a mi abban foglaltatik, összesen és egyenkint helyesnek, kedvesnek és elfogadottnak vallván, ezennel királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, megerősitjük és szentesitjük s mind Magunk megtartjuk, mind más Hiveink által megtartatjuk.

Kelt Bécsben, ezerkilenczszáztizenhatodik évi márczius hó második napján.

FERENCZ JÓZSEF s. k.

(P. H.)

Gróf Tisza István s. k.

A «Budapesti Közlöny» 1916. évi márczius hó 14. napján megjelent 60. száma a következő legfelső kéziratokat és miniszterelnöki rendeletet hozta:

Ő császári és apostoli királyi Felsége a következő legfelső kéziratokat méltóztatott legkegyelmesebben kiadni:

Kedves Báró Burián!

Attól a szándéktól vezettetve, hogy az 1915. évi október hó 11-én kelt Kéziratommal megállapított közös czímer a magyar szent korona országainak azóta Altalam szentesitett, idevonatkozó törvényeivel összhangban álljon, e czímer kis kategóriáját a mellékelt leiráshoz és rajzhoz képest új alakban állapitom meg és egyebekben utalok e czímer alkalmazása tekintetében az 1915. évi október hó 11-én kelt Kéziratommal Önnek adott megbizásra.

Kelt Bécsben, 1916. évi márczius hó 5-én.

FERENCZ JÓZSEF s. k.

Báró Burián István s. k.

Kedves Gróf Tisza!

Házam és a külügyek miniszteréhez a másolatban idezárt kéziratot intéztem.

Kelt Bécsben, 1916. évi márczius hó 5-én.

FERENCZ JÓZSEF s. k.

Gróf Tisza István s. k.

A közös kis czímer leirása.

A közös kis czímer a legfelsőbb uralkodóház czímerével *(A.)* és a jelmondatos szalaggal összekötött, egymás mellé állitott következő czímerekből: ugymint jobbról az osztrák tartományoknak kis czímeréből *(B.)* és balról a magyar szent korona országainak kisebb egyesitett czímeréből *(C.)* alakul.

A. A legfelsőbb uralkodóház czímere a két államnak: Ausztriának és Magyarországnak czímerpajzsaira, föléjük emelkedve, akként helyezkedik, hogy azt a két államczímer történelmi koronái: az osztrák császári korona és a magyar szent korona magasságban felülmulják.

Ennek a czímernek pajzsa kétszer hasitott; középső vörös mezejében ezüst pólya («Ausztriai Ház»); jobbról aranyban kékkoronás, kékkel fegyverzett, kiöltött kék nyelvü vörös oroszlán (Habsburg) és balról aranyban három, harántheIyzetü, csonkitott ezüst sassal megrakott vörös harántpólya (Lotharingia).

A pajzson az osztrák császári herczegeket s főherczegeket és magyar királyi herczegeket megillető hétabroncsos királyi korona nyugszik; a pajzsot az aranygyapjas rend nyaklánczа veszi körül.

B. Az osztrák tartományoknak jobbról álló kis czímere arany pajzs, a melyben mindkét fején királyi koronás, aranynyal fegyverzett, fekete kétfejü sas látható, a mely jobb karmában kardot és kormánypálczát, bal karmában pedig birodalmi almát tart (Az osztrák császári méltóság jelképe). A sas mellén vörös szívpajzsban ezüst pólya («Ausztriai Ház»). A pajzson az osztrák császári korona nyugszik.

C. A magyar szent korona országainak balról álló kisebb egyesitett czímere hasitott pajzs, alul betolt, behajló szélü ékkel. Jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező; balról vörös mezőben zöld hármashalomnak aranykoronás, kiemelkedő középső részén ezüst, talpas kettőskereszt; az éken, a melynek felső csucsa a jobboldali czímermező felülről számitott ötödik vágóvonaláig ér, ezüsttel és vörössel öt sorban sakkolt mező. A pajzson a magyar szent korona nyugszik.

Közvetlenül a pajzsok alatt van az «Indivisibiliter ac inseparabiliter» jelmondatot fekete lapidáris betükben viselő, aranyszélü, ezüst mondatszalag.

Kedves gróf Tisza!

Előterjesztésére a magyar szent korona országai kisebb egyesített czímerének mellékelt leirását és czímerrajzát jóváhagyom azzal, hogy ez a czímer az osztrák-magyar monarchia két állama közös intézményeinek használatára szolgáló kis czímerben a magyar szent korona összes országait fogja jelképezni.

Kelt Bécsben, 1916. évi márczius hó 2-án.

FERENCZ JÓZSEF s. k.

Gróf Tisza István s. k.

A magyar szent korona országai kisebb egyesített czímerének leirása.

Hasitott pajzs, alul betolt, behajló szélü ékkel. Jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező; balról vörös mezőben zöld hármashalomnak aranykoronás, kiemelkedő középső részén ezüst, talpas kettőskereszt; az éken, a melynek felső csucsa a jobboldali czímermező felülről számitott ötödik vágóvonaláig ér, ezüsttel és vörössel öt sorban sakkolt mező. A pajzson a magyar szent korona nyugszik.

A m. kir. minisztériumnak 842/1916. M. E. számu rendelete

az osztrák-magyar monarchia közös intézményeinek használatára új alakban megállapított kis czímer tárgyában.

Az osztrák-magyar monarchia közös intézményeinek használatára szolgáló kis czímer eddigi leirását a 3969/1915. M. E. számu rendelet (R. T. 1712. l.) 1. §-ának II. része tartalmazta, eddigi rajzát pedig az emlitett rendelet 2. §-ában megjelölt II. ábra tüntette fel.

Az 1916: XV. törvényczikk (1916. évi márczius hó 2. napján kelt horvát-szlavon autonóm törvény) 1. §-ában foglalt rendelkezés következtében Ő császári és apostoli királyi Felsége 1916. évi márczius hó 5. napján a cs. és kir. Ház és a külügyek miniszteréhez intézett s egyidejüleg a m. kir. miniszterelnökkel is közölt legfelsőbb kéziratával a közös intézmények használatára szolgáló czímer kis kategóriáját új alakban méltóztatott legkegyelmesebben megállapitani.

A m. kir. minisztérium az emlitett közös kis czímerre vonatkozó új leirást és új czímerrajzot a következőkben teszi közzé:

1. §.

A közös kis czímer a legfelsőbb uralkodóház czímerével *(A.)* és a jelmondatos szalaggal összekötött, egymás mellé állitott következő czímerekből: ugymint jobbról az osztrák tartományoknak kis czímeréből *(B.)* és balról a magyar szent korona országainak kisebb egyesített czímereiből *(C.)* alakul.

A. A legfelsőbb uralkodóház czímere a két államnak: Ausztriának és Magyarországnak czímerpajzsaira, föléjük emelkedve, akként helyezkedik, hogy azt a két államczímer történelmi koronái: az osztrák császári korona és a magyar szent korona magasságban felülmulják.

Ennek a czímernek pajzsa kétszer hasitott; középső vörös mezejében ezüst pólya («Ausztriai Ház»); jobbról aranyban kékkoronás, kékkel fegyverzett, kiöltött kék nyelvü vörös oroszlán (Habsburg) és balról aranyban három, harántheliyzetü, csonkitott ezüst sassal megrakott vörös harántpólya (Lotharingia).

A pajzson az osztrák császári herczegeket s főherczegeket és magyar királyi herczegeket megillető hétabroncsos királyi korona nyugszik; a pajzsot az aranygyapjas rend nyaklánczа veszi körül.

B. Az osztrák tartományoknak jobbról álló kis czímere arany pajzs, a melyben mindkét fején királyi koronás, arannyal fegyverzett, fekete kétfejü sas látható, a mely jobb karmában kardot és kormánypálczát, bal karmában pedig birodalmi almát tart (Az osztrák császári méltóság jelképe). A sas mellén vörös szivpajzsban ezüst pólya («Ausztriai Ház»). A pajzson az osztrák császári korona nyugszik.

C. A magyar szent korona országainak balról álló kisebb egyesített czímere hasitott pajzs alul betolt, behajló szélü ékkel. Jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező; balról vörös mezőben zöld hármashalomnak aranykoronás, kiemelkedő középső részén ezüst, talpas kettőskereszt; az éken, a melynek felső csúcsa a jobboldali czímermező felülről számitott ötödik vágóvonaláig ér, ezüsttel és vörössel öt sorban sakkolt mező. A pajzson a magyar szent korona nyugszik.

Közvetlenül a pajzsok alatt van az «Indivisibiliter ac inseparabiliter» jelmondatot fekete lapidáris betükben viselő, aranyszélü, ezüst mondatszalag.

2. §.

A közös intézmények használatára szolgáló kis czímer új rajzát az idemellékelt ábra tünteti fel.

3. §.

Az osztrák-magyar monarchia közös intézményeinek használatára szolgáló czímer tárgyá-

ban 1915. évi november hó 5-én 3969/1915. M. E. szám alatt kiadott rendeletnek (R. T. 1712. l.) a közös kis czímerre vonatkozó rendelkezései és melléklete, nevezetesen e rendelet 1. §-ának II. része és a 2. §-ban emlitett II. ábra hatályukat vesztik.

4. §.

A közös intézmények használatára új alakban megállapított kis czímer alkalmazásáról külön szabályok rendelkeznek.

5. §.

A jelen rendelet az 1916:XV. törvényczikkel (1916. évi márczius hó 2. napján kelt horvát-szlavon autonóm törvénynyel) egyidejüleg lép életbe.

Kelt Budapesten, 1916. évi márczius hó 9. napján.

Gróf Tisza István s. k.,
m. kir. miniszterelnök.

A KÖZÖS INTÉZMÉNYEINK HASZNÁLATÁRA RENDELT CZÍMEREK JOGI JELENTŐSÉGE.

A heraldika régi idők szülötte; keletkezési és virágzási kora Európaszerte mindenütt összeesik népek, országok és hatalmas dinasztiák megalakulásával. A czímertan minden szabályát, szimbolikáját százados patina őrzi. A czímerek nyelve a maga vonalaival, szineivel, élő és élettelen, természetes és mesés képeivel már holt nyelv, a melynek megvan a klasszikus grammatikája. A czímerművészet stilusa változott, a gót, renaissance, barok idomithatta, sőt a nemzeti sajátságokat is visszatükrözhette: a czímernyelv törvényei mégis változatlanul maradtak fenn reánk. Talán a legkonzervativabb tudomány ez ma is. A heraldika nyelvét pedig egyformán ismeri, érti és olvassa a világ minden hozzáértő embere.

Vajjon mit mond a heraldika nyelvén a közös intézményeink használatára rendelt új czímer?

Az új czímer három czímerpajzsnak érdekes összetétele. A heraldikai jobbról álló czímer, a mint a benne levő egyes czímerképek: az osztrák kétfejű sas s rajta a többi, — mind egytől-egyig régi ismerőseink — mutatják, meg a heraldikailag legelőkelőbb helyre, az egész czímer közepére tett szivpajzs az Ostmark ősi babenbergi vörös, ezüst (fehér), vörös szineivel világosan jelzi: *Ausztria czímere.* Ez a czímer, mint országczímer *új*: most találkozunk először vele. De nézzük csak tovább a középső czímert: ez a *Habsburg-ház czímere*, az u. n. genealogiai czímer. Az ősi birtokra és származásra utalnak rajta a habsburgi oroszlán és a lotharingiai csonkított sasok, ott van középütt az osztrák pólyás mező vörös, fehér, vörös szineivel. A harmadik czímer a maga egészében régi ismerősünk, bár ilyen heraldikai összefüggésben más czímerekkel még nem láttuk: *ez Magyarország.* A heraldikai összetétel világosan érthető: a két jobbról és balról fekvő ország, Ausztria és Magyarország czímerpajzsait összeköti a «Habsburg-ház czímere.».

Vajjon mit jelent ez az uj czímerösszetétel? Jelenthet-e valamely olyan összefüggést, a mely a két czímerrel ábrázolt két államnak összeolvadásában áll. Jelenthet-e olyan benső összetartozást, a mely bármikép is érintené a két ország önálló, külön létezését? Semmi esetre sem. A heraldika törvénye szerint az, a mi egy czímerpajzsban van, zárt egészet alkot. Mondhatnám azt is, hogy egy külön czímerpajzsba foglalt czímerképek egészének egyedisége (individualitása) van. Mondhatnám azt is, hogy egy czímerpajzs egy jogi egység. Ez az individualitás, ez a jogi egység éppen nem szünik meg, ha a czímerpajzsok egymás mellé állitva összefüggésbe kerülnek. Más a czímerek olyan összetétele, a mely a bekebelezés által történik. Ha t. i. a czímerek mind egy pajzsba záratnak, a mi különböző módon történhetik. Ezekre mind van számos példa. Itt vannak az egyesitett családi és állami czímerek. Ezeknél a legbensőbb összefüggést, az egyesülést is ki tudja fejezni a heraldika a czímerek egybefoglalásával.

Semmi kétség sem lehet, hogy ez az új czímer-összetétel egyenesen *monarchiára* utal. A heraldika nyelve mindenki számára egyformán érthetően azt mondja: ez a két állam, Ausztria és Magyarország, a melyeknek czíme-

reit a Habsburg-ház címere köti össze, összefügg egymással a közös uralkodóház révén.

Itt van azonban a jelmondat (devise) is, a mely a két címert szintén összeköti: az «Indivisibiliter ac Inseparabiliter» szavaival. Idegen előtt talányszerű lehet a «felosztathatatlanul és és elválaszthatatlanul» kifejezése. De ezen éppen nem lehet megütközni, mert hiszen a heraldika szerint a devise gyakran valóban enigmatikus értelmü. Ezek a szók a magyar u. n. pragmatica sanctióból az 1723. évi II. törvényczikk 7. §-ából valók. Értelmük, hogy Magyarország és az osztrák örökös tartományok feletti uralom felosztathatatlanul és elválaszthatatlanul a magyar törvényben megszabott trónöröklési rend szerint a Habsburg-házbeli uralkodót illeti.

A felvilágositás után mindenki tudni fogja, hogy ennek a jelmondatnak, amely a devisek megszokott lapidaris és talányszerü rövidségét osztja, mi az értelme és azt is, hogy mi a jelentősége. Az uj devise bizonyára tetszeni fog a heraldikusoknak, mert nem egyéni természetü (valamelyik uralkodót vagy ennek valamely cselekményét jellemző) mint rendesen, hanem törvényből vett, amelynek értelmét egy korszakalkotó törvényhozás adja meg. A jelmondat valóságos «Wappenspruch», igy nagyobb jelentőséghez jut, mint amennyit neki a heraldika enged. A devise egyébként, mint a czímerpajzson *kivül* eső külső disz heraldikailag nem tarthatna igényt nagyobb jelentőségre. Ha a heraldikához értő idegen nem is ismerné a mi czímerünk jelmondatának igaz értelmét, még sem következtethetné a jelmondat szavaiból, hogy az a két állam valamely belső összeolvadását volna hivatott kifejezni. Hiszen a devise-nek a czímerek egymáshoz való viszonyát, önállóságát megváltoztató hatása nincs.

Ha azonban jelmondatunk igazi értelmét valaki ismeri, akkor igen szépen tudja felhasználni a czímer magyarázatnál. A két ország czímerét összekötő genealogiai czímerrel kell a deviset kapcsolatba hozni. *A devise mást nem jelent, mint a genealogiai czímer által jelzett uralkodóház uralma alatt álló államok oszthatatlan és elválaszthatatlan együttes birtoklását.*

A devise jelenlegi helyzetében csak a genealogiai czímerrel való összefüggésében és ennek révén vonatkozik a két államra.

Ezek után azt kérdezhetné tőlünk az ilyen kérdések iránt érdeklődő: hát az uj czímerösszetétel csak a *monarchiát* fejezi ki? Vagy talán kifejez még többet is és mást is?

A heraldika közjogi nyelve nem modern. A czímerek a középkor lovagi légkörében keletkeztek, a hűbéri-rendi világ levegője adott életet nekik; a patrimonialis felfogás hatotta át az országok czímereit is. Nem is várhatjuk, hogy az ujkori politikai élet finomságait mind megérzékítse; az államszövetségek összes alakzatainak s rendezéseinek kifejezésére nem alkalmas. De képes az állami önállóság kifejezésére épugy, mint az állami egységre is. Képes az államok egyenjoguságát a maga archaikus nyelvén visszatükröztetni. És a mi czímerünk az 1867 : XII. t.-cz.-ben lefektetett *dualizmust*, sőt a *paritást* is, a mennyire csak a heraldika nyelvén lehetséges, megérzékíti. Kifejezésre jut ez a *két* országos czímerpajzsban magában, a két állam czímereinek egyforma nagyságában, egyenlő állásában és a két ország czímerpajzsain nyugvó *koronák* elhelyezésében. A II. Rudolf-féle u. n. házi korona vagyis a későbbi osztrák császári korona a maga jellegzetes hosszukás, süveg alakjával és a Szent István koronája inkább kerek, abroncsszerű, bizánci stilusu diadém formájával külsőleg disparitást mutat, de ez csak a két uralom, a császári és királyi történelmi különbözőségeit hangsúlyozza, anélkül, hogy az egyiket a másik fölé vagy alá helyezné. A koronák az uralkodót megillető mindkét uralkodói méltóságot és hatalmat t. i. az osztrák császárit és a magyar apostoli királyit egyenjoguan jelképezik.

A heraldika a rang és méltóság kifejezésére használja a czímerpajzsra helyezett különböző, elsősorban souverainitást jelző koronákat. A császári méltóság jelzésére szolgál azonban a *kétfejü sas* is. Vajjon az uj czímer jelent-e változást heraldice ezen a téren? A kétfejü sas előbb a német-római császárság emblémája volt, majd 1806 óta az osztrák császárságot szimbolizálta. A különbséget a kettő között heraldice úgy fejezték ki, hogy a német-római birodalmi kétfejü sas fejét környező aureolát (nimbust) elhagyták és a sas mindkét fejére királyi koronákat helyeztek.

A kétfejü sas azonban az eddigi ábrázolás-

ban nemcsak a császári méltóság kifejezője volt, hanem szabadon lebegve, mint az országczímerek háttere szerepelt. A mostani czímerben, Ausztria czímerében az alappajzson nyugszik, vagyis a heraldika nyelvén czímerképpé lett. Heraldikai értelemben tehát fontosabb helyen, magában a czímerben van s többé már nem tünik fel ugyis, mint czímertartó, ami heraldikailag külső szerep s eredetileg is (1806-ban) a griffeknek a feladata volt. Jelenlegi helyzetében tisztán az osztrák császársági méltóságot jelképezi, s mint ilyen ebben a jelentőségében osztozik a császári koronával.

A heraldika tehát igy tünteti fel a monarchiát, a dualizmust, a paritást. Mindezt nem tudná-e elérni azzal, ha a két állam czímereit egymás mellé helyezi minden összeköttetés nélkül? Az előadottak után azt hiszem, a kérdésre már megfeleltünk. Két ország czímerpajzsa egymás mellett heraldice mivel sem árulná el, hogy e két országnak egy uralkodója van. Ám tegyük szivpajzsként mindkét ország czímerébe a Habsburg-czímert — ajánlhatná valaki — s akkor megvan a közös uralkodóház jelzése is. Igen, az uralkodóház ugyanazonossága heraldice konstatálható volna; tudnánk, hogy a két államban Habsburg-házi uralkodó van, de miből tudnánk, hogy ugyanaz? Hiszen ismerünk államokat, a melyek a Hohenzollern-, Kóburg-czímert, mint uralkodóházi czímert viselhetik, a nélkül, hogy bárminő kapocs volna közöttük királyi házaik rokonságán kivül.

Az ilyen czímer egymás mellé állitás nem felelne meg az 1723-iki törvénynek heraldikailag sem s még kevésbbé az 1867: XII. törvényczikknek, a mely intézményszerü kapcsolatot létesitett a két állam között.

Ha az új összetett czímert nézzük, tekintetünk természetes vonzódással pihen meg újból és újból *a magyar czímerpajzson.* Ez a mi régi egyesitett állami czímerünk, a magyar szent korona országainak czímere ősi fényében ragyog. Az országok czímerképeinek sorrendje változatlan: a már megállapodott heraldikai sorrendben jönnek a dalmát oroszlánfejek, a horvát sakktábla és a szlavon nyest, Erdély sasa és bástyái. Első pillantásra hagyományos alakja csak annyi változást mutat, hogy lent az ékben, a hol megszoktuk Fiume sziklán álló sasát, a mint az urnából önti bőségesen a vizet, mellette az ék új mezején új czímerkép jelent meg: a felhőkből kinyuló kar görbe szablyájával, Bosznia czímere. De vannak más változások is, a melyek első sorban a heraldikus szemét és szivét gyönyörködtetik. A czímertani pontosság és hitelesség követelte, hogy a szlavon, erdélyi és fiumei czímerképek egyes részletei olyanok legyenek az ábrázolásban, mint a milyen az eredeti czímer. Ezek tulajdonképen nem ujitások, hanem a réginek heraldice korhű visszaállitásai és heraldikusaink tudását dicsérik. A czímerünk heraldikai leirása is határozottabb, világosabb és rövidebb, mint a régi volt.

A most megállapított magyar czímer pedig nemcsak a közös czímerben lesz igy ábrázolva, hanem önállóan is, akár az angyalok által tartva, akár cserfa és olajággal övezetten is úgy, mint eddig, marad a mi külön állami czímerünk, a mely a nem közös ügyekben megtartja azt a helyét és használatát, a mely eddig megillette.

A heraldika történetének ismerői tudják, hogy milyen szoros kapcsolat van a czímerpajzs és a *zászló* között. Az utóbbi sokszor, de nem mindig hű kópiája az előbbinek; a zászló legméltóbb helye magának a czímernek. A közös hadsereg zászlaja is viselni fogja tehát a két állam összekötött czímereit. Szine fehér lesz, a mint Mária Terézia kora óta minden ezred első zászlóaljának a zászlaja (a későbbi «Leibfahne»), s a széleken megjelennek a fekete-sárga és a vörös-fehér-zöld szinek lángivek alakjában, ugy, a mint már egyszer 1743-ban Mária Terézia idejében.

A hadi tengerészeti lobogón pedig ugy, mint másutt is szokásos, az uralkodó emblémái foglalnak helyet. Az osztrák császári hatalom jelzésére szolgál az egyik állam területének magva: az osztrák pólyás mező vörös-fehér-vörös szineivel, a mely az «Ausztriai ház» czímere. A magyar király hatalmát jelzi a másik állam területének magvára való utalás a vörös-fehér vágásos pajzs. Ez az, a mely a Habsburg-házzal vérségi kapcsolatban álló legrégibb királyi házunknak, az Árpádoknak czímere és zászlajának szine. Az Árpádok csikolt pajzsa később országos czímerünkké lett s ma is a jobbról fekvő mezőben annak legrégibb alkotó része.

A heraldika holt nyelven beszél és a be-

szédjét mégis megérti mindenki, nemcsak a tudós idegen, hanem a földnek egyszerű gyermeke is. Az országok czímere szent szimbolum, a melyben az egész népnek multja van megérzékitve; állami életük jelenét és politikai létezésüket a jövőben is vele jelképezik. Nem kell a czímerképeket érteni annak, a ki azokat egész lelkével szereti. Láthatatlan erő vonzza a czímer érthetetlen ábráihoz és csudás alakjaihoz. Nem a zászló szineinek heraldikai szépsége az, a mi fenséges áldozatokra serkent, hanem a belőle sugárzó titkos erő. Mintha a századok zenéje le nem kottázható örök dallammal hívná az egyszerüt és a kimüveltet, a szegényt és gazdagot, ifjut s öreget egyaránt. A heraldika a szivekben él. Dr. ILLÉS JÓZSEF.

MAGYARORSZÁG CZÍMERÉNEK KIALAKULÁSA.

A 3970/1915. M. E. szám alatt közzétett rendelet, mely a magyar szent korona országainak egyesített czímerét (állami *középczímer*) Bosznia czímerével bővitette, az addig érvényben lévő 3755/1895. M. E. rendelettel megállapitott u. n. állami kis czímeren, illetőleg az egyesitett czímer középpajzsán — csekély rajzbeli helyesbítéseket leszámitva — nem változtatott.

Mindamellett talán nem lesz időszerütlen ez alkalommal ujra felvetni az u. n. kis magyar czímer eredetének és kialakulásának már sokat vitatott, de egyhangu eredménynyel még le nem zárt kérdését.

A kis czímer a hivatalos leirás szerint: «Hasított pajzson jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező,[1] balról vörös mezőben zöld hármashalomnak aranykoronás, kiemelkedő középső részén ezüst talpas kereszt. A pajzson a magyar szent korona nyugszik. A pajzsot vagy: jobbról és balról egy-egy lebegő fehérruhás angyal tartja, vagy pedig: jobbról cserfa, balról olajág övezi.»

A pajzs két mezeje tehát csak együttvéve s a szent koronával födve alkotja Magyarország czímerét,[2] *s csak mint ilyen bir közjogi jelentéssel.*[3] Eredetileg azonban a két mező két külön czímer volt és századok folytak le, mig e két czímer *egy* közjogi fogalomnak csakis együttesen való kifejezésére egy czímerpajzsban egyesült.

A két czímerkép közül, mint tulajdonképeni czímerrel, először a *vízszintes csikokkal* találkozunk Imre királynak egy 1202. évi oklevelén függő aranybulláján (1. ábra). A czímer azonban itt nem tisztán mesteralakból áll. A 10 vízszintes csík közül ugyanis a páros számuak — a legalsó kivételével — jobbra haladó oroszlánokkal vannak megrakva: a két elsőben 3—3, a harmadikban 2, s a negyedikben 1 oroszlán. E czímer eredete ismeretlen. Tekintve azonban, hogy a heroldalakok első feltünése a XIII. század

1. Imre király kettős aranypecsétjének hátlapja.

[1] Világosabban kifejezve: Hasított pajzs, melynek jobboldali mezeje nyolcz vízszintes, váltakozva vörös és fehér csikra van osztva.

[2] A pajzstartó angyalok a czímernek nem lényeges alkotórészei, a cser- és olajág pedig egyáltalán nem czímerrész, hanem csak külső dísz.

[3] Kivételt állapít meg ez alól Ő Felségének 1915 okt. 11-én kelt «Hadi- és hajóhadparancs»-a, mely az osztrák-magyar monarchia két állama közt fennálló közjogi kapcsolat jelképezésére elrendeli, hogy a haditengerészeti lobogón «az ‚Ausztriai Ház' czímere és pajzsa mellett az ősi magyar vörös-fehér czímer ábrázoltassék». Ezen alkalmazásban tehát a nyolcz — vörös-fehér — csikos czímer jelképezi Magyarországot.

végénél korábbra nem tehető,[1] s hogy III. Béla pecsétjén czímer még nincs, valószinü, hogy maga Imre király volt az, a ki nyugati mintára e czímert felvette.[2]

Lényegében azonos czímert látunk II. Endre aranybulláján és kettős viaszpecsétjein is, a részletekben azonban eltérések vannak. Az aranybulla 8 vízszintes csikot tüntet fel; a páros számuak a pajzsból kidomborodnak; közülök a három felsőben két egymással szembe futó oroszlán közt egy kis háromszögü pajzs, a legalsóban pedig egy balra haladó s hátratekintő oroszlán látható (2. ábra).[3] A kettős pecsétek közül a korábbin a czímer pajzsa ismét 10 csikra van osztva; s itt a páratlan számu csikok vannak jobbfelé futó oroszlánokkal megrakva: az elsőben 2, a másodikban és harmadikban 3, a negyedikben 2 s az ötödikben 1 oroszlán (3. ábra).[1]

2. II. Endre kettős aranypecsétjének hátlapja.

Az 1235 óta használt második kettős pecséten pedig csak 7 csikot látunk, az elsőben és harmadikban 3—3, az ötödikben 2 s a hetedikben 1 jobbra futó oroszlánnal (4. ábra).

3. II. Endre első kettős pecsétjének hátlapja.

Ugyancsak vízszintesen csikolt pajzsot láthatunk II. Endre néhány érmén is, természetesen már a pajzs kicsinysége miatt is oroszlánok nélkül (5. ábra).

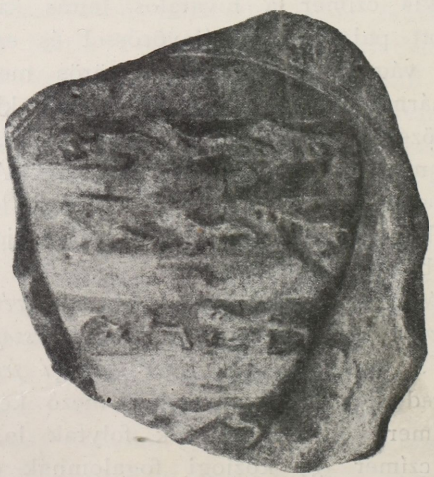

4. II. Endre második kettős pecsétjének hátlapja.

[1] *Csoma*: Az Aba nemzetség czímere. Turul. 1893. 52. l.

[2] *Forster Gyula* a *III. Béla király emlékezete* cz. díszmunka 1. és 57. lapján egy-egy lapszéli diszitményt közöl Miroszlav herczegnek az Athos-hegyi hilandari kolostorból származó XII. századi evangeliariumából. Ezek egyikén egy trombitáló, másikán egy lándzsás alak látható, kik vízszintesen, sürün csikolt háromszögü pajzsot tartanak. Forster ezekben Magyarország czímerét látja. A puszta hasonlóság, minden egyéb bizonyíték nélkül azonban, véleményem szerint, még nem jogosít fel arra, hogy ezen korai, idegen codex diszítéseiben Magyarország czímerét keressük.

[3] A czímerpajzs alsó csücskében még egy osztóvonal is lehetett, mely a pecsétlenyomaton nem vehető ki. Ez esetben a pajzs négy, oroszlános pólyát tüntetne fel.

[1] Nem lehetetlen, hogy itt szintén elmosódott egy osztóvonal, s öt pólyás pajzsot kell képzelnünk.

A czímer szinezésére nézve ebből az időből nincs ugyan adatunk, azonban az Anjouk korából fennmaradt szines czímeres emlékekből (Kassa város 1369. évi czímeres levele, a Képes

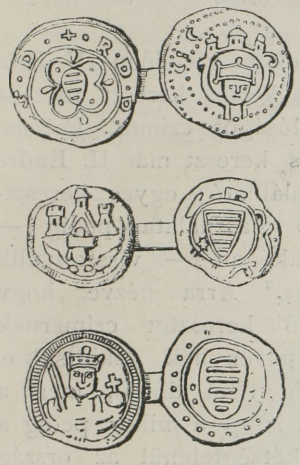

5. II. Endre pénzei.

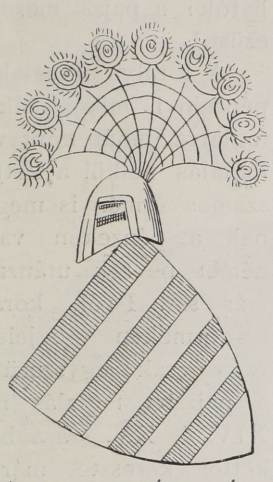

6. A magyar országos czímer a zürichi czímertekercsen.

Krónika, a zürichi czímertekercs (6. ábra.) stb.) s a későbbi korok megegyező adataiból következtetve, nem lehet kétség az iránt, hogy Imre és II. Endre királyok czímerében is vörössel és fehérrel váltakoztak a csikok. A kezdő szin a legrégibb ilynemü czímeres emlékeken, s a későbbi tulnyomó részében is a vörös, a csikok száma pedig legtöbbször 8. Minthogy azonban

7. IV. Béla első kettős pecsétjének hátlapja. (Kicsinyitve.)

a gyakorlat e részben nem volt következetes, a czímer eredeti alakjára nem vonhatunk a későbbi adatokból biztos következtetést.

IV. Béla trónraléptével eltünik a királyi pecsétekről a csikos czímer s helyébe a *kettős kereszt* lép mint czímerkép. Igy látjuk ezt IV. Béla első (7. ábra.) és második kettős pecsétjén[1] és aranybulláján (8. ábra.), úgyszintén felesége Laskaris Mária,[2] továbbá V. István[3] és felesége Erzsébet,[4] IV. László[5] és felesége Iza-

8. IV. Béla kettős aranypecsétjének hátlapja.

bella,[6] III. Endre[7] és mindkét felesége, Fennena[8] és Ágnes,[9] Venczel (9. ábra.), Ottó[10] s a trón-

[1] *Pray*: Syntagma historicum de sigillis. Tab. V. fig. 2.

[2] Orsz. levéltár, DL. 686. és 33,714. sz. oklevelek.

[3] *Szilágyi*: M. nemzet tört. II. 549. l.

[4] U. o. II. 559. l.

[5] VI. Lászlónak háromféle kettős pecsétje ismeretes. Az egyiket, melyen a kettős kereszt hármas halomra emlékeztető talapzaton áll, közli *Szilágyi* i. m. II. 565. l.; a másikat, melyen a kereszt szabadon lebeg (Orsz. levéltár DL. 1128.), közli *Pray* i. m. Tab. VI. fig. 4., s a harmadikat, melynél a kereszt ismét másféle talapzaton áll s közepén koszoruval van övezve (DL. 959.), ugyanő Tab. VI. fig. 3.

[6] Orsz. levéltár DL. 921. sz.

[7] *Szilágyi*: i. m. 656. l. mell.

[8] Fennena királyné pecsétjén a kettős kereszt nincs pajzsba foglalva. Orsz. levéltár DL. 1320. Nem egészen pontos rajzát közli *Pray* i. m. Tab. IX. fig. 2.

[9] Egyik pecsétjét közli *Szilágyi* i. m. III. 33. l., egy másik a Nemz. Múzeum galvanoplasztikai gyüjteményében. A kettős kereszt egyiken sincs pajzsba foglalva. *Pray* i. m. Tab. IX. fig. 3. és 4. alatt mint III. Endre feleségének, Ágnesnek pecsétjeit, még két más pecsétet közöl, melyeken a bajor és a Habsburg-czímerek mellett külön pajzsban a kettős kereszt látható. E pecsétek azonban nem III. Endre, hanem Ottó király második feleségének, Agnesnek — Henrik glogaui herczeg leányának — pecsétjei, ki magát haláláig Magyarország királynéjának czímeztette. (*Szilágyi*: i. m. III. 32 l.) Két másféle pecsétje, szintén a kettős kereszttel, a Nemzeti Múzeum galvanoplasztikai gyüjteményében.

[10] *Szilágyi*: i. m. III. 26. l. mell.

követelő Martell Károly pecsétjein,[1] sőt I. Károly[2] és Nagy Lajos első kettős pecsétjén is.[3]

A címer részletei tekintetében e néhány pecsét is sokféle változatot mutat, bizonyságául annak, hogy az akkori heraldika mellékesnek tekintette a részleteket s ezekre nézve tág teret engedett a címertulajdonos vagy a pecsétvéső felfogásának és ízlésének. Így: IV. Béla, Mária

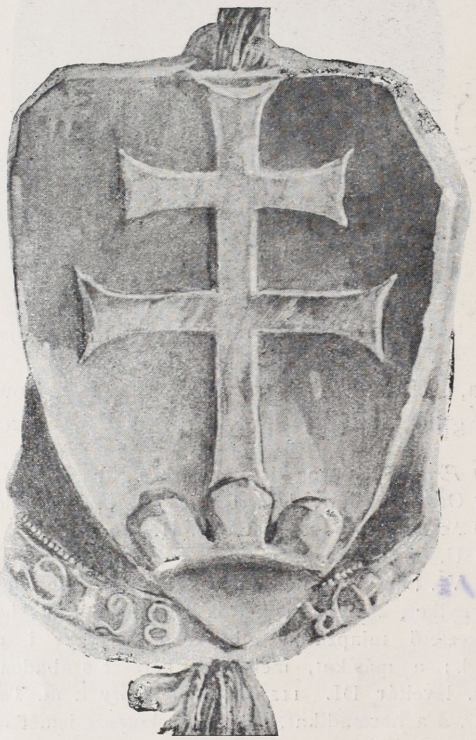

9. Venczel király kettős pecsétjének hátlapja.

királyné, III. Endre, Ágnes, Martell Károly, I. Károly és IV. László egyik pecsétjén a kettős kereszt szabadon lebeg, Erzsébet, V. István és IV. László két másik pecsétjén más- és másforma talapzaton, Fennena, Venczel és Ottó pecsétjein pedig már hármas halmon áll; Erzsébet és Fennena pecsétjein a kereszt mellett két oldalt egy-egy virágszál nő ki; V. István (10. ábra.), III. Endre és IV. László egyik pecsétjén a kettős keresztet az alsó szárak keresztezésénél koszoru övezi, melynek közepén V. Istvánnál még egy csillag, Izabella pecsétjén pedig egy rózsa látható.

A *czímer szinei* a XIV. századi s a későbbi egybevágó adatokból kétségtelenül megállapíthatók: a pajzs mezeje vörös, a kettős kereszt ezüst.[1]

A királyi pecséteknek megfelelően IV. Béla pénzein is megjelenik a kettős kereszt pajzsba foglalva, tehát mint valóságos címer.[2] Pajzsba foglalás nélkül a kettős kereszt már II. Endre számos érmén is megtalálható; egyes keresztnek a pénzeken való használata pedig — német pénzek utánzásaképen — visszanyúlik már szt. Isván korába.[3] Arra nézve, hogy az érmeken megjelenő keresztet címernek vagy csak egyszerü jelvénynek tekintsük-e, a pajzsba foglalás még nem döntő, mert a XIV. és XV. századból is — a mikor pedig a kettős keresztet már kétségtelenül az ország czímerének tekintették — van rá számos példa, hogy ugyanazon érmen a csikos pajzs s a kettős kereszt, de az utóbbi pajzs nélkül van ábrázolva. Mivel azonban II. Endre a kettős keresztet pecsétjein nem alkalmazza, Imre király előtt pedig egyáltalán nincs nyoma annak, hogy királyaink czímerrel éltek volna, a kettős, épúgy mint az egyes keresztben csak vallásos jelvényt láthatunk, melyet IV. Béla használt először valóságos czímer gyanánt.

A csikos czímer azonban nem veszett ki

[1] 1295. évi kettős pecsétjét l. Turul 1907. 37. l.

[2] Turul 907. 37. l. mell.

[3] *Szilágyi*: i. m. III. 223. l.

[1] A Képes Krónika miniaturejeiben a *zöld halom* is ki van már festve. A Brugg városka mellett (Aargau, svájczi kanton), az ott 1308-ban meggyilkolt I. Albrecht német király emlékére özvegye által emelt templom egyik festett üvegablakán, melyet leánya, Ágnes, III. Endre özvegye (1281—1364), készittetett, az *(Andreas) Rex Hungarie (Conthoralis) Agnetis* felirat s az *MCCC*... évszám mellett két példányban is látható a háromszögü vörös pajzs, benne lebegő, szépen stilizált fehér kettős kereszttel. *Ez a legrégibb szines emléke e czímernek.* (*Jeszenszky Lajos* cs. és kir. főkonzul szives közlése.)

[2] *Réthy*: Corpus nummorum I. 263—267. sz. Ugyanígy V. István és III. Endre néhány érmén is. U. o. I. 309., 356., 376., 377. sz.

[3] *Réthy*: i. m. 1—4. sz. és *Hóman*: Magyar pénztörténet. 171—175. l. Az érem közepén levő egyenlőszáru kereszt a köriratban levő kis kereszttel igen gyakran kettős kereszté olvad össze. *Réthy*: i. m. I. 112. sz. a. már III. Béla korából is közöl valóságos kettős keresztet tartalmazó érmet. *Varju Elemér* szerint azonban az érem IV. Béláé. (Turul 1900., 196. l.)

ekkor sem a köztudatból. Találkozunk vele — talán régi érmek utánzásaképen — V. István néhány érmén; az Anjouk alatt pedig ujra megjelenik a királyi pecséteken is. I. Károly első kettős pecsétjén — mint fent említettem — még egyedül a kettős kereszt látható; második kettős pecsétjének hátlapján azonban a kettős keresztes nagy címerpajzs mellett — mely felett pajzsba foglalás nélkül ismétlődik a kettős kereszt — jobbról és balról egy-egy kisebb hasitott pajzs lebeg, melyben jobbról az Anjouk liliomos címere, balról pedig 9 csík, azaz 4 pólya látható. Ugyanez a hasitott pajzs megvan a pecsét előlapján is a királyi trón mellett jobbról és balról felfüggesztve.[1]

Ettől kezdve a királyi pecséteken, érmeken és egyebütt, a hol az ország címerét kivánták alkalmazni, a kettős keresztes s a csikos címer részint felváltva, részint egymás mellett külön pajzsokban, részint egy pajzsban egyesitve használtatnak, mignem körülbelül ötödfélszázad mulva a két címer egyesítése állandóvá válik. Minthogy királyaink ezenkivül e címereket, illetőleg azok egyikét vagy másikát többnyire saját családi címerükkel s egyéb országaik címerével, és pedig a legkülönbözőbb kombinációkban egyesitették, a magyar címer ábrázolásának rendkivül változatos sorozata állt elő. E változatok kimeritő bemutatása — a mi különben is feltételezné a királyi pecsétek és érmek teljes sorozatának mindeddig nélkülözött pontos összeállitását — messze túlhaladná a jelen dolgozat kereteit; az alábbiakban tehát csak a magyar címer használatában mutatkozó lényegesebb jelenségekre kivánok rámutatni.

10. V. István kettős pecsétjének hátlapja.

[1] Harmadik kettős pecsétje annyiban tér el a másodiktól, hogy a hátlapon a nagy pajzs mellett mindkét oldalt egy-egy sárkány van ábrázolva s a pajzs felett látható a liliomos és csikos összetett czímer. (Turul, 1907. 38—39., 54. l.)

Anjou-házbeli uralkodóink alatt a főczímer továbbra is a kettős kereszt. Legelőkelőbb, t. i. kettős pecsétjeik hátlapjának nagy pajzsában ugyanis egyedül a kettős kereszt látható; a csikos czímer e pecsétekről vagy teljesen hiányzik,[1] vagy csak mellékczímer gyanánt van a nagy pajzs mellett,[2] illetőleg az előlapon ábrázolva,[3] s ekkor sem önállóan, hanem az Anjou-czímerrel egyesitve. Csak az id. Erzsébet királyné kettős pecsétjének előlapján látható a trón mellett jobbról a csikos czímer önmagában, balról

11. Zsigmond 1405. évi kettős pecsétjének hátlapja. (Kicsinyitve.)

pedig a kettős kereszt. Az Anjouk titkos és gyürüs pecsétein azonban hiába keressük a kettős keresztet; ezeken csakis az egyesitett liliomos és csikos czímert használták.[4] Érmeiken ugyanezzel a czímerrel találkozunk, de vannak érmek egyedül a kettős kereszttel, s olyanok, melyeken mindkét czímer előfordul.[5]

[1] I. Károly és Nagy Lajos első kettős pecsétjein.

[2] I. Károly második és harmadik kettős pecsétjén.

[3] N. Lajos második, az id. Erzsébet és Mária királyné kettős pecsétjein. (*Szilágyi*: i. m. III. 562. l. mell. és 361. l. mell., *Nyáry*: A heraldika vezérvonala. III. tábla 19.)

[4] Pl. I. Károly gyürüs pecsétjén (Orsz. levéltár, gipszöntvény), N. Lajos herczegi, titkos és gyürüs, Erzsébet titkos s Mária királyné gyürüs és titkos pecsétjén. (*Szilágyi*: i. m. III. 127., 290., 174., 118. s 361. l. mell. és *Pray*: i. m. Tab, IX. fig. 8.)

[5] Az érmekre nézve itt s a következőkben l. *Réthy* i. m.

Zsigmond király kettős pecsétjein szintén a — hármas halomból kinövő — kettős kereszt foglalja el a hátlap főpajzsát, melyet második és harmadik kettős pecsétjén hat kis czímerpajzs — a kettős kereszt, a nyolcz csík, a dalmát, a luxemburgi, a német birodalmi s a cseh czímer — környez (11. ábra). Ugyanezen kis pajzsok ismétlődnek az előlapon is.[1] Római királyi és császári nagy és kis pecsétjén is megtaláljuk külön pajzsokban mind a két magyar czímert (12. ábra.);[2] magyar királyi minőségben használt titkos és gyürüs pecsétjein azonban csak a nyolcz csík van részint a német sassal, részint a luxemburgi oroszlánnal egyesitve.[3] Ugyanez a czímer látható pénzeinek nagy részén is, de — mint az Anjouknak — neki is vannak érmei a kettős kereszttel. Neje, Cillei Borbála, is csak a csikos czímert egyesitette négyelt pajzsban családi czímerével (13. ábra).

Zsigmond fogsága idején, 1401-ben, az ország rendjei külön pecsétet használnak, melyen egyedül a kettős kereszt látható.[4]

Albertnak magyar királyi kettős pecsétjét nem ismerjük. Titkos pecsétjén, valamint római királyi nagy pecsétjén egyéb országainak czímere mellett Magyarországot egyedül a csikos czímer képviseli.[5] Érmein azonban előfordul a kettős kereszt is. Erzsébet királyné szintén csak a csikos czímert alkalmazza pecsétjein.[6]

I. Ulászló titkos pecsétjének négyelt pajzsában ismét megjelenik a kettős kereszt, ámbár a legelőkelőbb helyet, a pajzs első negyedét, a csikos czímer foglalja el s a kereszt a lengyel sas és a litván lovas után a negyedik mezőben következik (14. ábra). Ugyanezt a czímert mutatja aranyforintja is, dénárjain és obulusain azonban mellőzi az idegen czímereket s *itt tünik fel először kétségtelenül a mai magyar czímer, t. i. hasitott pajzsban jobbról a nyolcz csík s balról a*

[1] *Szilágyi*: i. m. III. 421., 439. l. és *Pray*: i. m. Tab. XIV.

[2] *Szilágyi*: i. m. III. 590. l. és *Pray*: i. m. Tab. X. 5. és XI. 9.

[3] Pl. *Szilágyi*: i. m. III. 416., *Pray*: i. m. Tab. X. 6.

[4] Nemz. Muzeum. Törzsanyag 1401.

[5] *Pray*: i. m. Tab. XI. 4. és *Szilágyi*: i. m. III 619. l.

[6] *Szilágyi*: i. m. III. 617. l. és *Pray*: i. m. Tab. XI. 5., 6.

kettős kereszt (15. ábra.)[1] Egyik érmen a pajzsot leveles korona fedi. Következetességről azonban még ekkor nem lehet beszélni: némely érmen ugyanis a czímer két mezeje fel van cserélve, vagy külön czímerként az érem elő- és hátlapjára szét van választva, sőt vannak érmek csakis a kettős kereszttel.

Az Ulászló halálát követő *interregnum* alatt az országot kormányzó rendek mind a három pecsétjükön hármas halmon álló kettős keresztet használnak pajzs nélkül (16. ábra).[1] Az ekkor vert pénzek egyik oldalán a 8 csík, másikán a kettős kereszt látható. *Hunyadi János* arany forintján a négyelt pajzs első és negyedik me-

12. Zsigmond császári nagypecsétjének előlapja.

[1] Mint korábbi adatot szokták ugyan idézni N. Lajos egyik érmét, melynek egyik lapján az összetett magyar czímer, másik lapján pedig egy emberfej látható. A *Réthy* i. m. II. 45. lapján foglaltak szerint azonban ezen érem kora bizonytalan lévén, számításon kivül kell hagynunk. Másik korábbi adat volna az ország rendjeinek Mária királyné fogsága alatt 1386-ban használt pecsétje, melyet *Fejér* Codex dipl. X/1. 323. lapján egy «*Ex orig. Vesprim.*» közölt oklevélkivonatban így ir le: «*Scutum bifariam sectum, parte ex una quatuor fasciae et altera crux dupplex tricolli insidens.*» *Pray* i. m. Tab. X. 9. alatt közli is e pecsétet 1385-ös évszámmal a forrás megnevezése nélkül. E bizonytalan jelzet alapján az oklevelet nem sikerült megtalálnom. A veszprémi káptalan levéltárában *dr. Luttor Ferencz* levéltárnok szives közlése szerint ilyen pecsétes oklevél nincs, s máshol is hiába kutattam ilyen pecsét után. Ugy látszik tévedés, vagy megtévesztés forog fenn.

[1] V. ö. *Szentpétery*: Hédervári Imre 1447-iki felmentő levele. (Turul, 1902. 158. l.)

zejében a csikok, a másodikban a kettős kereszt, s a harmadikban a hollós családi címer van ábrázolva. Ezüst pénzein a kétféle magyar címer részint egy pajzsban egyesitve, részint különválasztva látható.

V. László kettős pecsétjének hátlapján a főpajzsot a kettős kereszt foglalja el, a csikos címer pedig csak a körülötte levő hat kis pajzs egyikébe szorul; az előlapon látható nyolcz kis címerpajzs közül egyikben a csikok, egy másikban a kettős kereszt látható. Titkos pecsétjein Magyarországot ismét csak a csikos

13. Cillei Borbála pecsétje.

15. I. Ulászló pénze.

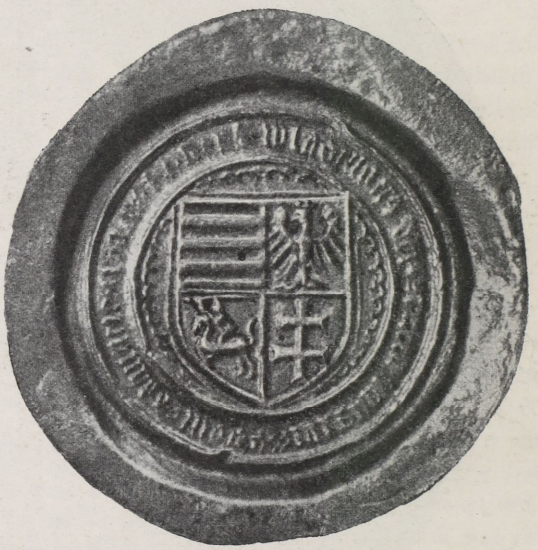

14. I. Ulászló titkos pecsétje.

de van olyan titkos pecsétje is, melyről a kettős kereszt hiányzik. Gyürüs pecsétjein is csak a csikos címert használja.[1] Trónkárpitjának négyelt címerében az első mezőt a csikok, a másodikat a kereszt foglalja el; hadipajzsán ellenben csak a kettős kereszt s a Hunyadi-czímer láthatók.[2] Érmei — elődéhez hasonlóan — különféle változatokat mutatnak.

II. Ulászló kettős pecsétjén a hátlap négyelt főpajzsában a csikos czímer s a cseh oroszlán vannak egyesitve; a kettős kereszt a körülötte levő nyolcz kis pajzs egyikét foglalja el; a

czímer jelképezi.[1] Érmein a két czímer hol együtt, hol felváltva használtatik.

I. Mátyástól kezdve a kettős kereszt a csikokkal szemben mindinkább hátraszorul. Kettős pecsétjének hátlapján a főpajzsot ugyanis a nyolcz csík tölti be, mig a kettős kereszt csak kis pajzsban kap helyet a dalmát, cseh, Hunyadi-, szlavon és boszniai czímer mellett (17. ábra). Arany pecsétjének hátlapját egyedül a csikos czímer disziti, a kettős keresztes kis pajzs pedig az előlapon a király alakjának lábainál van elhelyezve.[2] Titkos pecsétjein rendszerint megvan mind a két czímer, különböző kombinációkban, előlapon levő öt pajzs egyikében ismét a csikos czímer látható.[3] Kisebb pecsétjei változatosak; a csikos czímer azonban mindegyiken megvan és pedig a legelőkelőbb helyen, mig a kettős kereszt rangban hátrább áll, vagy hiányzik.[4] Érmeinek összetett czímerében mind a két magyar czímer megtalálható.

II. Lajostól kettős pecsét nem ismeretes. Titkos pecsétjének főpajzsában ismét csak a csikok vannak a cseh oroszlánnal s a lengyel sassal egyesitve s a kettős kereszt egyik kis pajzsba van szoritva (18. ábra).

[1] Orsz. levéltár, gipszöntvények. *Pray*: i. m. Tab. XII. 2.

[2] *Szilágyi*: i. m. IV. 191., 209. l.

[1] *Pray*: i. m. Tab. XII. 6., XIII. 2., 3. Orsz. ltár gipszöntvények; *Szilágyi*: i. m. IV. 187. l.

[2] *Szilágyi*: i. m. IV, 589. l. mell. és 224. l.

[3] *Pray*: i. m. Tab. XVI.

[4] U. o. Tab. XIII. 4. és 5. Orsz. ltár, gipszöntvények.

Szapolyai János nagy pecsétjén és aranybullájáu (19. ábra.) a csikok s a kettős kereszt négyelt pajzsban vannak egyesitve a Szapolyai-czímerrel, mint szívpajzszsal. A nagy pecséten a főpajzsot hat kis pajzs veszi körül; ezek elsejében a kettős kereszt ismétlődik.[1]

A *Habsburg-királyok* pecsétjein I. Ferdinándtól III. Ferdinándig a kétféle magyar czímer használata tekintetében bizonyos rendszerességet tapasztalunk. Magyar királyi minőségükben használt kettős pecsétjeiken ugyanis a kettős kereszt s a 8 csík hasitott pajzsban egyesitve

I. Lipót alatt megváltozik a gyakorlat. Nemcsak nagy kettős pecsétjein fordul elő ugyanis a két czímer egyesitve, hanem császárrá választása (1658.) előtt használt magyar királyi nagy és kis titkos pecsétjein is. Császárrá választása után magyar királyi titkos pecsétjein és aranybullájáu is csupán a csikos czímert használja; csak 1678-tól kezdve látjuk ismét nagy titkos pecsétjein a két czímert a kétfejü sas mellén egyesitve (21. ábra). Erdélyi fejedelmi nagy pecsétjén a főpajzsban csak a nyolcz csík van meg, e mellett azonban külön pajzsokban látható a

16. Az országrendek 1446. évi pecsétje.

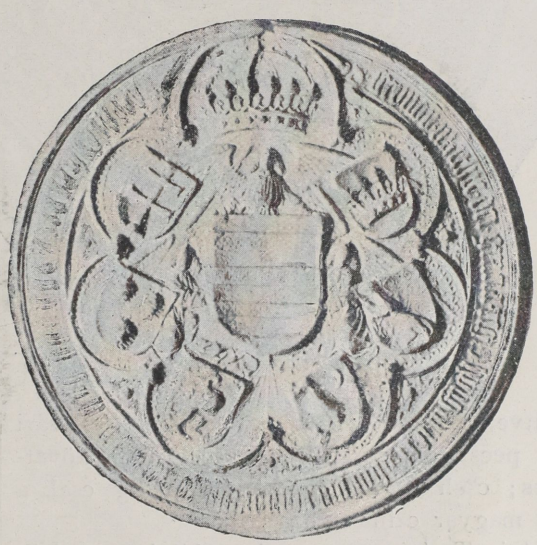

17. I. Mátyás 1464. évi kettős pecsétjének hátlapja (kicsinyitve).

láthatók mind az elő-, mind a hátlapon (ez utóbbin a német birodalmi sas mellére helyezve) (20. ábra). I. Ferdinándnál és Miksánál a kettős kereszt a pajzs jobb felét, a 8 csík pedig a balt foglalja el, csak Rudolfnál kezdődik a mai gyakorlat. Az ő pecsétjén jelenik meg először a hármashalom tetején a kettős kereszt tövében a korona, mely azonban utódainál csak lassan válik állandóvá. Római királyi és császári nagy pecsétjeiken a kétféle magyar czímer külön pajzsokban van elhelyezve; egyéb, akár magyar királyi, akár más uralkodói minőségükben használt pecsétjeiken azonban egyedül a csikos czímer képviseli Magyarországot.[2]

kettős kereszt s ismétlődve a csikok is. Császári nagy pecsétjén is megtaláljuk mind a két czímert külön pajzsokban; egyéb pecsétjein azonban — kivéve gyürüs pecsétjét — csak a csikos magyar czímerrel találkozunk.

I. József — elődjéhez hasonlóan — magyar királyi nagy kettős, valamint a császárrá választása előtti magyar titkos pecsétjén mindkét czímert egy pajzsban egyesitve használja, később azonban a titkos pecsétekről mellőzi a kettős keresztet. Erdélyi fejedelmi czímere megegyezik elődjéével; császári pecsétjein — kivéve a nagy pecsétet — csak a csikos magyar czímer található.

III. Károlynak már nemcsak nagy kettős, hanem mind magyar királyi, mind erdélyi fejedelmi minőségében használt titkos és birói pecsétjein megvan mind a két czímer, részint

[1] *Szilágyi*: V. 37. l.

[2] A Habsburg-királyok pecsétjeinek sorozatát ld. *Posse*: «Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige» czímü kiadványa III—V. köteteiben.

18. II. Lajos titkos pecsétje.

egyesitve, részint külön pajzsokban. Császári titkos pecsétjein az egyesítés még nem következetes; cseh királyi pecsétjein pedig csak a csikos magyar czímert használja.

Mária Terézia magyar és erdélyi pecsétjein szintén kivétel nélkül megvan mindkét czímer, habár nem is mindig egy pajzsban, illetőleg valamely összetett pajzs egyik mezejében egyesitve, hanem különválasztva. Igy van ez többnyire idegen uralkodói minőségben használt pecsétjein is, csupán cseh királyi pecsétjein fordul elő részint egyedül a kettős kereszt, részint egyedül a nyolcz csík. Férje, I. Ferencz, római császár is csak az utóbbit alkalmazza pecsétjein.

II. Józsefnek mind magyar királyi, mind egyéb pecsétjein egyesitve van már a két czimer. Utódai alatt még kisért a különválasztás szabadságának gondolata, pl. II. Lipót és II. Ferencz római császári, sőt ez utóbbinak osztrák császári nagy pecsétjein, a hol egy négyelt pajzsmezőnek első negyedében a 8 csík, a másodikban a dalmát, a harmadikban a horvát s a negyedikben a szlavon czímer foglal helyet, mig a kettős keresztes czímer szívpajzsba van helyezve. Ezek a különben sem magyar királyi pecséteken mutatkozó kivételek azonban arra vezethetők vissza, hogy a bonyolult császári czímer megszerkesztésénél az æsthetikai szempontokat a közjogiak rovására előtérbe helyezték. Az illetékes körök közjogi felfogását II. József kora óta már kétségtelenül áthatotta az a nézet, hogy Magyarország czímerét csak a nyolcz csík s a hármas halmon koronából kiemelkedő kereszt egy pajzsban egyesitve fejezi ki.

A fentiekben vázolt tarka változatosság láttára önként feltámad a kérdés: *kinek vagy minek a czímere volt tehát egyrészt a nyolcz vörösfehér csík, másrészt a kettős kereszt, illetőleg mit akartak e kétféle czímernek az idők folyamán változó használatával kifejezni?*

E kérdésre nézve, melynek nehézségét fokozzák az Imre és II. Endre királyok czímerében előforduló oroszlánok is, szaktudósaink véleményei nagyon eltérnek, sőt ellenkeznek egymással.

Podhradczky József szerint az oroszlán az Árpádok nemzetségi czímere, a kettős kereszt

19. Szapolyai János aranypecsétje.

pedig a királyság kezdete óta az ország címere volt;[1] mig a vörös-fehér csikok az Anjou-ház ifjabb ágának czímeréből I. Károlylyal jutottak hozzánk.[2] Főérve az oroszlánok, mint nemzetségi czímer mellett Imre királynak 1197-ben (helyesebben 1200-ban) kelt oklevele, melyben adományoz sisakdíszül.[3] Ez az oklevél azonban, mint már b. Nyáry Albert rámutatott, hamisitvány.[1]

Iványi Ede «A magyar birodalom vagy Magyarország s részeinek czímerei» (1870.) cz. munkájában a csikokat az ország s egyuttal az

20. I. Ferdinánd kettős pecsétjének hátlapja.

mint atyjának és saját magának czímerét Orsini Istvánnak egy aranykoronás, növekvő oroszlánt Árpádház czímerének, az oroszlánokat pedig diszítésnek tartja, de megengedi azt a lehetősé-

[1] «Szent István király kettős keresztéről, mint az ország czímeréről.» (Magyar akadémiai értesítő. 1856. 110. l.)

[2] «Magyarország czímere eredetéről» (Tudományos gyüjtemény. 1831, 4. k. 12. l.) és «Magyarország czímerének eredete». (Századok, 1870. 228. l.)

[3] *Fejér*: II. 304. l. Blagay-Okltár 1. l.

[1] «A heraldika vezérfonala» 26—28. l. Hogy *Horvát István* «Magyarország régi pólyás czímeréről» szóló értekezésében (Tud. Gyüjtemény 1833. 12. k. 76. l.) az oroszlánt az ország, a pólyákat pedig az Árpád-ház czímerének mondta volna, mint azt róla *Podhradczky* (Századok 1870. 228. l.) és *Nyáry* állitják (i. m. 26. l.), valótlan.

get is, hogy az Árpád-ház címere az oroszlán volt, mely Imre és Endre királyok pecsétjein az ország címerével egyesült. Podhradczkynak a vörös-fehér csikok Anjou-eredetére vonatkozó véleményét megczáfolja (28. l.).[1] «A magyar birodalom czímerei és szinei» (1874.) cz. füzet tében a csikokat (pólyákat) az ország, a kettős keresztet pedig az apostoli király jelvényének mondja. (12—13. l.)

A képviselőház által a magyar államczímer hibátlan alakjának meghatározására kiküldött bizottság, melynek elnöke Horváth Mihály, előadója pedig Henszlmann Imre volt, 1872-ben

21. I. Lipót 1673. évi titkos pecsétje.

kelt jelentésében a kettős keresztet az ország czímerének tekinti, s azt állítja, hogy az Árpád-ház címere eredetileg az oroszlán volt, melynek helyébe a XIII. század közepe óta az oroszlán nélküli pólyás czímer lépett.[2]

Altenburger Gusztáv szerint a nyolcz vörös-ezüst pólya volt az Árpádok címere, az oroszlán pedig a királyi méltóság jelvénye volt, vagy nem egyéb damascirozásnál, heraldikai jelentőség nélkül. A kettős keresztről kifejezetten nem szól, de úgy látszik, az apostoli király jelvényének tartja.[3]

[1] E vélemény alaptalanságára *Thaly Kálmán* is rámutatott. (Századok 1870. 231. l. jegyzet.)

[2] Századok 1872. 96. l.

[3] Századok 1872. 102. l.

B. Nyáry Albert helyesen rámutat arra, hogy a XIII. század végeig, a római szent birodalmi sas és a jeruzsálemi királyság czímerének kivételével, mai értelemben vett külön fejedelmi és országos czímerek még nem léteztek, hanem a fejedelmek czímerei voltak egyuttal népeik czímerei is; a fejedelmi és országos czímerek csak az ősi uralkodóházak kihaltakor kezdtek egymástól elválni olyképen, hogy a letünt ősi uralkodóház czímere megmaradt továbbra is az ország czímerének. Szerinte tehát az oroszlánokkal megrakott pólyás czímer nem elemezhető családi és országos czímerre, hanem az oroszlánok és a pólyák együttvéve alkották az Árpádok czímerét, melyből az oroszlánok idővel — minthogy kis méretüknél fogva messziről felismerhető jelvényül nem szolgálhattak s érmeken és kis pecséteken nem voltak kivéshetők — kivesztek.[1] A kettős keresztes czímert az előbbivel egyenértékünek tekinti; azt állítja azonban, hogy az Anjouk alatt, kik a csikos czímert családi czímerükkel egyesitették, a kétféle czímer eltérő jelentőségre jutott: a csikos «a magyar korona alatt egyesitett összmonarchiának», a kettős keresztes pedig «a szorosabb értelemben vett Magyarországnak, illetőleg a nemzet politikai eszméjének kifejezése lőn».[2]

Meglepő, hogy Nyáry fejtegetései után *Bárczay Oszkár* «A heraldika kézikönyvé»-ben ujra a mellett tör lándzsát, hogy az oroszlán az Árpád-ház, a csikok (vagy, mint ő nevezi, vágások) pedig a királyi méltóság czímere, azaz a mai értelemben vett országczímer (államczímer) volt. Ugyancsak a királyi hatalom jelvényének tartja a kettős keresztet is, hozzátéve, hogy «a kettő között legfeljebb az a különbség lehet, hogy az előbbeni a világi, az utóbbi pedig az egyházi, vagyis a király legfőbb kegyuri hatalmának heraldikai kifejezője». (375—390. l.)[3]

[1] I. m. 26. l. jegyzet, 27—29. l.

[2] U. o. 30. l. — Érveivel alább foglalkozom.

[3] Hogy az Árpádok családi czímere az oroszlán volt, abból következteti, hogy az Árpád-házat követő dynasztiák nem az oroszlánt, hanem a csikokat egyesitették saját családi czimerükkel; ezzel az egyesítéssel ugyanis nem a kihalt házzal való rokonságukat, hanem azt akarták bizonyitani, hogy ők Magyarország fejedelmei. (475., 388. ll.) Hivatkozik továbbá az Orsini-féle

Fejérpataky László «Az Árpádok címerei» cz. fent idézett értekezésében a ránk maradt adatok beható vizsgálata alapján megállapítja, hogy az Árpádok családi címere nem az oroszlán, hanem a csikolt pajzs volt. Egyébként a csikokat és a kettős keresztet «az Árpádok családi és királyi címere» két, egymást korszerint felváltó alakjának tekinti. (351. l.)

Csánki Dezső a Czobor-Szalay-féle «Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon» cz. díszmunkában az Árpádkorról azt irja, hogy a királyság és az ország közös jelvénye Imre király óta az oroszlánok a pólyákon, IV. Bélától kezdve az apostoli kereszt;[1] a vegyesházakbeli király koránál pedig úgy nyilatkozik, hogy az ország címere elsősorban az apostoli kettős kereszt, ezzel szemben a négy vágás (nyolcz csík) a királyság jelvénye.[2] Legujabban megjelent tanulmányában idevonatkozólag a következőket irja: «Az Árpádok családi jelvényei voltak-e ezek az oroszlánok, avagy csupán egyszerű díszek — a tudomány eddig nem tudta pontosan megállapitani. Tény azonban, hogy maguk a vágások vagy csíkok, mikor az Árpád-ház kihalta után a franczia eredetü Anjou-ház liliomaival, majd a vegyesházbeli királyok többi czímer-jelvényeivel, a Habsburgok oroszlánjával egy u. n. hasított pajzsban összekerülnek, mint az Árpád-házi királyok után maradt örökség az (országéval szorosan egybeforrt) királyi hatalom symbolumának tünnek föl.»[3] A kettős keresztre nézve valószinünek tartja, hogy az Árpád-házi királyok alatt az apostoli királyi hatalom jelképének tekintetett, «időnként azonban — úgymond — változhatott a kettős kereszt ez értelmezése. Erre mutat az, hogy Zsigmond király trónról történt letétele idején, 1401-ben, valamint később, a Hunyadi János kormányzóságát megelőző királytalan időkben (interregnum) a kettős kereszt az országot kormányzó országnagyok pecsétjén foglal helyet, még pedig egyedül, a mi által szembe kerül a vágásokkal vagyis csíkokkal, mint a királyi méltóság jelvényeivel.»[1] Alább a csikokat s a kettős keresztet «első nemzeti dynastiánk családi czímerei»-nek nevezi, melyek tulajdonképeni országos czímerünk alkatrészeivé lettek.[2]

Legtekintélyesebb szaktudósaink véleményének egymástól való eltérései, sőt ellenmondásai már magukban véve is bizonyitják, mennyire elégtelenek a ránk maradt adatok arra, hogy e bonyolult kérdés minden részletére kétséget nem türő bizonyossággal felelhessünk.

De ha a bizonyosságnak ezt a fokát nem érhetjük is el, az ellentétes nézetek s az idevágó adatok mérlegelése talán az eddigi tanulmányok után is megérdemli még a fáradságot s valamivel hozzájárulhat a kérdés előbbreviteléhez.

Mindenekelőtt, magunkévá téve b. Nyáry Albert helyes észrevételeit, ki kell rekesztenünk az elfogadható vélemények sorából azt a nézetet, mely külön országczímert tételez fel már az Árpádok alatt.

Ebben a még bizonyos patrimonialis jelleggel biró államfelfogás korában, midőn az országot minden viszonylatában a király képviseli, a király czímerétől különböző országos jelvény, külön országczímer nálunk még nehezen volna elképzelhető. A csikos czímer tehát, melyet Imre és Endre használtak, majd a kettős kereszt, melyet IV. Béla — nem tudni, mi okból — az addigi helyett czímerül felvett, a magyar királynak s egyuttal az országnak a czímere is volt.

Más kérdés azonban, *vajjon Árpád-házi királyaink családi czímerüket használták-e egyuttal királyi czímer gyanánt?* Hogy erre a kérdésre felelhessünk, azt kell kutatnunk, hogy az Árpád-háznak azok a tagjai, kik nem voltak királyok vagy királynék, milyen czímerrel éltek.

hamis oklevélre is, úgy érvelve, hogy a köztudatban élnie kellett az oroszlán emlékének, mert máskép az oklevél készitője nem merte volna III. Béla czímerének mondani az oroszlánt. A fennmaradt emlékek teljes hallgatásából nyilvánvaló azonban, hogy a XVI. században, a mikorra az oklevél készítése tehető (Blagay-Okltár. Bevezetés XI. l.), az oroszlánnak mint Árpád-czímernek emléke nem maradt fenn. A történelmi kritika akkori fejletlensége mellett nem kellett a hamis oklevél készitőjének e miatt felfedeztetéstől tartania.

[1] I. k. 26. l.

[2] I. k. 117. l.

[3] «Az uj magyar és úgynevezett közös czímerekről.» (Századok 1916. 5. l.)

[1] U. o. 6. l.

[2] U. o. 7. l.

Sajnos, mindössze két adatot ismerünk, mely e kérdésnél figyelembe jöhet. Az egyik V. István mint ifjabb király kettős pecsétjének hátlapja, mely pánczélos lovas vitézt tüntet fel pajzsán és lobogóján ágaskodó oroszlánnal (vagy párduczczal) (22. ábra).[1] Nyáry ebben az állatban «Stiria hajdani eredeti ágaskodó oroszlánát» látja, Bárczay ellenben a ma is használt s már Luitpold herczeg 1203. évi pecsétjén előforduló stiriai párduczot véli benne felismerni. Akár oroszlánnak, akár párducznak minősitsük is ezt az állatot, nagyon valószinünek látszik, hogy István mint Stiria herczege elődeinek példájára vésette lovas pecsétjére e czímert, s bár az Ottokárral 1261-ben kötött bécsi béke értelmében megszünt is Stiria herczege lenni, pecsétjét továbbra is használta. Erre az adatra tehát nem épithetünk. — A másik adatunk András herczegnek, a későbbi III. Endrének lovas pecsétje 1286-ból, melynek egyetlen ismert példányát a bécsi Házi-, udvari- és állami levéltár őrzi. E pecsét voltaképen nem András herczeg okleveléről, hanem egy 1286 jun. 6-án Duinóban kelt közjegyzői oklevélről függ, melyben Albert görczi gróf és Mauroceno (Morosini) Albert, mint András herczeg nagybátyja és procuratora a görczi gróf Klára nevü leánya és András herczeg közt házassági szerződést kötnek s a mely oklevélre nagyobb bizonyság kedvéért a görczi gróf és a herczeg nevében Mauroceno Albert szintén ráfüggesztették pecsétjüket.[1] Az oklevélnek a bécsi levéltárban levő példányán mindkét pecsét megvan, bár töredezett állapotban.

22. István ifjabb király pecsétje.

23. András herczeg pecsétje (nagyítva).

[1] *Nyáry* (209. l.) s az ő nyomán *Bárczay* is (368. l.) közli rajzban, a forrás megnevezése nélkül, V. István ifjabb király egy 1257. évi lovaspecsétjének töredékét, melyen a lovas vitéz pajzsán kettős kereszt látható. Ez azonban kétségkivül tévedésen alapszik. István ifjabb királynak az Orsz. Levéltárban DL. 538. sz. a. őrzött 1257. évi lovaspecsétje ugyanis azonos a szövegben emlitett pecséttel. Valószinüleg az oroszlánnak egy kopott pecséten látszó körvonalait nézte Nyáry rajzolója kettős keresztnek.

[1] «ad quorum evidentiam et maiorem stabilitatem predictus dominus Albertus comes et dictus dominus Albertinus Mauroceno nomine et loco predicti domini ducis fecerunt presens instrumentum sigillorum suorum pendentium munimine roborari.» (*Wenzel*: IV. 286. l.)

Az egyikről összehasonlitás utján kétségtelenül megállapitható, hogy a görczi grófé. A másiknak köriratából csak néhány olvashatatlan betünyom van meg;[1] a szöveg alapján azonban alig lehet kétség aziránt, hogy Mauroceno Albert megbizójának, András herczegnek pecsétjét függesztette az oklevélre. Megerősít ebben az a körülmény is, hogy a Morosini-család czímere kék pajzsban egy arany vizszintes pólya, holott a lovas vitéz karján egy hét csikra osztott, tehát az Árpádházbeli királyok czímerével egyező pajzs látható (23. ábra, nagyitva).[2]

Ez az egy adat tehát azt bizonyitja, hogy Imre király a csikokban családi czímerét vésette királyi pecsétjére, vagy — mivel e czímer aligha régibb az ő koránál — hogy az ő általa felvett czímer egyuttal az Árpád-ház czímerévé lett.

Az oroszlánokra nézve biztos feleletet adataink alapján nem adhatunk; de mindössze csak két feltevés fogadható el, t. i. *vagy hozzátartoztak az oroszlánok a királyi és családi czímerhez, s idővel, mivel ábrázolásuk a kisebb pecséteken és érmeken nagyon nehéz, sőt lehetetlen volt, kivesztek a czímerből; vagy nem egyebek puszta diszitésnél,* melylyel a czímervéső a csikolt pajzs egyhanguságát kivánta enyhiteni. Valószinübb az utóbbi nézet, már azért is, mivel az oroszlánok alakja és elhelyezése a fent ismertetett három pecséten is különböző. Hogy azonban az oroszlánok e czímerekben a királyi hatalom jelvényei lettek volna, mint Bárczay véli, nem fogadható el, mivel semmi egyéb adatunk nincs rá, hogy az oroszlán nálunk valaha királyi jelvény lett volna s mivel e jelvénynek a családi czímert képező csikokkal ily módon való egyesitése már fejlettebb heraldikai gyakorlatra vall, mint a minőt Imre király koráról feltételezhetünk.

Hogy *a vörös-fehér csikos czímer csakugyan az Árpád-ház czímere volt*, bizonyitani látszik az is, hogy az Anjouk, kik mint az Árpádok leszármazói igényt tartottak a magyar koronára, e czímert szintén használták és pedig rendszerint családi czímerükkel egyesitve.[3]

Bárczay véleményének, hogy ezen egyesitéssel nem az Árpád-házból való származásukat, hanem azt akarták bizonyitani, hogy ők Magyarország fejedelmei, ellenmond az a körülmény, hogy olyan Anjou-családtagok is használták e czímert, kik nem voltak Magyarország királyai vagy trónpretendensei; továbbá, hogy az Anjou-czímert sohasem a kettős kereszttel egyesitették, a mely pedig a XIII. század végén s a XIV. elején a magyar királyság tulajdonképeni czímerének tekintetett.

Mindamellett több jelenség mutat arra, hogy ebben a korban a csikos czímer is több volt puszta családi czímernél.

Nevezetesen ismeretes, hogy egyes országos méltóságokat viselő egyének czímeres pecsétjeibe a XIII. század második felében s az Anjouk alatt is, kétségkivül méltóságuk jelvénye gyanánt belekerültek nemcsak a kettős kereszt, hanem — sőt gyakrabban — a csikok is, bár igen változó számban.[4] Továbbá, mint fentebb láttuk, habár az Anjouk alatt a kettős királyi pecséten a kettős kereszt is az egyedüli, vagy legalább a főczímer, titkos és gyürüs pecsétjeiken — a melyekkel pedig kétségtelenül királyi hatalmukból folyólag kiállitott okleveleket pecsételtek meg — mégis egyedül a csikos és liliomos összetett czímert használták. Zsigmond pecsétjeiből pedig, melyeken a csikos czímer az uralkodó többi országainak czímereivel egy sorban foglal helyet, kétségtelenül e czímernek nem családi, hanem országczímer jellege tünik ki.

De *vajjon minő viszonyban volt a csikos czímer a kettős kereszttel?* Mivel magyarázható meg, hogy e kétféle czímer egymás mellett vagy egymást felváltva használtatott a magyar királyság jelképezésére?

[1] *Dr. Szekfü Gyula* szives közlése. A pecsét gipszmásolata az Orsz. levéltárban.

[2] A csikok száma czímerünkben, mint tudjuk, ingadozik, tehát nem lényeges.

[3] Giovanni *Villani* krónikájának 1295. évi feljegyzése szerint a Martell Károly kiséretében levő lovagok liliomos czímerét vörös és ezüst szegély, Magyarország czímere (l'arme d'Ungheria) vette körül. Ugyanigy örökitette meg Gelre herold Armorialja Martell Károly öcscsének, János durazzói herczegnek, czímerét. (*Bárczay*: i. m. 385. l.). I. Károly nővérének, Klemenciának, pecsétjén a pecsét tulajdonosát ábrázoló női alak mellett jobbról az Anjouk czímere, balról a nyolcz-csikos pajzs látható. (Turul, 1907. 40. l.)

[4] V. ö. *Csoma*: «Az Aba-nemzetség czímere.» (Turul 1893. 49. l.)

Kielégitő magyarázatot erre a fent közölt vélemények nem nyujtanak. Hogy a csikos czímer a király világi, a kereszt pedig legfőbb kegyuri hatalmának kifejezője lett volna, mint Bárczay sejti, nem állhat meg, mert királyaink világi és egyházi ügyekben ugyanazt a pecsétet használták. Nyáry véleménye, hogy az előbbi czímer a magyar korona alatt egyesitett összmonarchiának, a kettős kereszt pedig a szorosabb értelemben vett Magyarország, illetőleg a nemzet politikai eszméjének kifejezése lett volna, sokkal modernebb politikai megkülönböztetést foglal magában, hogysem azt a középkorról feltételezhetnők.

Azt is bajos a XIV—XV. századról elhinni, hogy világosan különbséget tudott volna tenni a királyi hatalom s az ország czímere között. Némely adatok ugyan támogatni látszanak e felfogást, így: Nagy Lajosnak 1369-ben Kassa város részére adott czímeres levele, melyben a liliomokat s a nyolcz vörös-fehér csikot királyi jelvényének *(signum nostrum regium)* nevezi; továbbá az országot Zsigmond letételekor kormányzó rendeknek egyedül a kettős keresztet feltüntető pecsétje s még inkább az 1445. évi XV. törvényczikk, mely a kettős keresztet egyenesen az ország jelvényének mondja,[1] vagy Mátyás királynak 1480-ban a bibornoki collegiumhoz intézett levelében használt, ismert szójátéka a kettős keresztnek, mely az ország jelvénye *(dupplicatam illam crucem, quod regni nostri insigne est)*, hármassá tételéről.[2] Ámde, ha elfogadjuk azt a nézetet, hogy a királyi hatalom s az ország czímere közt világos különbség volt, érthetetlen marad az, hogy királyaink pecsétjeiken és érmeiken — melyek pedig az ő pecsétjeik és pénzeik voltak, nem pedig az országé — gyakran egyedül vagy legalább főczímer gyanánt az övékével szemben álló országczímert alkalmazták; valamint érthetetlen marad az is, hogy azok a királyok, kik egyuttal külföldi uralkodók is voltak, mint Zsigmond, Albert, I. Ulászló, egyéb országaik czímerei mellett Magyarország jelképezésére, hol mind a két magyar czímert alkalmazták, hol megelégedtek a csikossal.

E kétféle czímernek az Anjou-ház s a következő dynastiák alatti, részint együttes, részint alternativ, s még ugyanazon uralkodó pecsétjein és érmein is következetlen használata annak a feltevésnek az elfogadására kényszerit, *hogy e kétféle czímer közt közjogi jelentés tekintetében nem volt határozott különbség; mindkettő egyaránt a magyar királyságot jelentette, értve ezen úgy a királyi hatalmat, mint annak substratumát, az országot (regnum Hungariae).* A jelenségek azt mutatják, hogy már az Anjouk korára s talán még előbbre visszanyúlik az a felfogás, melyet Werbőczi Hármaskönyvében (I. r. 11. cz.) fejez ki s melynek lényege az, hogy a csikos czímer — melyben a 4 fehér csík a Dunát, Tiszát, Szávát és Drávát jelenti — Pannonia régi czímere, melyet a magyarok a honfoglaláskor átvettek; a kettős keresztet pedig Szent István kapta a pápától czímerül szentsége jeléül s az ország az ő idejétől kezdve él e czímerrel.

Ugyanez a gondolat tükröződik vissza a nyugati népek heraldikai felfogásában, mely a *csikos czímert a régi Magyarország* (Alt-Ungarn, ancienne Hongrie), *a kettős keresztet pedig az új Magyarország* (Neu-Ungarn, nouvelle Hongrie) *czímerének nevezi.*[1] Mikorra nyúlik vissza ez az elnevezés, nem volt módomban kideríteni; hogy azonban általánosan ismert volt s a hivatalos használatba is átment, bizonyitják I. Ferencznek 1804 aug. 11-én és 1806 aug. 6-án kelt pátensei, melyekben osztrák császári czímét és czímerét megállapitja. Az iránt, azt hiszem, nem lehet kétség, hogy ezen elnevezés a két czímer időbeli viszonyára, nem pedig az ország területének különböző részeire vonatkozott. Mindkét czímer egyaránt az egész magyar királyságot jelentette; egyébként ugyanis nem lettek volna egymás helyett használhatók.

A két czímer értékelése időnkint bizonyos változásokat mutat. Az Anjouk és Zsigmond alatt a kettős kereszt a tekintélyesebb; így van ez, bizonyos ingadozásokat leszámitva, utódaiknál is, egészen I. Mátyásig, a kinek kettős pecsétjén a hátlap főpajzsát, melyet addig a kettős kereszt töltött be, a nyolcz csík foglalja el.

[1] «Item, quod disponatur unum sigillum, in quo sit signetum crucis, sicuti signetum regni Hungariæ.» (*Kovachich*: Sylloge decretorum 103. l.)

[2] *Fraknói*: Mátyás király levelei II. 47. l.

[1] *Bárczay*: i. m. 390. l.

Hasonló a helyzet a Jagellóknál is; a Habsburgok alatt pedig kezdetét veszi a két czímernek az ünnepélyes, kettős pecséten való rendszeres egyesítése. A kisebb pecséteken hosszu ideig csakis a csikok jelképezik Magyarországot, mígnem a két czímer egyesítésének szükségessége a XVIII. század folyamán a közjogi felfogást teljesen áthatja.

A *szent korona*, Magyarország czímerének lényeges kiegészítő része, először II. Mátyás király pecsétjein jelenik meg. Elődei alatt is találkozunk ugyan már — legelőször I. Ulászló érmein — a magyar czímer felett nyilt, leveles, majd zárt koronával, ez a korona azonban még nem a szent korona képe. II. Mátyás utódai is képzeleti koronákat használnak a magyar czímer felett s csak Mária Terézia óta lehet e koronákban a magyar szent korona többékevésbé hű ábrázolását felismerni.

Dr. DÖRY FERENCZ.

ERDÉLY CZÍMERE.[1]

Magyarország erdőntúli része a mohácsi vész előtt nem volt önálló, tehát külön czímere sem lehetett. Ez országrész három egyenjogu nemzetének — a magyarnak, székelynek és szásznak — külön nemzeti és politikai területe volt ugyan az uralkodók által biztositott önkormányzattal, még sem alkottak külön államot a magyar állam keretén belül. Az erdőntúli rész kormányzását a vajdák látták el, kik okleveleiken saját nemzetségi czímerüket használták.

A mohácsi vész után, midőn Magyarország megoszlik, az erdőntúli rész — Erdély — lépésről-lépésre halad az önállóság felé, melyet 1542-ben el is ér. Urai, mint Szapolyai János, majd özvegye Izabella és fia János Zsigmond bár csak Erdélyt és kapcsolt részeit birták, igényt tartottak egész Magyarországra s igy a magyar királyi czímet és Magyarország czímerét viselték, mint *igényczímert* és erdélyi uralmukat Magyarország megszerzése alapjának tekintették. Uralkodásuk alatt Erdélynek még külön vajdái is voltak.

János Zsigmond 1571-ben lemondván Miksa javára a királyi czímről, ezzel végleg kialakul a három nemzet szövetséges államisága — a független Erdélyország.

János Zsigmond halála után, 1571-ben, Báthori István lett Erdély fejedelme, ki mindenképen biztositotta az ország függetlenségét, s 1576-ban lengyel királylyá történt választása után is, midőn a kormányzást tesvérére, Kristófra bizta, éberen őrködött Erdély államisága felett. Mindketten — mint a régi vajdák — csak nemzetségi czímerüket használták az ország ügyeiben.

Báthori Kristóf utóda fia, Zsigmond — ki római szent birodalmi herczeg lett, s ősi czímerét a birodalmi sas mellére helyezte — egyesitette a három szövetséges nemzet czímerképét; alatta alakul ki Erdélynek nagyjában máig változatlan czímere.

Szapolyai János királyi czímere négyelt pajzs szivpajzszsal; a szivpajzs négyelt; első és negyedik mezejében egyszarvu, a második és harmadik mezejében hármas halomból növekedő farkas látható, melyet félhold és csillag kisér (családi czímer); a nagy pajzs első és negyedik mezejében a magyar vágások, második és harmadik mezejében a hármas halmon álló kettős kereszt foglaltatik (Magyarország czímere).[2] Özvegye, Izabella királynő és fia János Zsigmond, Lengyelország, Milano (Sforza), Dalmát- és Magyarország czímerét egyesitik családi czimerükkel. (Négyelt pajzs; I. szintén négyelt; 1. a hármas halomból növekvő farkas; 2. a hármas halmon álló kettős kereszt; 3. a magyar vágások; 4. egyszarvu. II. a koronás, lengyel sas. III. czölöpmentén ötször hajló, koronás gyer-

[1] Tárgyunkról először Josef *Bedeus* v. Scharberg értekezett, gondos tanulmányokon alapuló, uttörő munkájában, melynek czime: «Die Wappen und Siegel der Fürsten von Siebenbürgen und der einzelnen ständischen Nationen dieses Landes». Hermannstadt 1838. E müvön épült fel *Jakab* Eleknek «Az erdélyi országos czímerek története» czimü értekezése (Századok I., 1867, 336—352. l.).

[2] *Siebmacher's* Wappenbuch: Der Adel v. Siebenbürgen Taf. 6. pénzeit l. Adolf *Resch:* Siebenb. Münzen u. Medaillen Taf 1., 2., 3., 4.

meket elnyelni látszó kigyó (Milano). IV. a három, koronás (2, 1) szembefordult oroszlánfő Dalmátország).[1]

Báthori István, mint erdélyi fejedelem, csupán nemzetségi czímerét használta (három párhuzamos, pólyamentén lebegő, balról inyből kinövő, kissé fölfelé ivelt, hegyes agyar; vörösben ezüst)[2] Lengyel királylyá választatása után a lengyel sassal és lithván lovassal négyelt pajzsára helyezte szivpajzsképen nemzetségi czímerét.

Báthori Kristóf nemzetsége czímerével pecsételt. Fia, *Zsigmond fejedelem alatt 1590-ben alakul ki Erdélynek a magyar, székely és szász nemzet czimeréből összetett czimere.*

Hogy az erdélyi három nemzetnek 1590 előtt volt e külön-külön czímere, homály födi.[3]

A *magyar nemzet* sasos czímerére némi bizonyitékunk az, hogy a legrégibb magyar vármegyének, Alsófehérnek, nagyjában azonos czímere van, s hogy e vármegye főispánja őrizte a magyarok pecsétjét.[4] A nemzet czimere mindenkor növekvő, stilizált, a vármegyéé pedig halmon álló, természetes, kiterjesztett szárnyon fekete sas, kék mezőben.[5]

Hogy a *székely nemzet*nek kék mezőben napot és félholdat mutató czímerét — az azelőtt használt medvefőn, sziven és koronán átszurt kardot tartó pánczélos kart ábrázoló czímere helyett — Zsigmond király adományozta volna, nem bizonyitható.[6]

[1] U. o. továbbá J. *Bedeus* v. Scharberg id. müve. Fig. 2.

[2] *Siebmacher:* Taf. 6. lengyel királyi czímerét lásd kolozsvári arczképén (Geneal. Füzetek 1913. 25. l.). Bedeus, Fig. 3. Siebm. Taf. 6. Czímerét kolozsvári arczképén l. Genealogiai Füzetek 1913. 2. füz.

[3] *Bedeus* s utána *Jakab* Elek müveikben ismertetnek egy az Erdélyi Múzeumban elhelyezett, gróf *Kemény* József gyüjteményében levő, 1381. évben kelt oklevelet, mely Imre fia Miklós ispán, csicsói várnagyról, mint «*Ductor alias aquille seu vexilli universitatis regnicolarum Hungarorum partium Transilvanarum*» emlékezik meg, egyszerü hamisitvány. A magyarok sasa, a székelyek nap- és félholdja, valamint a szászok hétbástyája egyszerre jelennek meg. Lehet, hogy ősi czímereik voltak, s nem a XVI. század végén találtattak fel, bizonyitékaink azonban erre ma még nincsenek.

[4] *Jakab* E.: i. m. i. h. 339 l.

[5] Vármegyei pecsétlenyomatok. *Esterházy-Segesváry:* Közig. zsebnaptár 146 l. *Ströhl:* Oest.-Ung. Wappenrolle Taf. 12.

[6] *Dugonics* András: A magyarok uradalmaik stb. 54—55. l. *Jakab* E.: i. m. i. h. 339 l. *Siebmacher:* Taf. 3. A kardos kart látta *Cserei* Farkas is, s körirata: Arma trium generum Scythulorum volt. Hasonló czímere van Háromszék vármegyének (*Ströhl:* id. m. Taf. 13. *Esterházy-Segesváry:* i. m. 151 l.), Marosvásárhely városnak (u. o. 164 l.), nap- és félholdat mutató czímere Alsóboldogasszonyfalvának és Csikszentkirálynak (*Altenburger-Rumbold-Tagányi:* Magyarország czímertára III. 2. és III. 4.).

A *szász nemzet* hét bástyás beszélő (t. i. Siebenbürgen) czímerének is legelső nyoma az 1590-es fejedelmi pecséten található. Pecsételési jogukról II. Endre király 1224 november 30-án kelt oklevele igy szól: «*In super eisdem concessimus, quod unicum sigillum habeant, quod apud nos et magnatos nostros evidenter cognoscatur*» stb.[1] Pecsétjük, melyet I. Lajos király uralkodásáig használtak, köralaku, átmérete 6·8 cm. A kettős ponczsor közti legendája: † SIGILLVM CIBI-

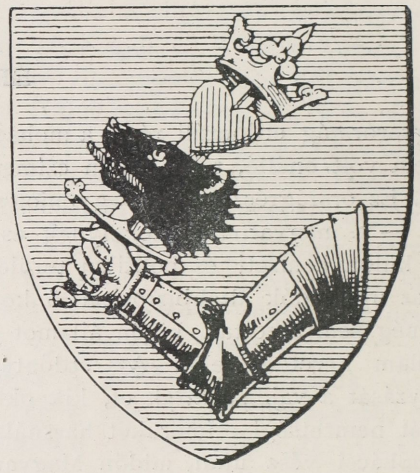

Marosvásárhely város czímere (a legrégibbnek tartott székely nemzeti czímer.)

NIENSIS PROVINCIE AD RETINENDAM CORONAM. Tudtunkkal egyetlen ép példája sem maradván meg, a legenda több pecsét töredékéből volt csak megállapitható.

Bemutatott példánk[2] a legkorábbi s legjob-

[1] Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. K. 43. sz. oklevél. Eredetije a nagyszebeni levéltárban.

[2] U. o. Taf. I. 4., 11. és I. 4., 12. Hasonló szellemü, bár más tárgyu Trier városnak a XII—XIII. század fordulójából való pecsétje (*Ewald:* Siegelkunde Taf. 15.), továbbá a konstantinápolyi Zsófia-templom pecsétje (u. o. Taf. 40). Saint Omer város XIII. századi és Bayonne 1351. évi pecsétje szintén rokon szellemü. (*Áldásy* A.:

ban kinyomott képü. A pecsét tükrében jobbra emelkedő, lépcsőzetes alapon négy férfi egy toronyra, vagy bástyára alkalmas tetőkoronát emel magasra. E korona négyoldalu gúla. Lapjai egyenlő oldalu háromszögek; kissé jobbra forditva van ábrázolva s igy két látható oldalából a jobb kisebb, a bal nagyobb; alja egy

A szász nemzet legrégibb pecsétje.

magasságban lévén a nézővel, egyenes vonalat mutat. A gúlaalak koszorugerendán nyugszik, melynek látható három szögletéből egy-egy csucsán gömbben végződő, függőleges, fióktoronyszerü gerenda nyulik föl, s a gúla csucsát is gömb fejezi be. A ferde élek közül a két szélső pontsoros; a középső is valószinüleg ilyen volt, de minden meglevő példányon elnyomódott, valamint a pecsét sikjából legmagasabban kiálló, középső fióktorony gömbje is.

A feltevést, hogy nem fejre való koronát ábrázol e pecsét, nem dönti meg az, hogy korából nehány hasonló alakut ismerünk. Ilyen Verduni Miklós mester 1181-ben készitett klosterneuburgi oltárának egyik zománczos betétjén levő király koronája is, de nem gula-, hanem kupalaku; abroncsa szélesebb és ékköves.[1] A müncheni Hof- und Staatsbibliothek tulajdonában levő Evangeliarium Bambergense miniaturején levő első két női alaknak fején levő korona is hasonló alaku, de kerekdedebb.[1] A gurki klastrom 1260 ból származó felséges freskóján a Madonna fejét ékitő korona kupformáju, széles abroncsu, liliomos.[2] A freiburgi dóm 1225-ből való arany portáléjának timpánonjában levő Mária-szobor fejét diszitő korona is hasonlatos, bár ez kupformáju, s széles abroncsa négy egyenes pántban fut a gömbben végződő csucsba.[3] Bár e koronák formájukra nézve többé-kevésbbé hasonlitanak a pecsétünkön levőhöz, lényegükben nagyban különböznek ettől. Valamennyi magán viseli nemes anyagának minden jelét, miképen a pecsétünkön levő korona is nem nemes anyagból való jellegét. Nem vethetjük szemére készitőjének, hogy nem tudott volna igazi koronát ábrázolni, ha tekintetbe veszszük pompás térbeosztását, a kompozicziót, az előkelő archaikus nyugalmat és helyes rajzot; tervezésén megérzik az akkor — különösen egyházi pecséteknél — divatozó mandorla forma, t. i. a korona az alatta levő két férfivel ezt az alakot mutatja, s a két szélső alak mint telamon — e formán kivül áll. Koronánkat — nevezzük annak — négy hosszu tógába öltözött, vállra omló haju, borotvált arczu férfi emeli magasra. A jobboldali balra fordulva a lépcsőzetes alap magasabb sikján térdel, s a korona legtávolabbi sarkát fogja. A második férfi szemben, felső testével balra van fordulva s a korona alá néz, melyet felnyujtott, s a nagyobb erőkifejtés szempontjából kissé könyökben hajtott karjával feltámaszt; jobblábával az alap magasabb sikján térdel, ballabával pedig az alap alján áll. A harmadik férfi jobbra fordul, féltérdre ereszkedve, balkarjával térdére támaszkodva, jobbjával a koszorugerenda baloldalának közepét tartja. A balról legszélső alak jobbra fordulva a korona balszögletét fogja.

Az alakok testarányai s bő tunikájuk hajlásainak elrendezése, valamint a kidolgozás jó; a perspectiva is helyes; a szélső alakok kisebbek az előtérben levőknél, mert ezek közelebb

A pecsétek cz. dolgozata *Ráth* György: Iparmüvészet Könyve cz. munkájában, I. k. 341. és 343. l.).

[1] K. *Drexler* u. Th. *Strommer:* Der Verduner Altar.

[1] *Lübke-Semrau:* Die Kunst des Mittelalters 266. l.

[2] *U. o.* 280. l. mell. tábla.

[3] Max *Sauerland:* Deutsche Plastik des Mittelalters 12. l.

vannak. E pecsét leirásánál hangsulyoznunk kell, hogy ennek képe nem *czímer*, hanem jelenet, mely a betelepülést, illetve tető alá jutást akarja valószinüleg ábrázolni. Ha ez egyházi pecsét volna, akkor nem gondolhatnánk másra, mint négy donatorra, kik az egyházat alapitották, s ez esetben valószinüleg kereszt volna a torony csucsán.

E pecsét Nagy Lajos király uralkodásának kezdetéig volt használatban, mikor ujabb *czíme-*

Szebenszék Anjoukori pecsétje.

res pecsétet vésettek; az 1372. évben kelt oklevél, melyen bemutatott példányunk függ, igy jelzi az uj pecsétet: «*In cuius rei testimonium firmum verum et ratum novum sigillum omnium septem Sedium praesentibus cernitur subappensum*».[1] Alakja 6·4 cm átmérőjü kör; két domboru gyöngysor közti unciális betüs legendája: ✠S · CIBINIENSIS · PROVINCIE · ADRETINENDAM CORONAM. Tükrét négyes karaj foglalja el, melynek külső, ivelt háromszögü beszögelléseit egy-egy stilizált liliom tölti ki. A négyes karajnak (Vierpass) kettős vonalakkal, keresztben rutázott mezejében három háromszögletü pajzs foglal helyet; a két felső peremén pedig egy nyilt korona nyugszik, három magas karcsu liliom között egy-egy tüskével; e korona alsó mérete egy pajzs szélességgel egyenlő. A két felső pajzs oldalai összeérnek, tengelyük párhuzamos s csücskükkel az alsó pajzs két felső szögletén nyugszanak. A három pajzs czimerének leirása következő: 1. a felső jobb pajzs mezeje hasitott; jobbról hétszer vágott,[1] balról pedig liliomokkal hintett. 2. a felső bal pajzs mezejében koronás sas lebeg. 3. az alsó pajzs mezejében liliomos, nyilt korona alatt egy hegyével lefelé forditott, áttört háromszög lebeg, melynek minden csucsára egy-egy hegygyel kifelé álló szivalak van tüzve.

A felső jobb pajzs a magyar állam Anjoukori — a felső bal Lengyelország — az alsó pedig Szeben kerületnek czímere.

A háromszögre tüzött leveleket általában tengeri leveleknek (Seeblatt) tartják.[2] A tengeri levél igen ritka czimerkép, mely szivformáju ugyan, de hármas, mély bevágása van;[3] a pecsétünkön levő sziv, illetve hárslevél formát mutat. Nem valószinü, hogy a szászság beköltözése idején magával hozta e czímerképet, valamint az sem, hogy e pecsét idejében vette volna fel; feltevésünk az, hogy e czímerkép nem más, mint az előbb használt pecsét koronának nevezett épületsisakja, melyet a régi emlékeképen — a háromszögletü pajzshoz alkalmazva, vagyis lefelé forditva és gótikusan stilizálva — helyeztek a pajzsba, s az előbbenit maguk sem tartván koronának, feléje koronát tettek. E pecsét fejlett heraldikai szépségét és előkelő tervezését, kidolgozását bővebben méltatnom felesleges.

A leirt pecsétet használja ma is a Szász Egyetem Nagyszebenben; typariuma XV. századbeli s minusculás körirata: S. Minus Septem Sedium Saxonicalium ✠, a mi azt mutatja, hogy nagy pecsétje is volt.[4]

A szász nemzet nem tartotta meg czímeré-

[1] Urkundenbuch II. 976. sz. okl. *Bedeus* l. m. 5. l.

[1] A vágások legfelsője magasabb sikban lévén a következőnél, igy a legalsónál is, az államczimerben itt fémmel kezdődik e mező.

[2] *Bedeus, Jakab* E., *Siebmacher, Ströhl* stb. i. m.

[3] *Warnecke:* Herald. Handb. 36. l. és VIII. Taf. 59. fig. *Sacken:* Heraldik 69. l. *Bárczay:* A heraldika kézikönyve 172. l.

[4] *Bedeus* Fig. 1. Siebm. Taf. 3. Eredeti lenyomat az Erdélyi Muz. pecsét gyüjteményében.

ben a levelekkel tüzött háromszöget, megőrizte azonban Nagyszeben város czímerében a koronával együtt, a háromszöget két harántkeresztbe helyezett pallóssal átfüzve (vörösben arany).[1]

*

Báthori Zsigmond fejedelem pecsétjén tünik fel először Erdélynek a három nemzetéből alakitott czímere.

Nagy, fejedelmi pecsétje köralaku, átmérője 4·4 cm.[2] Keskeny levélkoszoruval övezett mezejében nagy, latinbetüs körirata: SIG · DG · TRA · MOL · VAL · TRA · ET SAC · ROM ·

Nagyszeben város czímere.

IMP · PRIN · PAR · REG · HUN · DOM · SIC · COM, melyet felül a czímerekre helyezett korona szakit meg. A pecsét tükrében három, stilusában különböző pajzs, illetve kartus foglal helyet. A legfelső pajzs háromszögletü; ettől jobbra és balra egy-egy belső oldalán erősen, kikarajozott, kivül kevés megszakitással körives alul és felül csigavonalban végződő olasz renaissance-kartus vonul a pecsét tükrének aljáig, közbevevén az alsó, szimmetrikus, lengyel renaissance kartust. A két oldalon levő kartusnak a háromszög pajzs felé nyuló végződésén nyugszik egy nagy, nyilt korona, öt karcsu, gótikus levél közt négy csücsökkel. A pajzsok czímerei következők: 1. a felső, háromszögletü pajzs mezejében kettős, koronás fejü sas lebeg, mellén koronázott szivpajzszsal, ebben három agyar, inyből kinövőleg, hegygyel balra forditva (a fejedelem római szent birodalmi herczegi czímere). 2. A jobboldali kartus vágott; felső mezejében növekvő sas, s felette sugaras nap és növekvő félhold, alsó mezejében pedig hét bástya (3, 3, 1) lebeg (Erdély három nemzetének

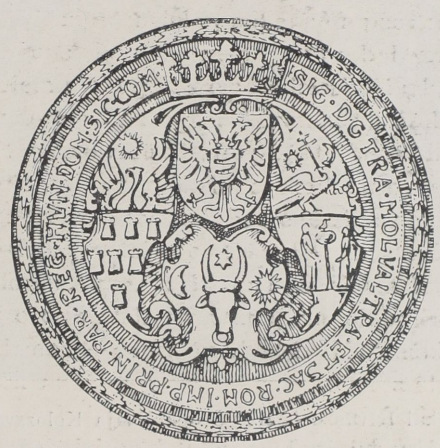

Báthori Zsigmond fejedelmi nagypecsétje.

egyesitett czimere). 3. A baloldali kartus vágott; felső mezejében, a vágóvonalon természetes, kiterjesztett szárnyu, balra fordult, de jobbra tekintő sas áll, csőrében jobbharánt irányu kettős kereszt szárát tartva; a kereszttől jobbra sugaras nap, balra növekvő félhold lebeg (Nagy-Oláhország); alsó mezejében pedig üres pajzslábon két szembefordult, hosszu kaftános férfi áll, köztük a pajzslábból kinövő, magas törzsü, lombos fa tetején balra fordult, csőrében gyürüt tartó holló (Kisoláhország).[1] 4. Az alsó szimmetrikus kartus mezejében szembefordult, karikával átfüzött orru bölényfő, szarvai közt hatágu csillag, tőle jobbra fogyó félhold, balra pedig sugaras nap lebeg (Moldva).

[1] Esterházy-Segesváry: i. m. 184. l. Szeben vm. czimerét l. u. o. 157. *Ströhl:* i. m. 12. l.

[2] Rajzunk Asztalos György 1598. május 11-én kelt ármálisának függőpecsétjéről vétetett (Orsz. Levélt. Kolozsmonost. Conv. Arm. B. 52.) Rajzát kiadta *Bedeus* (fig. 5.) is, Báthori Zsigmond felesége Mária Christierna főherczegnő pecsétjével együtt; a különbség utóbbiban az, hogy a birodalmi sas mellén levő szivpajzs hasitott, s jobbról a Babenberg-pólyát, balról pedig a Báthori czímerképet mutatja (l. még *Siebmacher:* Taf. 4. és 7.).

[1] Kis- és Nagy-Oláhország külön és egyesitett czímerét l. *Siebmacher:* Taf. 21 (hibás!).

Bocskai István 1605-ből való aranyán[1] és pecsétein következő címert használja: három pajzs; 1. a középső sárkányrenddel övezett pajzsban oroszlán ágaskodik, melynek szeme dárdával van átütve; csősisakjának disze az oroszlán lépő helyzetben (családi címere, kékben arany).[2] Ettől jobbra 2. Magyarország (kettős kereszt jobbról, vágások balról). 3. balról Erdély; pajzsa vágott; felső mezejében növekvő, koronás sas, az alsó mezőben pedig felül négyes, alul hármas halomsor s minden halom tetején egy-egy bástya; a nap és félhold elmaradt.

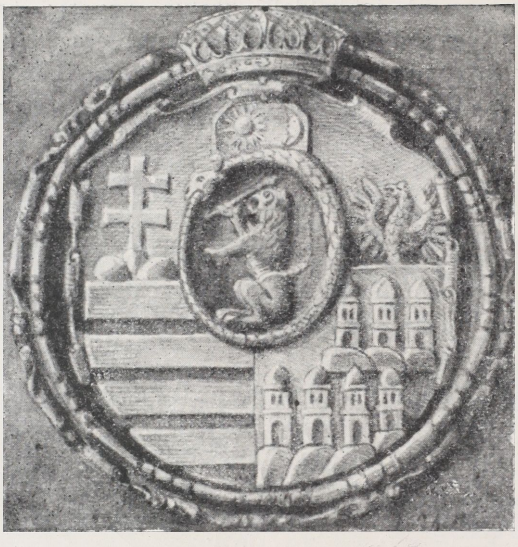

Bocskai István címeres emléktáblája Kolozsvárt.

1606. évi aranyain[3] a címer: zárt korona alatt négyelt pajzs, sárkányrendes szivpajzszsal, ebben családi címere. A nagypajzsban: 1. az apostoli kereszt; 2. vágott; felül nap és növekvő hold, alul kinövő sas; 3. hétszer vágott; 4. hét lebegő bástya 2, 3, 2; a bástyák sorrendje nem mindig ez.

[1] Adolf *Resch:* Siebenb. Münzen u. Medaillen Taf. 15.

[2] Számos eredeti pecsét az Orsz. Ltárban; rajza *Siebmacher:* Taf. 8. Zsigmond királytól való, eredeti ármálisról másolt címere s az oklevél szövege kiadva *Fejérpataky* László: A Chapy-czímer. Turul III. k., 1883. 116. l. A Genealogiai Füzetekben (1913. 3. sz.) egy 1606-ból való kő emléktáblája van ismertetve fényképével együtt kolozsvári szülőházából; ebben a székelység címere a nagy pajzson közép telekbe (Canton, Ord.) van helyezve.

[3] *Resch:* i. m. Taf. 16.

Rákóczi Zsigmond pecsétjén[1] s pénzein[2] a címer: a pajzs alul vágott; mezejében a nemzetségi (hiányos) címer: a vágóvonalon álló, jobbra fordult, kiterjesztett szárnyu koronás sas, felemelt jobbjával görbe kardot tartva s a vágóvonallal párhuzamosan, a sas ballába által megszakitva AQVILA felirat; a pajzslábban pedig hét bástya lebeg egy sorban. Ugy látszik, az aquila szó helyettesitette a magyarok sasát e hibás szerkezetü, heraldikátlan címerben, a székelyek napja és félholdja pedig, mint annyi más későbbi emleken is, elmaradt.

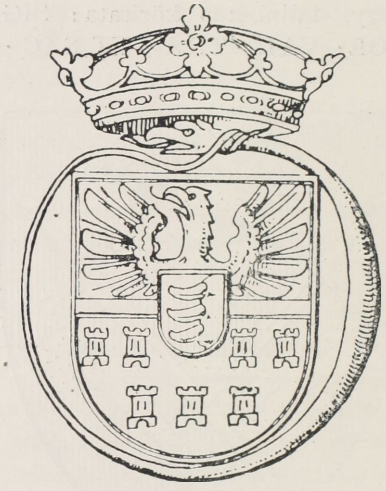

Báthori Gábor fejedelmi címere 1609. évi tallérján.

Báthori Gábor három pajzsos címert használt;[3] középsőben nemzetségi, jobboldaliban a szász (hét bástya), baloldaliban pedig a magyar kinövő sas (gyakran a sasos pajzs van jobbról). 1609. évi négyszögü tallérjának címere,[4] — melyet rajzban is bemutatunk, — áll legközelebb Erdély mai címeréhez; a székelyek címere azonban hiányzik belőle. Sárkányrenddel övezett s e felett zárt koronás, kerektalpu,

[1] Számos pecsétje az Orsz. Levéltárban. Rajzát l. *Bedeus:* i. m. Fig. 10. *Siebmacher:* Taf. 9.

[2] *Resch:* Taf. 17. Itt egyik pénzének címere négyelt pajzs szivpajzszsal, ebben a Babenberg-pólya; a nagypajzs 1. magyar vágások, 2. kettős kereszt, 3. Dalmátország, 4. Csehország.

[3] Számos lenyomata az Orsz. Levéltárban; rajza *Bedeus:* i. m. Fig. 11. *Siebmacher:* Taf. 7.

[4] *Resch:* i. m. Taf. 18.

keskenypólyával vágott pajzs, szivpajzszsal, ebben nemzetségi czímere; a nagypajzs felső mezejében a pólyából kinövő sas, alsó mezejében pedig hét bástya lebeg (4, 3). E heraldikus, szép, bár nem kifogástalan (a sárkányrend csak a családi s nem Erdély czímerét illeti meg, tehát a szivpajzs köré lett volna helyesen alkalmazandó), s hiányos emléken találkozunk először Erdély czímerének mesteralakjával, a keskenypólyával.

Bethlen Gábor fejedelem 1617. évi garasának[1] czímere; kerektalpu pajzs, kétszer vágva; a felső mezőben nap és félhold lebeg; a középsőben kinövő sas, az alsóban pedig hét (4, 3) bástya lebeg. Tizes aranyának[2] czímere három pajzs, melyeknek peremén két oroszlán tart közösen egy zárt koronát. A középső pajzs sárkányrenddel övezett s az Iktári Bethlen-nemzetség czímerét tartalmazza, mely két szembe fordult hattyu, s nyakukat közösen egy pólyamenti nyilvessző furja át (kékben); [3] a család czímerében a hattyuk felett egy ezüst talpas kereszt lebeg, ezt azonban a fejedelem valószinüleg protestáns hitére való tekintettel soha sem használta. A jobboldali pajzs felül és alul vágott; a pajzsfőben nap és félhold lebeg; a középső mezőben pedig az üres pajzslábból balra tekintő sas növekedik. A baloldali pajzsban hét bástya (1, 2, 1, 2, 1) lebeg. Mint választott magyar király Magyarország czímerét is felveszi czímerébe, s pajzsa fölé a szent koronát helyezi. Ekkori czímere,[4] melyet rajzban is bemutatunk: négyelt pajzs, sárkányrenddel övezett szivpajzszsal, ebben nemzetségi czímere; a nagypajzs 1. *koronás* hármas halmon a kettős, apostoli kereszt (e czímerben jelenik meg először erdélyi emlékeken a hármas halmon a korona); 2. kinövő sas, melyet sugaras nap és növő félhold kisér; 3. hétszer vágva; 4. hét lebegő bástya (2, 3, 2). A székelyek két czímerképét néha elválasztja egymástól; [1] előbbi helyén marad, a sas előtt, utóbbi pedig a bástyák fölé kerül. Bethlen Gábornak a királyi czímről való lemondása után elmarad czímeréből a Magyarországot jelző rész s helyébe az első mezőbe felesége, Károlyi Zsuzsánna, hármas halmon álló szivet tévő karvalya,[2] a 3. mezőbe pedig Oppeln és Ratibor sasa kerül.[3]

Bethlen Gábor özvegye, Brandenburgi (Hohenzollern) Katalin, házi czímerét egyesitette Erdély és elhalt férje czímerével.[4]

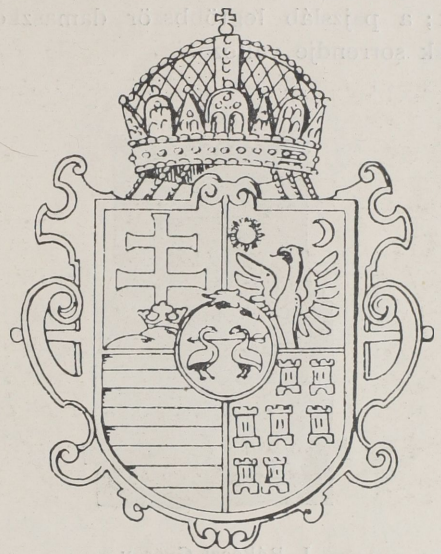

Bethlen Gábor választott király czímere.

A két Rákóczi György lényegében megtartotta Erdély czímerét ugy, mint Bethlen Gábor alatt volt. Különösen szép I. Györgynek czímere az 1641-ben készitett s jelenleg a kolozsvári városház lépcsőházának falába beépitett, később helyesen szinezett kőemléken. Ez kartusba foglalt, hasitott, jobbról pajzslábbal, balról pajzsfővel ellátott kerektalpu pajzs, szivpajzszsal; ennek vörös mezejében, hármas, zöld halom

[1] *Resch:* i. m. Taf. 22.

[2] *U. o.*, továbbá pecsétjének rajzát l. *Bedeus:* i. m. Fig. 12.

[3] E czimert is Zsigmond király adományának tartják; egyetlen (gyönge) bizonyitéka ennek, hogy e tényt az Iktári Bethlenek Mária Teréziától való grófi oklevele felemliti, keltezését azonban Zsigmond uralkodásának kezdete elé helyezi. (Eredeti okl. az Erdélyi Muzeumban.)

[4] *Bedeus:* i. m. Fig. 13. *Siebmacher:* Taf. 11. *Resch:* Taf. 23., 24.

[1] *Resch:* i. m. Taf. 23—62., 114., 124. *Bedeus:* i. m. Fig. 13.

[2] *Bedeus:* i. m. Fig. 14. *Resch:* i. m. Taf. 24—156., 25—27. *Siebmacher:* Taf. 11. s több eredeti pecsét az Orsz. Levéltárban.

[3] Oppeln czimere: kékben arany sas; Ratiboré hasitott pajzsban jobbról kékben koronás arany sas, balról ezüstre és vörösre hasitott. *Siebmacher:* Taf. 11.

[4] Függőpecsétjét l. Orsz. Levéltár Kolozsmonostori Conv. Arm. K. 13. sz. a., továbbá *Bedeus:* i. m. Fig. 15. *Siebmacher:* Taf. 12.

mögül előtünő, hat küllős arany kereken aranynyal fegyverzett, koronás, stilizált, fekete sas áll, felemelt jobbjával arany markolatu, görbe kardot tartva (Rákóczi-czímer). A nagypajzs jobboldali kék mezejében, a vörös pajzslábból stilizált, koronás, fekete sas növekedik, felette pedig sugaras naparcz lebeg. Baloldalt a kék pajzsfőben növekedő ezüst félhold, alatta pedig aranyban, hét (2, 2, 3) vörös bástya lebeg. A pajzs peremén zárt, fejedelmi korona nyugszik.[1] Pecséteiken,[2] érmeiken [3] szintén ezen czimert használták; a pajzsláb legtöbbször damaszkolt s a bástyák sorrendje változó.

I. Rákóczi György
czímeres emléktáblája Kolozsvárt.

Rhédey Ferencz,[4] Barcsai Ákos,[5] Kemény János,[6] Apafi Mihály [7] szintén megtartották elődeik országczímerét, melyre szivpajzsképen saját nemzetségi czímerüket helyezték. Rhédeié: (kékben, zöld mezőn) koronás kettősfarku oroszlán, görbe karddal.[1] Barcsaié: (kékben) koronán könyöklő, görbe kardot tartó, átnyilazott, pánczélos kar; (néha korona nélkül, czölöp mentén lebegő pánczélos kar karddal, nyilvessző nélkül)[2] Keményé: (kékben) lebegő koronából növekvő szarvas, melyet félhold és csillag kisér; ez utóbbi néha elmarad.[3] Apafié: (kékben) lebegő csonkból kinövő, leveles, gyümölcsös szőlő-

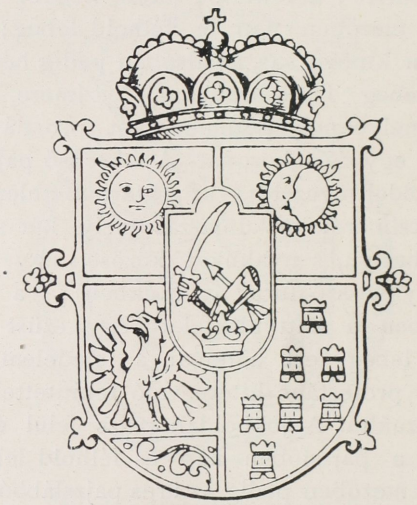

Barcsai Ákos fejedelmi czímere.

[1] E czímer a kolozsvári óvári szögletbástya mellé volt befalazva, onnan került a városházára, Báthori Kristófnak mellette levő 1581. évi czimeres emléktáblájával együtt; ez az ismert Báthori czimert mutatja, de a sárkányrend nélkül; a pajzsot két angyalt ábrázoló telamon őrzi (Genealogiai Füz. 1913. 104. l.). I. Rákóczi Györgynek még van egy egykoru czimeres emléktáblája Kolozsváron, a br. *Bánffy* Ernő egyetem-utczai házában.

[2] *Bedeus:* i. m. Fig. 16., 17. *Siebmacher:* Taf. 10.

[3] *Resch:* i. m. Taf. 31—35.

[4] *Bedeus:* i. m. 18. *Siebmacher:* Taf. 13.

[5] *Bedeus:* i. m. 19. *Resch:* i. m. Taf. 36—37. *Siebmacher:* Taf. 13.

[6] *Bedeus:* i. m. 20. *Resch:* i. m. Taf. 37—38. *Siebmacher:* Taf. 16.

[7] *Bedeus:* i. m. 24. *Resch:* i. m. Taf. 38—52. *Siebmacher:* Taf. 16. és mindeniktől számos eredeti pecsét az Orsz. Levéltárban.

[1] *Siebmacher:* Taf. 13. E család többször változtatta czímerét. Mátyástól 1466-ban kapott czímerük kék pajzsban két szemben ágaskodó, vörös oroszlán közösen egy zerge koponyát tartva. A grófi ág szivpajzsában pedig hattyu a czímerkép.

[2] *Siebmacher:* Taf. 14. Ma kék pajzsban, hármas, zöld halom koronás középsőjén könyöklő, görbe kardot tartó pánczélos kart — a felkar alulról haránt átnyílazva — használ a család, zártsisakon a pajzsalakkal és kékvörös takarókkal; néha fehér bélésü, ötágu koronából aláomló vörös czímerpalástba foglalja a pajzsot.

[3] *Siebmacher:* (Taf. 16.). Ezüst pajzsban vörösnek határozza meg az ősi, Magyar-gyerőmonostori Kemény-nemzetség czimerét, s elhagyja belőle a félhold és csillag kiséretet. A pajzs minden esetben kék; soha (kivéve a kihalt grófi ág czímerét, hol másodrangu szerepe van az ősi czímerképnek, s ezüstben, fekete pajzslábon koronából kinövőleg fekete szinü) más mázu pajzszsal e nemzetség emlékei között nem találkozunk, s a kiséret mindenkori. Az ezen nemzetségből való Mikola Ferencz 1471. évi, s a kolozsvári ref. templomban levő, igen szép, heraldikus siremlékén is föltaláljuk a félhold és csillag kiséretet (Genealogiai Füzetek, 1913. 1. sz.).

venyige s ezen rohamsisak, mely alulról bal haránt irányban egyenes karddal van átütve.[1]

Apafi Mihály egyes emlékein a nap körül, vagy a nap és hold közt, egy vagy több csillag is szerepel; felemlitendő azonban, hogy a keskeny pólya majdnem minden érmén feltalálható. Erdély czímerének ezen mesteralakja — mint tudjuk — Báthori Gábor alatt fordul legelőször elő.

*

Barcsai fejedelemsége alatt az erdélyi rend-k Szászsebesen országgyülést tartottak (1659 május 24-től június 25-ig), melyen elhatározták a három nemzet s a partium részére külön-külön czímeres pecsét vésetését. Az erről szóló III. artikulus szövege a következő:

«Látjuk kegyelmes urunk ebből is országul nagy fogyatkozásainkat, hogy bizonyos pecsétünk nem lévén, netán most immáron kárunkon experiáljunk annak ekkédiglen való szükséges meglételét. Hogy azért ebből is jövendőben is nagyobb incommoditásunk ne következhessék, illendőnek itéltük a Nagyságod tetszéséből, hogy bizonyos négy pecsétek metszessenek az országnak négy nagyobb rendei szerént, melyeknek egyike ugy mint az erdélyi vármegyéké álljon az ország præsidensénél, avagy az erdélyi itélőmesternél. A másik mely a székelységé lészen az udvarhelyszéki főkapitánynál. Az harmadik mely a szász natióé a szebeni polgármesternél. A negyedik pedig mely az Erdélyhez incorporáltatott Magyarország részéjé, álljon azon részben lévő itélőmesternél. Ha pedig valamely időben itélőmester nem találna lenni a partiumban, olyankor álljon a Bihor vármegyei főispánnál; kik is sub fide christiana kötelesek legyenek azoknak conserválására, ugy hogy semminemü időben, sem senkinek parancsolatjára ki ne adják, hanem csak az országnak rend és rendkivül való gyülésében olyankor vagy ő magyok vigyék elő, vagy hogy igen hiteles emberektül küldjék bé, ha ő magok semmi uton bé nem mehetnének

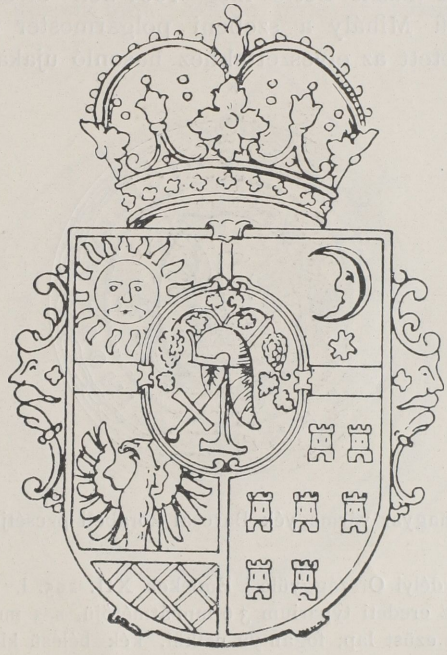

Apafi Mihály fejedelmi czímere.

és ha kik ezek közül a halál által elragadtnak, maradékjok mentül hamarébb vagy valamely káptalanban, vagy hogy az itélőmestereknél szorgalmatos gondviselés alatt béadják, testimoniálist vévén róla, egyébaránt azoktul kévánjuk elő. A pecsétek pedig ilyenek légyenek: az erdélyi vármegyéknek a pecsétre metszett insigniájok légyen egy fél sas, környül való irása: Sigillum comitatuum Transylvaniæ. A székelységnek légyen egy fél hold és nap, környülvaló irása: Sigillum nationis Siculicæ. A szászságé légyen hét kolcsos város, környül való irása: Sigillum nationis Saxonicæ. A Magyarország Erdélyhez incorporáltatott részéjé légyen négy folyóviz s a kettős kereszt, környül való irása: Sigillum partium Hungariæ Transylvaniæ annexarum. Ehez azt is hozzáadván, ha valaha valamely időben (kit Isten eltávoztasson) Magyarország részei Erdélytől, hacsak ideig is el találnának szakadni, amint immár szomoru példánkra egynehányszor meg is lött, in tali casu

[1] Apafi czimerét *Siebmacher* (Taf. 15.) mai formájában (*ovális*, fekete pajzsban) 1285-ből származtatja, holott a közlés idejében már ismeretesek voltak a Becse Gergely nemzetség középkori czímeres emlékei, s igy tudnia kellett volna, hogy a czímerkép nem más, mint az ősi pajzsczímer helyett a pajzsba foglalt oromdiszes sisak és utóbbi a régi pajzskép pallósával átütve. Fekete mázára nézve egyetlen szines emlék van, Frankensteini Frank szász ispán zászlója, mely heraldikai szempontból figyelembe nem vehető, mert szinezése önkényes (ovális, hasitott pajzs, hasitott kék pajzsfővel s fekete szivpajzsszsal (Apafi). A jobboldali vörös (!) mezőben, damaszkolt, ezüst pajzslábból növekedik a fekete, aranynyal fegyverzett sas; balról vörösben 7 (1, 2, 2, 2) ezüst bástya; a pajzsfőben jobbról sugaras nap, balról fogyó félhold). Tekintve, hogy e nemzetség két családjának (Bethleni gróf Bethlen, Erdélyi Somkereki) pajzsa kék és figyelembe véve az Apafi czímerképet és korszakot (XVI. század), melyben igy megváltozott a czímer — mig más, megbizhatóbb bizonyitékunk nem kerül napfényre — *kék*-nek kell az Apafi czimer pajzsát tartanunk. E zászlón zöld pázsitból nő ki a szőlőtő, holott a pecsétek és pénzek mindenike lebegő csonkból kinőtt, gyümölcsös és leveles venyigét mutat. Van két remekbe készült, ezüstből domboritott, heraldikailag helyes halottas Apafi czímer a kolozsvári, farkas-utczai ref. templomban (Genealogiai Füzetek, 1913. 107. és 134. l.), mindkettőnek lebegő a czímerképe.

az erdélyi három nemzetből álló státusok egész corpust constituálván, az három pecséttel nomine totius regni pecsételhessenek, és azok alatt mindenfelé expediálhassanak szintén ugy, mint a mikor Magyarország részei véle egy corpus voltak. Ez pecsétek nélkül, avagy ezek közül csak valamelyik nélkül is excepto casu præmisso, ha valamely expeditiók nomine regni kelnének, erőtlenek és hitel nélkül valók legyenek.» [1]

A három nemzet pecsétje elkészült, a partiumé valószinüleg nem. A magyar nemzet, illetve vármegyék pecsétjének rajzát bemutatjuk; eredeti typariuma az Orsz. Levéltárban van.[2] A másik kettő még 1661-ben elveszett, s Apafi Mihály a szebeni polgármester utján készittetett az elveszettekhez hasonló ujakat.[3]

*

A magyar vármegyék Barcsai korabeli pecsétje.

[1] Erdélyi Országgyülési Emlékek XII. 295. l.

[2] Az eredeti typarium 36 mm átmérőjü, s 3 mm vastagságu ezüst lap, fogantyu nélkül, kék bélésü kis bőrkazettában. Hátán kalapálás nyomai láthatók, s szélébe egy kis kereszt van bevésve. Anyaga finom ezüst. Semmi okunk sincs abban kételkedni, hogy ez nem ugyanaz, mely a szászsebesi országgyülés rendeletéből készült. Körirata: SIGILLVM ⋆ COMITATVVM ⋆ TRANSILVANNIE ❀ csinos, ügyes munka, s semmi esetre sem korábbi, mint ezt *Bedeus* és *Jakab* Elek állítja (Orsz. Levélt. száma Főkmszék kc. 15. a.).

[3] E pecsétnyomók közül a vármegyéké szintén megmaradt, s az Orsz. Levéltár erdélyi osztályában (Főkmszék kc. 15 *b.* szám alatt) feltalálható. Anyaga aczél s aczél nyele van. Körirata ugyanaz mint előbbié, de a latin szöveg közé még egy magyar szó: NEMES van foglalva; czímere, kerete teljesen azonos az előbbenivel. Az ezzel egykoru, de már csak lenyomatban ismert székely pecsét körirata: SIGIL : NATIONIS · SICVICÆ · LOERDELIORSZAGAEHA ❀ Fektetett s kivül barok diszitésü ovális pajzsa homoru gerendával osztott; jobbfelől a sugaras nap, balfelől pedig sugaras növő félhold van ábrázolva. (Közli *Bedeus:* Fig. 2. *Siebmacher:* Taf. 3.). A szász nemzet pecsétje szintén csak lenyomatban ismeretes; egészen olyan, mint a magyar nemzeté; barok diszitésü ovális pajzsában hét (2, 3, 2) bástya lebeg. Körirata: SIGIL · NATIONIS · SAXONICÆ · ROMNEMZETBOLAL:; a három pecsét magyar szavait összerakva: «*nemes három nemzetből álló Erdélyország*» származik. A harmadik pecsét kiadva: *Bedeus:* i. m. Fig. 2. Valamennyinek lenyomatát l. Orsz. Levéltár Erd. Oszt. főkmszék. A. 326. *Mike* Sándor jegyzéke. Ez uton fejezem ki köszönetemet Dr. *Ányos* Lajos m. k. Orsz. Levéltári igazgató urnak, ki e pecsétek felkutatásánál szives volt segédkezet nyujtani s buzgó fáradozásával támogatni.

Az erdélyi fejedelemségnek az ausztriai ház jogara alá jutásával letüntek Erdély czímeréből nemzeti fejedelmeink ősi, nemzetségi czímerei, s elkövetkezett a német római szent birodalmi, császári sas uralma.

Különben lényegileg nem változott meg Erdély czímere, mely immár a birodalmi sas keblén ékeskedett, az aranygyapjas rend jelvényével övezve, szivpajzsában a Babenbergek pólyás czímerével.

Apafi fejedelem 1690 április 15-én bekövetkezett halála után a gubernium Bánffy György pecsétjét[1] használta, majd a nagyszebeni országgyülés 1691-ben elhatározta négy pecsét vésetését, azonban arra nézve nem történt intézkedés, hogy milyen czímert és köriratot foglaljanak e pecsétbe. I. Lipót 1693. évi május 18-án kelt leiratával három pecsétnyomó készittetését rendeli el, s ezek közül egy nagyobb s egy kisebb álljon az udvarnál levő kanczellárnál s egy az Erdélyben maradó főtisztviselők egyikénél. A pecsétek 1696-ra Bécsben elkészültek s használatba vétettek.[2] Czímerük a következő: a német római szent birodalmi sas mellén az aranygyapjas rend jelvényével övezett, ovális vágott pajzs, szivalaku, pólyával vágott szivpajzszsal; a nagypajzs felső mezejében növekvő sas, alsó mezejében sugaras nap és telő félhold alatt hét bástya (3, 4) lebeg.[3] A nagyobb pecsét közjogi és kegyelmi oklevelekre, a kisebb pedig kormányszéki jelentésekre és itéletekre nyomatott.

I. Lipót pénzein[4] a czímer rendesen hasitott pajzsba foglalt; jobbról a kinövő sas, felette

[1] *Bedeus:* i. m. 32. l.

[2] *Bedeus:* i. m. 33. l.

[3] Otto *Posse:* Die Siegel der Deutschen Kaiser u. Könige B. IV. Taf. 12. *Bedeus:* i. m. Fig. 26. *Siebmacher:* Taf. 4.

[4] *Resch:* Taf. 54.

a nap, balról a növő hold s alatta hét bástya lebeg. 1692. évi aranyának előlapján a birodalmi sas s mellén Szeben címere foglal helyet; hátlapján pedig vágott pajzsban Erdély címere, felül kinövő sas, alul hét (4, 3) halom mindenikén egy-egy bástya; a pajzsot császári korona fedi.[1] Pénzein gyakran csak a hét bástya jelzi Erdélyt.[2]

Még föllángolt egyszer a nemzeti fejedelemség s Erdély címerébe visszatért ujból egy ősi nemzetség pajzsa, mely félszázadja tünt le onnan, a Rákócziaké.

II. Rákóczi Ferencz rendkivül finom kivitelü és heraldikus pecsétjén a czímer a következő:[3] kerektalpu, négyelt pajzs, kerektalpu szivpajzszsal, ebben a nemzetségi czímer: vörös pajzsban, hármas halom mögül előtünő hat küllős kereken álló, kiterjesztett szárnyu sas, jobbjával görbe kardot tartva. A nagy pajzs négyelt; 1. kékben sugaras naparcz; 2. vörösben növő arczos holdsarló; 3. vörösben damaszkolt, ezüst pajzslábból kinövő stilizált sas; 4. kékben hét (1, 2, 3, 1) bástya. A pajzsot herczegi korona födi. *Ez a legelső szinjelzett országczímer.*

Pénzeinek czímere: pólyával vágott ovális pajzs, szivpajzszsal (nemzetségi czímer); a nagypajzsban felül kinövő sas; a pólyában nap és növő hold; alul hét bástya (4, 3).[4]

I. József, Eleonora, III. Károly alatt nem változott Erdély czímere. A fejedelmi czím, a magyar királyival kapcsolatban 1712-ben, III. Károly alatt jelenik meg először, kinek pecsétczímere teljesen azonos I. Lipót 1706. évi czímerével.[5]

Mária Terézia 1740-ben trónralépte után hamarosan uj pecsétet készittet Erdélynek. Ennek czímerében egymás mellett két zárt koronával fedett szivpajzs van; a jobboldali Babenberg, a baloldali Erdély (vágott, felül kinövő sas, nap és hold kisérettel, alul hét (4, 3) bástya. A nagypajzs egyszer vágott, pajzslábbal; a felső mező négyszer hasitott (1. Dalmáczia, 2. Magyarország, 3. négyelt: Castilia, Leon, Aragonia, Sziczilia, 4. Csehország, 5. Horvátország), A középső mező hasitott (1 Milano, ezt födi a Babenberg czímeres szivpajzs; balról ujból hasitott; 1. Burgund, erre van helyezve a második szivpajzs: Erdély czímere. 2. Tyrol). A pajzsláb négyszer hasitott (1. Krajna, 2. Steiermark, 3. Lotharingia, 4. Karinthia, 5. Görz). A pajzsot császári korona födi.[1] Midőn férje 1745-ben római

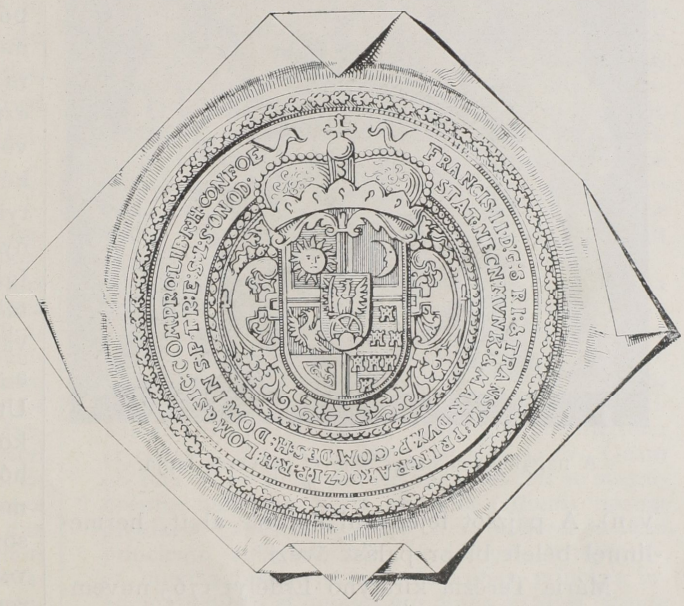

II. Rákóczi Ferencz nagypecsétje.

császárrá választatott, e czímer változatlanul a kétfejü sas mellére helyeztetett.

Erdély 1740-ből való, Mária Teréziának Vallis F. által készitett[2] hódolati érmén a czímernek egy egészen uj formájával találkozunk. Ez arany ékkel három részre osztott kék pajzsban, jobboldalon balra repülő természetes sas, balról sugaras naparcz, s alatta növő félhold, az ékben pedig 7 vörös bástya lebeg (szinjelezve

[1] *U. o.* Taf. 53.

[2] *U. o.* Taf. 53—54.

[3] Magy. Tört. Életr. *Márki* S.: II. Rákóczi Ferencz II. köt. 93. és 94. l. az első, nagy pecsét 1706 okt. 6-án, Daróczon kelt oklevelen látható.

[4] *Resch:* i. m. Taf. 55.

[5] *Posse:* i. m. IV. 12. *Siebmacher:* Taf. 4.

[1] *Posse:* i. m. IV. 33., 34., 35. *Siebmacher:* Taf. 4.

[2] *Resch:* i. m. Taf. 72. *Siebmacher:* Taf. 5. hibásan jelzi évszámát 1741-re. *Altenburger-Rumbold-Tagányi:* I. 3.

A nagyfejedelemségi oklevél czímeres lapja.

van). A pajzsot fejedelmi korona alatt, hermelinnel bélelt bibor palást övezi.

Mária Terézia királynő Erdélyt 1765 november 2-án kelt aranybullás oklevéllel nagyfejedelemségre emelte, s régi czímerét uj, nagyfejedelmi koronával ékitette, fejedelmi süvegét leveles és pántos diadémmal övezvén, csucsát kereszttel diszítvén. Pecsétjén pedig, az előbb leirt, s a római szent birodalmi sas mellére helyezett nagy czímerre két királyi korona helyeztetett s az erdélyi szivpajzs koronája nagyfejedelmi koronával cseréltetett fel.

A könyvalaku, vörös bársonyba kötött, diszes kiállitásu dipl'omáról, mely az Országos Levéltárban két példányban van meg,[1] a királynő aranybullája függ. E bulla előoldalán a királynő trónuson ülő alakja látható az Igazság és Jutalmazás allegorikus alakjai közt; hátlapján következő czímer: négyelt pajzs, szivpajzszsal (Babenberg), ennek peremén a szent korona nyukszik. A nagypajzs 1. és 4. mezejében Magyar-, 2. és 3. mezejében Csehország czímere. A pajzsra császári korona van helyezve. Legendája az előlapon: MARIA THERESIA DEI GRA · REGINA HVNGARIAE BOHEMIAE, a hátlapon folytatólag: DALMATIAE CROATIAE ET SLAVONIAE: ARCHIDUX AVSTRIAE.[1] A nagyfejedelmi czímer az oklevél hetedik lapjára van festve, s a következő: vörös keskeny pólyával kékre és aranyra vágott pajzs felső mezejében vörös nyelvü kinövő sas, tőle jobbra ragyogó, arany naparcz, balra fogyó, arczos, ezüst holdsarló lebeg. Alsó mezejében hét (4, 3) vörös, pártáján három, közepén négy ormós, két négyszögü ablakos, zárt, körives kapus bástya lebeg. A pajzson nagyfejedelmi korona nyugszik. A pajzsot telamonképen jobbról az Igazság allegorikus, álló, balról a Jutalmazás ülő nőalakja őrzi.[2] Előbbi fehér ruhában, balvállán bibor köpenynyel, hajadonfővel, jobbját a magához támasztott fascesen nyugtatva áll. Utóbbi födetlen fejü, fehér ruháju; bő, vörös köpenye jobb- és balkarjáról ölébe omlik; jobb hónalja alul aranyosbarna bőségszaru nyulik alá, melyből aranypénzek, érdemrendek, gyöngysorok s főrangu korona ömlenek ki, balkezével pedig olajágat tart. E czímermü arany keretbe van foglalva, melyet felül diszes barokkeretben a bullánál leirt czímer föd el, de a koronák nélkül. A kereten belül gazdag, aranynyal hímezett és rojtozott, aranyzsinóros, damaszkolt biborkárpit omlik alá, mely mögött rózsaszinfelhős, üde, kék ég képezi a hátteret. A czímer kékes és rózsaszin márványkoczkákból rakott alapon, ivelt, szürke barok, kőemelvényen áll. A gazdag, arany kartusba foglalt pajzs szimmetrikus; felül domboruan ivelt, szögletei egyenesen metszettek, oldalai homoruak s egy kisebb beszögelléssel futnak a pajzs csücskébe. A korona zárt; szélein pálczataggal

[1] Orsz. Levélt. Főkmsz. levélt. B. 27. Hálás köszönetemet fejezem ki dr. *Csánki* Dezső min. tan., orsz. főlevéltárnok urnak azon lekötelező szivességért, melylyel az Országos Levéltárban végzett kutatásaimban a legnagyobb előzékenységgel támogatni méltóztatott.

[1] Fényképét l. *Posse*: i. m. IV. 33. l.

[2] E két pajzstartó a czimer alkalmazásánál nem ábrázoltatott.

erősitett pántja három kék közt két vörös kővel, s ezek közt haránt keresztbe füzött gyöngysorokkal ékitett. E pántot öt barok liliomos, ékköves levél közt egy-egy magas, háromszögü csucs disziti; a háromszögek alján egy-egy vörös, a levelekben pedig felváltva vörös és kék kövek csillognak. Az aranyszállal rutázott, domboru, vörös süveget két pálczatagos szélü aranyabroncs fogja át, szintén kövekkel ékitve. A korona csucsán aranygömbön enyhén liliomos végü, aranykereszt áll.[1] Az egész czímermü gondos, finom kidolgozásu; a jobboldali, Igazságot ábrázoló nő feltünően hasonlit a nagy hirálynőhöz.

Mint látjuk, a czímer a koronán kivül semmi uj motivumot nem tartalmaz, ugyanaz — a pólyán kivül — mint a Báthori Zsigmond pecsétjén levő; feltünő azonban, hogy a székelyek holdja, mely minden emléken növőnek, azaz szarvaival jobbra van ábrázolva, itt megfordul s fogyó félholdat mutat.[2]

Az oklevél szövege következő:

Nos Maria Theresia dei gratia Romanorum imperatrix vidua, regina Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ et Slavoniæ, archidux Austriæ, dux Burgundiæ, Styriæ, Carinthiæ et Carnioliæ, magna princeps Transsilvaniæ, marchio Moraviæ, dux Brabantiæ, Limburgi, Lucemburgi et Geldriæ, Wurtembergæ, superioris et inferioris Silesiæ, Mediolani, Mantuæ, Parmæ, Placentiæ et Guastallæ, princeps Sueviæ, comes Habsburgi, Flandriæ, Tyrolis, Hannoniæ, Kiburgi, Goritiæ et Gradiscæ, marchio sacri Romani imperii, Burgoviæ, superioris et inferioris Lusatiæ, comes Namurci, domina Marchiæ Slavonicæ et Mechliniæ, Lotharingiæ et Barri dux, magna dux Hetruriæ notum testatumque vi præsentium facimus omnibus, quorum interest, et memoriæ commendamus, quemadmodum inter ejusdem dominii provincias non minus laudanda, quam felix et auspicata est æmulatio, ut quævis pro virium suarum ratione et nominis dignitate ad amplificandam asserendamque totius imperii majestatem plus reliquis conferat; sic summus illius arbiter ad munus suum existimat pertinere, singularum provinciarum eam habere rationem, ut illæ, quæ non solum præclara de ipso benemerendi voluntate ac studio cum aliis contendunt, verum etiam facultate et amplitudine cæteris præstare videntur, splendidioris tituli et dignitatis ornamento augeantur. Sane diversorum regnorum ac ditionum, quarum curam et regimen divini numinis providentia nobis jure hereditario commisit, ambitum et statum circumspicientes, animadvertimus Transsilvaniam, quæ olim Dacia Mediterranea fuit, eo inter provincias reliquas loco censeri, ut quamvis nobilissima sit, ac finium suarum amplitudine, redituum publicorum copia, et aliis commodis illarum plerasque longe antecellat, iis tamen ob tituli inferioris conditionem ordine postponatur. Splendidiore profecto sorte et singulari quadam prærogativa digna nobis visa est Transsilvaniæ provincia, veteris Daciæ pars præcipua, quæ sub rege suo Decebalo Romanorum armis diu fortiterque restitit, nec minus hodie celebris est, variisque nationibus habitata, et in plures comitatus, iudiciorum sedes ac districtus divisa; æris præterea salubritate, oppidorum frequentia, omnis generis fodinarum lætissimo proventu, solique ubertate maxime commendata; majoris adhuc momenti est, illam situ esse munitissimam et amplissimam, finibus inter Hungariæ et Poloniæ regna, ac magnum Ottomannorum imperium latissime protensis, gentisque suæ robore fretam, utpote, quæ in propulsandis a patria exterorum hostium injuriis non semel præclara virtutis edidit specimina, ut reipublicæ Christianæ merito contra Turcas propugnaculum appelletur. Fidem non minus et obsequium, ex quo illis eorumque asseclis ejectis divi Leopoldi imperatoris augusti, avi nostri immortalis memoriæ paternæ ac validissimæ protectioni ultro se dedit, inque inclytæ domus nostræ potestatem concessit, principibus suis illæsam servavit, et hereditariam augustæ domus nostræ successionem ad mentem sanctionis pragmaticæ sponte prompteque amplexa est.

Ad hæc regionis et gentis decora accedit ipsa provinciæ singularis et præcipua conditio, dum nulli alii regno vel dominio sive clientelæ, sive alio subjectionis vinculo obnoxia, a nobis pro summi imperii jure regitur, tum et ipsa præclaris privilegiis gaudet, propriisque legibus, magistratibus ac institutis a nostro provinciæ gubernatore, et consilio nostris auspiciis administratur. Quam ob rem et ne illius principatus splendori ac magnificentiæ quidquam desit, quo aliæ ditionis nostræ provinciæ gaudent, superiori anno majores in dicto principatu aulæ officiales hereditarios creavimus. et nominavimus, qui in solemnibus principis inaugurationibus, et quoties pro hujus instituti ratione feret occasio, suo munere publice fungantur.

His omnibus itaque consideratis, maturoque consilio perpensis Transsilvaniæ principatum pro singulari nostra in ipsum benignitate, nova honoris accessione, et amplioris tituli ornamento prosequi volentes, illum ex certa scientia et motu proprio, ea, qua dei immortalis beneficio tanquam universæ monarchiæ Austriacæ, ex tot regnis, et ditionibus constantis domina, ac suprema arbitra fungimur auctoritate atque de hujus potestatis plenitudine, præ aliis imperii nostri provinciis duximus extollendum. eumque in nomine servatoris nostri, a quo omnis honor et gloria promanat, ad magni principatus dignitatem, ac tilulum præsentibus cum effectu amplissimo evehimus.

Decernimus etiam, et hoc nostro diplomate firmissime statuimus, ut posthac futuris temporibus dictus magnus Transsilvaniæ principatus una cum omnibus suis comitatibus, sedibus et districtibus, civitatibus, oppidis, arcibus, terris, villis et iuribus universis et singulis ad eum pertinentibus

[1] *Ströhl* rajzban közli e koronát; ábrája több tekintetben eltér a diplomába festett korona rajzától (Herald. Atlas. Taf. 15., fig. 20.).

[2] Talán a megtört török uralmat akarja ezzel jelezni.

pro tali habeatur ac reputetur, debitisque honoribus, prærogativis et titulis, qui magnum principatum decent, afficiatur; quemadmodum et illos, qui eundem legitime repræsentabunt, quibuscunque in locis, pompis, provinciarum conventibus, ceremoniis, celebritatibus aliisque actibus publicis, debitis honoribus, titulis et prærogativis uti, frui et gaudere volumus. Non obstantibus aliis constitutionibus, legibus, iuribus vel consuetudinibus, quæ huic nostro exaltationis et amplificationis diplomati videri possint contrariæ.

Ut vero idem magnus Transsilvaniæ principatus congruis novæ suæ dignitati insignibus condecaratus appareat, volumus atque concedimus ut pileus, qui illius scuto, ubi provinciæ consueta tessera sive insignia pinguntur, imponi solet, hactenus ad formam pilei principibus communis effictus, deinceps corona aurea cingatur, radiis partim cuspidatis, partim in florem desinentibus et sine diademate regio, globo cum cruce mediæ ipsius pilei summitati infixo, ea forma, quam præsens typus exhibet. Novo hoc clypei ornamento Transsilvania posthac gaudebit, eoque suam dignitatem nova prærogativa auctam omnibus reddet manifestam.

Iam vero quo magis singularis hujus provinciæ prærogativæ, quod nempe nulli alii, quam proprio suo principi, sive clientelæ, sive alterius subjectionis titulo vel nexu subsit, eo certius et luculentius edatur argumentum, concedimus eidem, ut in

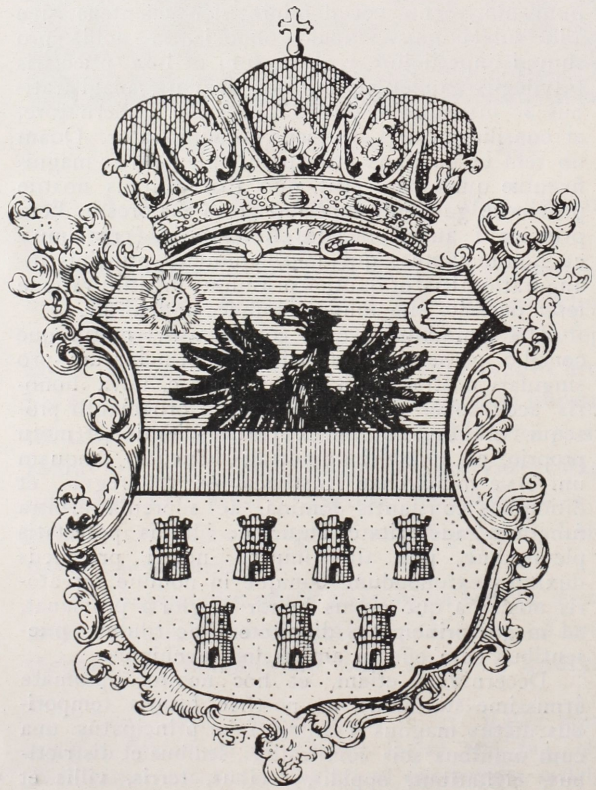

Erdély czímere a nagyfejedelemségi oklevélben.

majoribus solemnitatibus, inaugurationibus aliisque pompis, ubi ditiones nulli alii regno aut dominio obnoxiæ, sed soli principi suo subditæ, propriisque legibus et institutis gaudentes, per feciales suos sive heraldos publice solent repræsentari, suum etiam proprium habeat heraldum, qui reliquorum more et habitu, magni Transsilvaniæ principatus insignibus, in veste sua expressis, ornatus compareat, illumque publice repræsentet.

Porro certam fiduciam habemus, hac prolixa et benignissima nostra in eundem magnum Transsilvaniæ principatum voluntate, quam tam honorificis et publicis ad posteros monumentis testatam facimus, illius ordines, proceres, cives ac subditos admoneri, magisque excitari, ut tantæ munificentiæ memores, eandem suo erga nos obsequio studeant demereri, et quam hactenus nobis, augustæque domui nostræ egregie præstiterunt, fidelitatis, et in juvandis patriæ rebus industriæ, majora in dies edant specimina, ac avitæ virtutis documenta.

Ad hujus rei testimonium ac perpetuam memoriam præsens diploma dedimus aurea bulla majestatis nostræ typario insignitum, propriæque manus nostræ subscriptione firmatum in civitate nostra Viennæ Austriæ die secunda mensis Novembris anno domini millesimo septingentesimo sexagesimo quinto, regnorum nostrorum vigesimo sexto.

Maria Theresia m. p.

W. Princeps Kaunitz Rittberg m. p.
Ad mandatum sacræ cæsareæ ac regiæ apostolicæ majestatis proprium
Fridericus Liber Baro de Binder m. p.

Benignissimum hoc suæ majestatis sacratissimæ diploma, allatum, in consilio lectum, ac circummissis more consveto circularibus in universo magno principatu Transsilvaniæ publicatum est. Cibinii die 6-ta Octobris Anni 1767.

Sephanus Halmágyi de Sz.-Somlyó m. p.
Gub. Secretarius.

A czímer többé lényegében nem változott, helyét azonban többször változtatta a Habsburg-Lotharingiai-ház uralma alá tartozó országok czímerei között.

II. József erdélyi nagy, titkos pecsétjének háromszor hasitott s négyszer vágott pajzsa a német római szent birodalom glóriás fejü sasára van helyezve; ennek közepén, egymás mellett két, koronás pajzsocska látható s a jobboldali a genealogiai, a bal pedig az erdélyi nagyfejedelemségi czímert tartalmazza. A nagypajzson a magyar és cseh korona nyugszik, a sasfejek felett a császári korona lebeg.[1]

I. Ferencz 1792-ben használt erdélyi titkos pecsétjének czímere (ez nincs a kétfejü sas mellére helyezve) szintén a fenti két középpajzsot mutatja. A nagypajzsra a magyar szent korona

[1] *Posse:* i. m. IV. 43.

van helyezve.[1] 1804. évi nagy pecsétjének pajzsa már a glóriás birodalmi kétfejü sas mellén diszlik, s peremére a magyar szent és cseh korona van helyezve; a két középpajzs épen olyan, mint az első kettőn.[2]

Az 1804 augusztus 8-án megállapitott német-római császári, nagy, titkos pecséten kerül Erdély címere a magyar szent korona alá tartozó országok címerei közé. E nagy címernek első csoportja négyelt, szivpajzszsal (Magyarország a szent koronával); 1. Dalmát-, 2. Horvát-, 3. Szlavonországok, 4. Erdély.[3] Az ugyanazon évi magyar, nagy, titkos pecsétben a szivpajzs szent koronával fedett, s Magyarország czímerét mutatja, ez födi a fennhatósága alá tartozó kilencz ország czímerét a középpajzsban (Dalmát-, Horvát-, Szlavonországok, Bosznia, Szerbia, Kumánia, Galiczia, Lodoméria és Bulgária); a nagypajzs kétszer hasitott, s kétszer vágott és a középső sor (hasitott) jobboldali harmadának jobb mezejét foglalja el Erdély címere, vagyis nem tartozott magyar imperium alá. A nagypajzson a cseh és a házi, a nimbusos sasfők felett a császári korona ábrázoltatott.[4]

I. Ferencz 1804 előtti magyar kettős pecsétjének hátlapja.

A szabadságharcz alatt nyomott papirpénzeknek czímere négyelt pajzs, szívpajzszsal Magyarország jobbról vörösben négy ezüst pólya (!), balról vörösben az apostoli kettős kereszt); a nagypajzsban: 1. Erdély (ugy van ábrázolva. mint a Mária Terézia részére készitett 1740. évi hódolati érmen, vagyis ékkel), 2. Horvát-, 3. Szlavon-, 4. Dalmátországok czímerei.[5]

Az 1866. évi nagy, császári czímerben megmarad Erdély a nagypajzs jobb első, Magyarországhoz tartozó csoportjának negyedik mezejében.[6] A középczímerben, a sas jobb szárnyának negyedik helyéről a balszárny harmadik helyére került.[7] A czímerek sorrendje itt következő: az osztrák császári sas mellén az érdemrendek jelvényeivel övezett Habsburg-Lotharingen czímer nyugszik. A jobb szárnyon felül 1. Magyarország, alája sorakoznak: 2. Galiczia, 3. Alsó-Ausztria, 4. Salzburg, 5. Steiermark, 6. (legalul: középen) Tirol. A bal szárnyon legfelül: 1. Csehország, 2. Illyria, 3. Erdély, 4. Morvaország-Szilézia. 5. Krajna.

Erdély czímere már az 1804. évi császári nagypecsét czímerének Magyarországhoz tartozó csoportjában is a negyedik mezőt foglalta el, s e rangsort tartotta meg minden rendezés alkalmával, igy akkor is, midőn az egyesitett czímer Fiume (1874 febr. 9.),[1] majd Bosznia-Herczegovina czímerével bővült (1915 okt. 11.)[2]

Hivatalos leirása az 1915. évi legfelső kézirat szerint:[3] «*4. (Alsó bal negyed) Erdély: vörös keskeny pólyával osztott mező; fent kékben aranynyal fegyverzett, kinövő fekete sas, melyet a felső jobb sarokban sugaras arany nap, a felső bal sarokban fogyó, ezüst holdsarló kisér; lent aranyban hét (4, 3) vörös bástya (vár) egy-egy*

[1] *U. o.* IV. 57. — [2] *U. o.* IV. 57.

[3] Ért. a tört. tud. köréből, XXIV. 6. *Illés* J.: A magyar czímer és a királyi czim története 1804-től kezdve. 20. l.

[4] Dr. *Csánki* D.: Az uj magyar és ugynevezett közös czímerekről 24. ábrája és *Illés* J.: i. m. I. tábla 1.

[5] *Siebmacher:* Taf. 5.

[6] *Ströhl:* Oest. ung. Wappenrolle. 18. l. és Taf. XXI.

[7] Dr. *Csánki* D.: i. m. 21. l. *Illés* J.: i. m. 88. l., *Ströhl:* i. m. Taf. IV.

[1] *Csánki:* i. m. 5. l.

[2] *Csánki:* i. m. 25. l.

[3] Budapesti Közlöny 1915. évi 257. sz.

zárt kapuval, két-két oromsorral — a felső három, az alsó négy ormu — és az oromsorok között két-két ablakkal.»

A sas az 1765. évi nagyfejedelemségi diplomában fekete csőrü. Az 1896. évi hivatalos kiadványban szerepel először arany fegyverzettel s igy állapittatott meg az 1915. évi középczímerben is. A félhold az 1896. évi hivatalos kiadványban növekedő, ez az 1915. éviben helyesbittetett.

Erdély czímere szerkezetileg több tekintetben kifogásolható, igy politikailag is, mert a három egyenrangu nemzet két, helyesen, rangsor szerint következő czímerképe mellett, a székelység nap és holdja csak mint *kiséret*, tehát mint a magyar nemzet sasának járuléka szerepel, holott — helyesen — a pajzsnak külön mezeje illette volna meg, miként a másik két nemzetet. Heraldikai szempontból pedig hibás, mert a czímertan ama sarkalatos törvénye ellen vét, mely szerint szinre szint alkalmazni nem szabad. Igazán szép és kifogástalan a czímernek a szász nemzetet illető mezeje, mely érczen szint mutat.

Az unióval megszünt Erdély államisága. Czímere politikai határokkal jelölt országot nem jelent, s igy egyetlen *emlékczímer* Magyarország középczímerében.

KEÖPECZI SEBESTYÉN JÓZSEF.

FIUME CZÍMERE.

Fiume czímere, mely uj középczímerünkben az alul betolt ék bal mezejében látható, e czímerünkbe 1874-ben került, a mikor az ezen évi február hó 9-ikén kelt legfelső elhatározással az állampecsét állapittatott meg.

Fiuménak a magyar szent koronához való csatolása Mária Terézia nevéhez füződik, de a gondolat tulajdonkép II. József termékeny agyában fogamzott meg, a mikor anyja megbizásából 1775-ben a tengermelléket beutazta, s ő is javasolta a város bekebelezését a magyar korona területébe.[1]

Fiume czímere az 1659-iki czímereslevélen.

Hő vágya volt ez a fiumeieknek is, s részben legalább, hamar teljesedésbe is ment, mert Mária Terézia már a következő évben, 1776. február 14-ikén kelt felséghatározatában ideiglenesen elrendelte, hogy Fiume a horvát királysághoz bekebeleztessék s kormányzása a jövőben csak a magyar udvari kanczelláriát illesse a horvát helytartótanács utján.[2]

A fiumeiek azonban nem elégedtek meg e *féleredménynyel, tovább is szorgalmazták a közvetlen csatolást*; s miután hasonló álláspontot foglalt el a Fiume ujjá-szervezésére kiküldött bizottság is, s ennek jelentését a horvát helytartótanács is magáévá tette 1778-ban, a Felséghez intézett kisérő jelentésében: Mária Terézia 1779. április 23-ikán kiadott diplomájával végrehajtotta azt.[3] «Először is — olvassuk ez oklevélben — Fiume kereskedő-város kerületével együtt továbbra is *a magyar szent koronához kapcsolt külön testnek* tekintessék és mindenben igy kezeltessék; a másik buccarii kerülettel

[1] *Fest A.*: Fiume Magyarországhoz való kapcsolásának előzményeiről és hatásairól. Századok, 1916. 243. l.
[2] U. o. 251. l.
[3] U. o. 256—259. l.

pedig, mint a mely eredetétől fogva Horvátországhoz tartozik, semmikép sem elegyittessék össze.»

A Magyarországhoz való kapcsolást azután az 1807-i országgyülés czikkelyezte be. (IV. t.-cz.)

Fiuménak ekkor már külön czímere volt, a melyet 1659-ben I. Lipót adományozott neki, a város közönségének kérésére, tekintetbe véve állandó hüségüket («continuum fidelitatis ac devotionis, qua nobis et antecessoribus nostris . . . *indeficienter* se probavit, studium . . .») s a békés és háborus időkben tett különféle kedves szolgálataikat.[1]

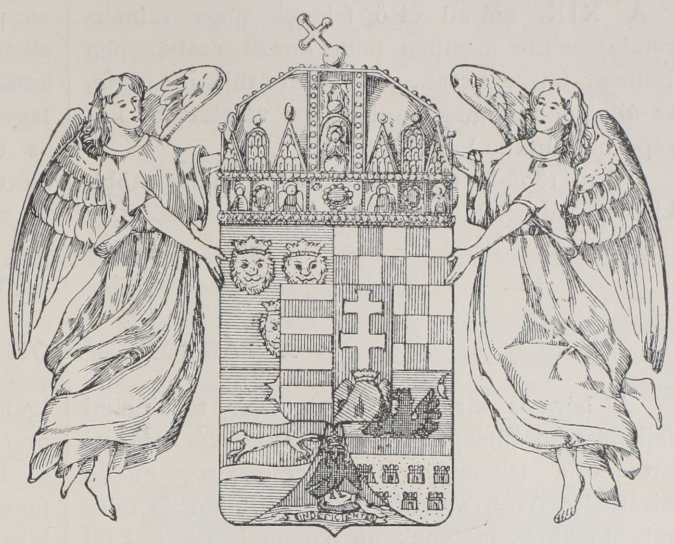

Az 1874-ben Ő Felsége által jóváhagyott magyar országos czímer.

[1] A czímereslevél szövege a következő:

Nos Leopoldus divina favente clementia electus Romanorum imperator semper augustus, ac Germaniæ, Vngariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclavoniæ, etc. rex, archidux Austriæ, dux Burgundiæ, Styriæ, Carinthiæ, Carniolæ,. etc. Wirttembergæ, comes Tyrolis et Goritiæ, etc recognoscimus et testatum facimus pro nobis ac heredibus et successoribus nostris, quod nobis fideles dilecti N. iudices et communitas civitatis nostræ Fluminis Sancti Viti humillime exhiberi curaverint insigne quoddam, scutum videlicet ovali forma rotundum, in cuius area rubra aquila imperialis biceps, alis utrinque latis expansis, rostris itidem apertis, linguis rubris exsertis, et superius diademate imperiali aureo, cæterum cœrulei coloris, tæniis utrinque retrorsum difluentibus, auroque fimbriatis ornata, sinistrorsum versa ac de cœtero sic disposita, ut pede dextro moli saxeæ, in fundo sitæ, sinistro vero vasi rotundo sive aquali oblongo, fusci coloris, supra saxum iacenti et orificio ad sinistram scuti oram verso, insistere et ex eodem vase flumen, quod iuxta illam saxeam molem sinistrorsum in magna abundantia præterlabitur, copiose effundere videatur: oblonga schedula, cuius oræ utrinque revolutæ sunt, scuto inferius per transversum adiuncta, cum inscriptione: *indeficienter*, ac desuper humillime supplicaverint, quatenus istud insigne et sigillum ipsis benigne concedere dignaremur. Nos attendentes continuum fidelitatis ac devotionis, qua nobis et antecessoribus nostris dicta communitas et civitas Fluminis Sancti Viti indeficienter se probavit, studium ac præterea utilia atque pergrata servitia, quæ variis occasionibus, tam pacis quam belli temporibus, omni, promptitudine et affectu exhibuit, ac in posterum quoque exhibere parata est, humillimæ huic eorum petitioni benignissimum præbuimus assensum, prout tenore præsentium facimus et præbemus, ita ut dicta communitas et civitas Fluminis Sancti Viti præscriptum insigne et sigillum, quod in medio huius nostri diplomatis depictum et coloribus suis ingeniosius distinctum apparet, in omnibus et singulis honestis ac decentibus actibus et expeditionibus, sigillis, picturis, cæterisque rebus omnibus, ubivis locorum pro rei necessitate . . . . . frui omnino possit et valeat sine ulla cuiusquam contradictione vel impedimento. Propterea universis et singulis principibus, ecclesiasticis et sæcularibus . . . . . capitaneis, vicedominis, præsidentibus, præfectis, locumtenentibus, mareschallis, officialibus, consulibus, iudicibus, civitatibus, ... cuiuscunque dignitatis, status aut conditionis extiterint, serio mandamus et præcipimus, ut dictos iudices et communitatem ac civitatem nostram . . . . . sigillo quiete et sine omni impedimento vel molestia uti fruique sinant, in contrarium nihil attendent nec ab allis attentari quovis modo permittant, ... nostram, ac pœnam vitare voluerint. Harum testimonio litterarum, manu nostra subscriptarum et sigilli nostri cæsarei appensione munitarum. Datum in civitate nostra Viennæ, die sexta mensis Junii, anno domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo nono, regnorum nostrorum Romani primo, Vngarici quarto et Bolemici tertio. — Leopoldus

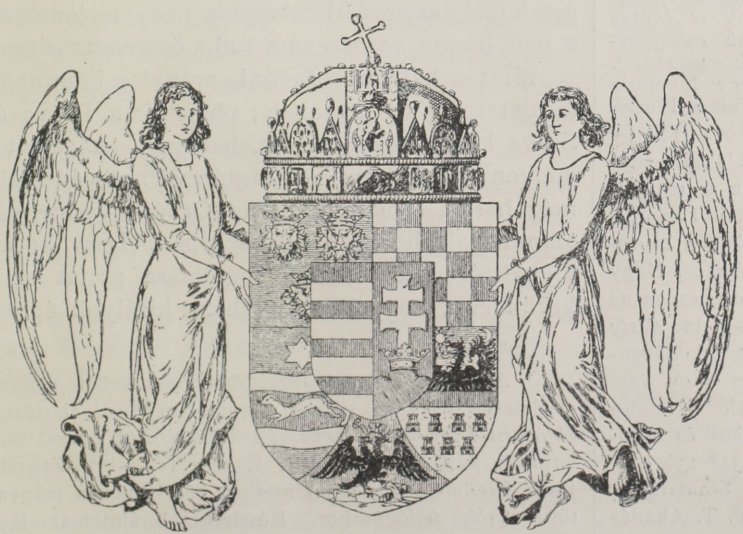

Az 1896-ban megállapított országos czímer.

A XIX. század első felének nagy címerrendezéseikor azonban nem került szóba soha Fiume címere, s csak, mint említettük, 1874-ben, az állampecsét megállapításakor vétetett be középczímerünkbe.[1]

Az 1896-ban megállapított czímer több kisebb változtatást, helyesbítést eszközölt az 1874-ikin, s egyebek közt Fiume czímeréből is elhagyta az *Indeficienter* szót, mely a czímereslevélben csak a czímer keretére helyezett szallagon olvasható. A legutóbbi rendezés teljesen az eredeti czímereslevél rajzát tartotta szem előtt.

Dr. HOLUB JÓZSEF.

A TÁRSORSZÁGOK CZÍMEREI.

A hármas királyság eredete és történelmi fejlődése korántsem egységes. *Dalmáczia* bizánczi provinczia (thema) volt, *Horvátország* önálló királyság, *Szlavónország* pedig ethnikai és földrajzi fogalom, melynek neve nem is vétetett föl az Árpádok királyi czímébe. 1097—1107 között hosszu időre külsőleg közös korszak köszönt be a dalmát városok és a tengerparti Horvátország részére. 1097-ben a magyarokkal való ütközetben Gvozdnál elesett Péter, a Kninben (Tenen, Tininium) székelő utolsó horvát király; 1107-ben a dalmát városok meghódolásával Dalmáczia ténylegesen, de véglegesen is megszünt themának lenni, bár a bizánczi császár még 1111-ben igényt támasztott ugy Dalmát-, mint Horvátországra.[1]

Bár e két ország egyidőben került a magyar fennhatóság alá, a magyar király czímébe, ezen külső máz mégsem állitotta meg ezen országok belső fejlődésének teljesen ellentétes irányát. Az adriai tengerparton továbbra is kétféle világ élt: a római-bizánczi municipális a városokban, a horvát törzsek és a szláv részuralom világa pedig a román városok kapuin kivül. E tekintetben a régi Croatia csak kis része volt a nagy szláv (szlovén) zónának, mely a Drávától egész a montenegrói hegyekig terjedt s melynek társadalmi tartalmát a nagyjában homogén nemzetségi rendszer töltötte ki. Ebből a szempontból eredetileg nincs különbség a régi Croatia és a régi Szlavónország között, s ezen egységes társadalmi szubsztratum egyik főoka annak, hogy a későbbi századokban a horvát név (analog módon mint a szerb név a délibb részeken) el tudott terjedni észak felé s az eredeti Szlavónia nagy terjedelmét a mai három vármegyére tudta összezsugoritani.

Mert a hajdani Szlavónia aránylag igen nagy területet foglalt magában; nemcsak a Dráva és Száva között fekvő földet, hanem a Száván tul mélyen dél felé terjedő Zágráb vármegyén kivül még három (Dubicza, Szana, Orbász) vármegyét számitottak hozzá a középkorban. Igen korán kijegeczesedett földrajzi fogalmára mutat az a körülmény, hogy az Árpádházi királyok éppen

m. p. — Jochannes Joachimus comes a Lincendorff m. p. | Ad mandatum sacræ cæsareæ maiestatis proprium G. Schidenitsch m. p.
Kivül: Registrum Hermannus Baerlinghoff m. p.
(Hártyán, középre festett czímerrel és arany zsinóron függő nagy császári pecséttel. Eredetije Fiume városának levéltárában; másolata s a czímerképnek szinezett mása a M. N. Múzeum levéltárának czímereslevél-gyüjteményében. V. ö. *Áldásy* A.: A M. N. Múzeum könyvtárának czimjegyzéke. II. Czímeres-levelek. Budapest, 1904. 210. l. A czímer szines képét közli *G. Kobler:* Memorie per la storia della Liburnica città di Fiume. Fiume, 1896. III. k. 128—129. l.)

[1] A mikor 1884-ben a M. T. Akadémiát is felkérte a belügyminisztérium, hogy véleményt mondjon a magyar czímerről, a történeti-bizottság a Heraldikai Társaság által tervezett czímert magáévá tette, azonban a bizottság néhány tagja (Pesty Frigyes, Fraknói Vilmos, Nagy Imre) különvéleményt nyujtott be a fiumei czímernek az államczímerbe való felvétele ellen. «Ha — irta *Pesty* Frigyes — I. Lipót Fiuménak saját czímert adományozott, az olyan volt, mint bármely más város vagy vármegye czímere, mely az államczímerbe való felvételre nem tarthat igényt.» (*Pesty* F.: Száz politikai és történeti levél Horvátországról. Budapest, 1884. 132—136. l. — *U. a.:* Fiume's Wappen im ungarischen Staatsrecht. Ungarische Revue, 1884. 553—558. l. — A M. T. Akadémia Értesítője. XVIII évf. 1884. 102. l.

[1] A horvát-magyar legrégibb viszonyokat nagyon részletesen és szép sikerrel legujabban *Šišić* tisztázta, *Priručnik izvora za hrvatsku historiju* (A horvát tört. források kézikönyve) I. köt. 1. rész (1107-ig), Zagreb, 1914. Eredményei sok tekintetben közelednek a magyar történetirók felfogásához. Részletes birálatomat lásd *Ungarische Rundschau* 1915. évf.

ezen országot szokták részül adni az ifjabb királyoknak.[1] Nevét az általános szláv ethnikai terminustól kapta, mert sem a horvát, sem a szerb név nem volt itt divatban, hanem a «slověnьskъ» (szlovén) kifejezés volt a neve az itt beszélt nyelvnek. Hasonló terület a legujabb időkig Spalatótól Raguzáig terjedt el.[2]

A szlovén nemzetségek hatalmas tömegében a régi Horvátország, a «regnum Croatiæ» csak kis sziget volt, mely a horvát vérbeli királyok kihalta után csak azon župákon terült el, melyeknek törzsei horvátoknak vallották magukat, legjobb esetben tehát Zengg városa és Kapella hegyétől a felső Neretváig. A XIV. század okleveleiből kitünik, hogy a horvátságnak leginkább két góczpontja volt: Zárától északnyugatra, de főleg Knin városa tájékán. A Kninben székelő püspök par excellence «Croatensis» nevet viselt; a XIV. században (1353) «az ő szokásuk szerint» az összes horvát nemesek neki fizették a tizedet.[3] Itt volt az az energetikus csomópont, melyből a XIV. századtól lassanként, a XVI. századtól pedig intenziv módon kezdett észak felé terjedni a horvát név a szlovén mediumon, hasonlóképpen mint már előbb a szerb név Pristina tájékából a tenger felé, vagy analog módon mint az albán név Kroja czentrumából körben az ó-illyr törzsek maradékain.

A magyar erő nagy hatással volt ugy a szlavón mint a tengerparti horvát elemre. Ezen hatás azonban, a mint természetes is, szukcseszsziv volt. A magyar állam szláv alapokon keletkezett és fejlődött. A dunamelléki szlávság állami feldolgoztatása már a XI. században be volt fejezve. Sorra került a régi Szlavónia. Ezen terület szervezésében Szent László alatt résztvettek már a magyarországi szlávok is. A XIII. században itt szemmel látható a nemzetségi zsupák összeomlása, a donationalis rendszer már teljesen fölemészti a nemzetségi birtokot (plemenščina), a XIV. században a legkisebb különbség sincs a magyar és a szlavón nemesség között, sőt az utóbbiak számára hozzáférhetővé válik maga a nádori méltóság is.[4] A XIII. században már világosan látható, hogy a zsupák ősi gyülése országos gyüléssé vált, mely mint tanácskozó és biráskodó testület a szlavón bán személye körül működik. Szlavonország államilag fel van dolgozva a XIII. században. Ez által már meg volt teremtve a magyar állami nukleus és a tengerparti horvátság között való természetes kapocs, mikor az Árpádházi királyok trónjára czentralisztikus felfogásával és nagyszabásu, Albániára és Achajára kiterjeszkedő balkáni politikájával az Anjou-ház kerül.

Addig a horvát törzsek nagyjában továbbra is ugy éltek mint saját királyaik alatt. A harcz, melyet a XII. század vége óta saját birtokaikért e törzsek kénytelenek voltak felvenni egyes

Szlavónia czímere II. Ulászló 1496. évi czímereslevelén.

magyar királyi hübéresek (1193 Dujmo vegliai comes, 1210 Domaldo cetini comes, 1223 Subics György) ellen, megszilárditotta bennük az összetartozás eszméjét s a XIV. század elején létre is hozta a 12 nemzetség nemességi szövetkezetét.[1] A magyar rendszer intézményesen a XIV. században hatolt be a horvátság közé. Akkor itt is, mint már előbb Szlavónországban, a zsupák országgyülése[2] a magyar király közege, a bán vagy az al-bán személye köré csoportosult (congregatio generalis, colloquium universale).

A magyar rendszerrel együtt a *pecsét* és vele persze a *czímer* is kezdett elterjedni előbb Szlavónországban, azután Horvátországban is. Az

[1] *Šufflay*, Századok 43 (1909), 502.
[2] *Jagić*, Archiv für slav. Philologie 17 (1895), 63.
[3] *Smičiklas*, Cod. dipl. 12, 197.
[4] Erről l. «*A horvátok és a magyarok hajdan és most*» czimü czikkemet a Bud. Hirlap 1910 január 1. 32. l.

[1] L. az *Ung. Rundschau*-ban megjelent fentebb emlitett tanulmányomat.
[2] *Smičiklas*, Cod. dipl. 12, 196. és 260.

ősi szláv *billog* volt az a médium, melyen mind a kettő Magyarországhól dél felé hatolt egészen a dalmát városokba és a szerb királyságba is.[1] A XIII. században Szlavónországban, a XIV. században Horvátországban már biztosan külön pecsétet, persze külön czímert is, használtak az országgyülések. Ezen országos czímerek önjogulag felvett czímerek voltak.

Hogy ennek tényleg ugy kellett lennie, ezt bizonyitja a Szlavónország (regnum Sclavonie) számára 1496-ban kiadott czímeres levél szövege. Itt a magyar király ezen tartomány régi czimerét megerősiti, leirja és lefesteti.[2] De bizonyitja ezt a czímernek képe, a lépő nyest, melyet már sokkal előbb megtalálunk és pedig Endre szlavón herczeg (1197—1204) ideje óta a szlavón pénzeken *(denarii banales, banovci*, innen a román *bani)*.[1] Ebből még azt is látjuk, hogy a szlavón czímerkép a pénzképnek igaz és közvetlen másolata, mert a nyest a pénzeken kétségtelen maradványa a Szlavónországban eredetileg divó természetes nyestpénznek (marturina, nyestadó).[2] Az 1496-ban megerősitett czímer a

[1] *Šufflay*, Századok 40 (1906), 301. és Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung 28 (1907), 515.

[2] A czímereslevelet és a czímer facsimiléjét legjobban *Bojničić*, Vjestnik hrv. arkeološkog društva, Uj sorozat 1. évf. (1896) adta ki. Szövege a következő:

Commissio propria domini regis.

«Wladislaus, dei gracia Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque rex, nec non Slesie et Luxenburgensis Dux, Marchioque Moravie et Lusacie etc. Ad perpetuam rei memoriam. Decet regiam maiestatem iustis et congruis precibus condescendere subditorum et ipsos subditos de plenitudine gracie sue continuis honoribus afficere et dum suo subjecti dominio, suaue iugum se portare senserint, forcius accendantur ad obseruanda suscepte debiteque fidelitatis exercitia. Tunc enim subditi in virtute letantur boni presidentis, cum eos non in antiquis solummodo legibus et consuetudinibus suis studiose fauet et conseruat, sed insuper nouis extullit honoribus, et regalis magnificentie adornat donatiuis. Proinde ad uniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire: Quod cum his diebus in hac civitate nostra Budensi, una cum nonnullis dominis prelatis et baronibus regni nostri fuissemus constituti, fideles nostri Nobiles et Egregii Bernaldus de Thwrocz, Georgius Capitanffy de Desnycza ac Nicolaus Woikfy de Woykowcz, nomine et in persona *uniuersitatis nobilium regni nostri Sclavonie*, nostre maiestatis accedentes in conspectum, exponere curauerunt, quod quamuis illud regnum nostrum Sclavonie ab antiquo habuerit pro armorum insigni vnum mardurem et hys armis usque in presenciarum semper vsum fuerit, et eiusdem vniuersitas vniuersaliter vsa exstiterit, tamen propter certas causas et raciones cuperent idem regnicole, hoc armorum insigne per nostram maiestatem renouari et sibi de nouo ad perpetuam memoriam renouatum condonari. Nos igitur, qui prefatum regnum nostrum Sclauonie et eiusdem regnicolas, nichilominus, quam alia regna et dominia nostra et eorundem incolas cupimus, non solum in antiquis legibus, iuribus et consuetudinibus suis conseruare, sed etiam maioribus honorum titulis de regia nostra prouidencia et libertate decorare. Nam regnum hoc inter duo flumina, videlicet Savvm et Dravvum constitutum, contra et aduersus Thurcos, Christianitatis perpetuos hostes et inimicos, sibi proxima loca tenentes, continua bella exercet, et ita se armis tutatur et conseruat, vt vix eam regionem Thurcus vnquam ingreditur, quin accepta graussima clade et calamitate ex eodem regno nostro recedat. Quapropter non immerito hoc ipsum regnum nostrum vnum precipuum scutum vel potius antemurale huius regni nostri Hungarie apellaverimus. Ut itaque hoc ipsum regnum nostrum Sclauonie atque vniuersitas fidelium nostrorum in eodem constituta, nostram regiam munificenciam persenciat et experiatur liberalem, hec arma: videlicet *in vno scuto triangulari duo flumina superius denominata, per transuersum directe depicta, in eorumque medio superstitio, campo scilicet penitus rudicundo, predictum mardurem, antiquum eorum insigne, coloris naturalis et proprii, reliqui autem duo campi eiusdem scuti, duas partes exteriores predictorum fluminum occupantes, sunt penitus colore depicti celestino, in quorum superiori vnam stellam* quod propter bellicas exercitaciones continuas, in quibus prefatum regnum nostrum Sclauonie et eiusdem incole aduersum predictos Thurcos continue agitantur, sidus Martis voluimus appellare; *preterea supra scutum galeam vnam in vero colore, propriaque figura, variis floribus veluti vento agitatis, vniuersum gyrum eiusdem galee atque scuti, totamque armorum descriptionem pulchra diuersitate ambientibus*, prout hec in principio sev capite presencium litterarum nostrarum figurata sunt et distinctius expressata; animo deliberato et ex certa nostra sciencia, ac de consilio predictorum dominorum prelatorum et baronum nostrorum, plenitudineque potestatis nostre regie, eidem regno nostro Sclauonie, vniuersitatique nobilium eiusdem duximus danda et conferenda. Annuentes eisdem et concedentes, vt ipsi amodo deinceps in perpetuum his armis in banderiis suis et aliis quibusuis rebus et exerciciis militaribus, vniuersitatem illius regni nostri concernentibus, fruantur et vtantur, atque vt iidem publice vtilitati sue caucius et prouidencius consulere possint, eisdem armis in sigillo per impressionem cere rubree, quantum in litteris et epistolis missilibus omnibus in rebus nomine vniuersitatis sue vti, frui et gaudere possint et valeant. De talismodi igitur singularis et specialis nostre gracie antidoto merito exultent, et tanto ampliori studio ad honorem regie maiestatis ipsorum de cetero solidetur intencio, quanto se ipsos largiori fauore Regio preuentos esse conspiciunt et munere graciarum. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras pendentis et authentici dupplicis sigilli nostri, quo vt rex Hungarie vtimur, consignatas, eidem regno nostro Sclauonie, regnicolarumque eiusdem vniuersitati duximus concedendas. Datum per manus reuerendi in Christo patris domini Thome episcopi ecclesie Agriensis, aule nostre summi et secreti cancellarii et fidelis nostri delicti, Budae predicta in festo concepcionis beatissime Marie virginis, anno domini millesimo quadringentesimo nonagesimo sexto, regnorum nostrorum Hungarie etc. anno septimo, Bohemie vero vigesimo sexto.

[1] *Brunšmid*, Vjestnik arkeol. društva 7 (1904), 182. *Truhelka*, Bosanski Glasnik 9 (1897), 1—160.

[2] *Klaić*, Rad jugoslav. akademije 157 (1904), 136.

következő évben a pecsétre került, melynek körirata: *SIGILLUM NOBILIUM REGNI SCLAVONIE 1497.*[1] Az 1496. évi czimer: *kék mezőben ezüsttel szegélyezett hullámos* (a leirás szerint a Dráva és Száva folyók) *vörös pólyán lépő nyest, felül arannyal keretezett vörös csillag; a sisakdisz: csukott szárny, melyen a czímerkép (csillag nélkül) van elhelyezve.*

A tengerparti *Horvátország* czímerfejlődése nem látható ily világosan; de hasonlók lévén a körülmények, e fejlődésnek, bár késéssel, nagyjában analognak kellett lennie. Ezen ország koczkás czimere (a dalmát czimerrel együtt) először II. Lajosnak 1525-iki emlékérmén tünik fel. Hogy ez tényleg a horvát országos czímer volt, ezt az a pecsét mutatja, mely többek között (*«litteras, quas sigillis nostris solitis partim propriis, partim communibus roboravimus»*) az 1527-iki cetini királyválasztó oklevelen függ. Körirata t. i. SIGILLUM REGNI és a rajta lévő czímer: *sakktábla 64 koczkával nyolcz sorban.* A pecsétnyomó vésője rudimentáris munkát végzett, a körirat megforditva van bevésve. Ugy látszik, hogy ugyanezen véső gyártotta Korbaviai János, Frangepán György és Babonics Istvánnak az ezen oklevelen függő pecsétjei pecsétnyomóit is, a mi arra mutat, hogy sürgős összejövetelük miatt ezen uraknak saját, az egész gyülésnek pedig országos pecsét nem állt rendelkezésre, hanem azokat alkalmi vésővel csináltatták.[2]

A régi Siebmacherben (Siebmachers Wappenbuch, 1604) Horvátország czímere: fehérrel és vörössel öt sorban koczkás pajzs és a koronás sisakon nyilt szárnyban koczkás sisakdisz. A legujabb időkig ezen czímer egyedül nem mutatkozik többé. A Habsburgok alatt, a kik 1529-ben a «regnum Sclavoniæ»-t is felvették királyi czímükbe,[3] a XVI. század első felében egyesült a szlavón és a horvát országgyülés. Ettől kezdve a horvát név mindjobban tért hóditott Szlavónországban s 1790-ben a három legeredetibb szlavón vármegye (Zágráb, Varazsd, Körös) Horvátországba tartozónak mondja magát. De az egyesült országgyülés jegyzőkönyveit hitelesitő eszköz gyanánt kizárólag a már fentebb emlitett (1497-iki) szlavónországi pecsét szerepel egész a XVIII. század végéig.

Dalmátországnak, mely tulajdonképpen csak néhány városból állott, soha sem volt országgyülése. Alig lehetett tehát önjogulag felvett országos czimere. Ezen ország ismert czímere

II. Lajos 1525. évi emlékérme.

biztosan adományos. Adományozta pedig Zsigmond király 1405 előtt, a mint ezt már *Bojničić*[1] megállapitotta. A régi Siebmacherben (1604, II. köt. 1.) Dalmátország czimere: *kék mezőben három (2, 1) szembe néző koronás arany oroszlánfej; sisakdisz: nyilt fekete szárny között arany oroszlánfej.* Ezen sisakdisz teljesen összevág a luxemburgi ház czímerének sisakdiszével. A dalmát czimer különben is először Zsigmond király 1405-iki pecsétjén tünik föl[2] (Horvátország és Szlavonia czímerei nélkül). *Bojničić* még azt is gyanitja, hogy ezen czímer a (tengerparti) Horvátországnak is szólt, mert a «*Des Conrad Grüneberg, Ritters und Burgers zu Constanz, Wappenbuch*» czimü (1483) kéziratban (23 l.) ezen (dal-

[1] Az eredeti pecsétnyomó a zágrábi orsz. levéltárban (*Bojničić* i. m.).

[2] *Bojničić*, Pravo nasljedstva kuće Habsburg, Zagreb 1897, 36. Az oklevelet legujabban kiadta *Šišić*, Hrvatski saborski spisi (Mon. Slavorum merid. 33. köt.) 1. 51.

[3] *Šišić*, Hrv. sab. spisi 1, 195. A IV. Béla királynak (Fejér IV 1, 417 = Kukuljević, Iura regni 1, 673) 1246-iki oklevele (rex Hungarie, Dalmacie, Croacie, Sclavonie, Servie) hibás. Sclavonia helyett Rama olvasandó, l. Pauler, Wiss. Mitteilungen aus Bosnien 2 (1894), 159 2. jzt. Smičiklas, Cod. dipl. 4, 305, Šišić, Prirucnik 387.

[1] *Vjestnik hrv. arkeol. društva* 1 (1896), 8.

[2] Lásd 22. lap 11. ábra.

mát) czímer a «*Kung von Croaccien*» való felirattal tünik föl, mig a «*Kung von Dalmatien*» alatt Hervojának, a bosnyák és spalatói herczegnek († 1416) czímere áll.

A három (szlavón, horvát, dalmát) czímer együttesen először 1616-ban II. Mátyás király tallérján jelenik meg.[1] Később egész 1874-ig, mikor királyi rendelet folytán mind a három czímer Magyarország középczímerébe került, vajmi ritkán.

Dr. SUFFLAY MILÁN.

BOSZNIA CZÍMERE.[2]

Azon kisebb változtatások és helyesbitések mellett, a melyeket a magyar középczímeren a legutóbbi rendezés eszközölt, lényegesebb változás rajta az, hogy egy uj czímerrel meg is bővült. Az alul betolt ék ugyanis, a melyet 1874 óta Fiume czímere foglalt el, most megosztatott *Bosznia* és Fiume czímere közt.

E czímerbővülés az 1908-iki annexio következménye; s mivel Bosznia és Herczegovina közjogi helyzete véglegesen még nem nyert rendezést, Bosznia czímere, a kardot tartó kar, helyet foglal a most megállapitott új osztrák középczímerben is.

Az 1878-iki megszállás alkalmával az u. n. császári pecsétet használták; azonban csakhamar megindultak a kutatások ez aktuálissá lett kérdésben, s Régészeti Társulatunk már 1879 novemberében nyilvános tudományos vita tárgyává tette Bosznia czímerének kérdését. 1880-ban azután a cs. és kir. közös pénzügyminisztérium, mely e tartományok igazgatásával megbizatott, felhivta a tartományi kormányt, hogy tegyen jelentést arra nézve, mi Bosznia és Herczegovina czímere és melyek e tartományok szinei. A tartományi kormány a horvát báni kormányhoz fordult, mely e kérdés tanulmányozásával a horvát akadémia elnökét, Rački Ferenczet bizta meg. Az ő s a tartományi kormány munkálatainak megbirálásával a közös pénzügyminiszterium a m. kir. Országos Levéltárat és a M. T. Akadémiát, Bécsben pedig a cs. kir. tud. akadémiát és a cs. és kir. állami levéltárat bizta meg.

Rački a pecsétek és érmek vizsgálata alapján arra az eredményre jutott, hogy Bosznia u. n. régi czímere a *liliomos korona* volt, s ezért Bosznia czímeréül kék mezőben hermelines bibor palástu arany koronát ajánlott. Fiedler, a cs. és kir. állami levéltár aligazgatója, a ki az osztrák bizottság véleményének megokolását kidolgozta, helyesnek találta Rački megállapitásait, s a koronát, mint a bosnyák nemzeti királyok czímerét, — a palást elhagyásával — elfogadandónak véleményezte.

Magyar részről *Thallóczy* Lajos foglalkozott először behatóan e kérdéssel, majd br. *Nyáry* Albert, a kit a M. T. Akadémia Archaeologiai Bizottsága a Fiedler véleményére adandó ellenvélemény kidolgozásával bizott meg,[1] s mindkettőjük részéről a leghatározottabb visszautasitással találkozott úgy Rački, mint Fiedler véleménye.

A kérdés tulajdonképen két részre oszlott s az elsőt illetőleg, hogy t. i. *mi volt Bosznia régi czímere*, nem volt s nem is lehetett ellentét a kérdés vizsgálói között. Az kétségtelen ugyanis, hogy 1463-ig, a mikor Bosznia török kézre jutott, a pecséteken és érmeken a *korona* az a fő

[1] *Weszerle* VII. táb. 8. sz.

[2] A Bosznia czímerével foglalkozó irodalom, mely ez összefoglaló ismertetés forrásául szolgált, a következő: *Thallóczy* Lajos: A bosnyák czimer- és zászlókérdés. (Archæol. Értesitő, 1881. 23—29. l.); *U. a.:* Hervoja herczeg és czímere. (Turul, 1892. 1—12. l.); *U a.*: Herzog Hervoja und sein Wappen. (Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Herzegovina. 1894. 108—124. l.); *U. a.:* Bosnyák és szerb élet- és nemzedékrajzi tanulmányok. Budapest, 1909; *U. a.:* Az Ujlakyak siremlékei. (Archæol. Értesitő, 1889. 1—8. l.); *U. a.:* Katalin bosnyák királynő sirköve. (Archæol. Értesitő, 1885. 328—331. l.); *br. Nyáry A.:* Bosznia czímere. (Turul, 1884. 9—16. l.); *Asbóth János:* Bosznia és Herczegovina. II. k.; *dr. F. Rački:* Über das alte Wappen Bosniens (Archiv f. slav Philologie IV. 1880. 342—349. l.); *Bojničič:* Weiteres über das Alte Wappen Bosniens. (U. o. 498—498. l.); *V. Jagič:* Zusätze zur vorhergehenden Auseinandersetzung (U. o. 498—500.l.); *Rački u. Jagič:* Auszüge aus der weiteren Polemik über die südslavische Heraldik, (U. o. 500—512. l.)

[1] A M. T. Akadémia Értesítője. XVI. évf. 1882. 120., 158. l.

I. Tvartko István király nagypecsétjének hátlapja.

alak, a mely a czimerpajzsban előfordul. Ezt látjuk az I. Tvartko István király (1377—1391) nagy pecsétjének hátlapján levő lovas pajzsán, valamint utódai pecsétjein is, a kik tulajdonkép az ő idejében készült tipáriumot használták mind ünnepélyes cselekedetek vagy fontosabb kiadványok alkalmával. István Tamás király pecsétjén (1444) is jobbra dült háromszögletü pajzsban háromszirmu liliomos korona, alatta a király nevének kezdőbetüje (T) látható s a Kotromanovicsok e királyi czímerét mutatja a jajczai várkapun látható faragott czimer is. Koronát látunk továbbá Katalin bosnyák királyné gyürüs pecsétjén és Ujlaki Miklós bosnyák király s fia, Lőrincz herczeg siremlékein is.

Azonban a XV. század utolsó évtizedeiben

Czímer Ujlaky Miklós siremlékéről.

István Tamás király pecsétje.

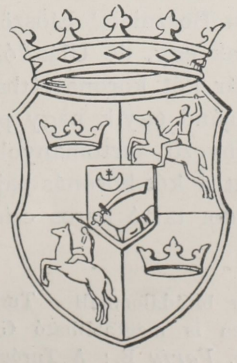

Katalin királyné czímere római siremlékén.

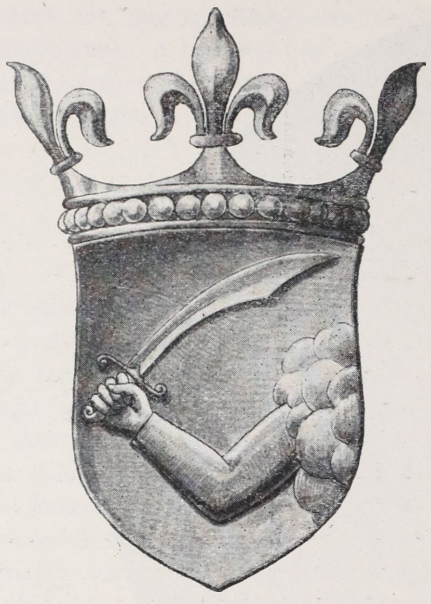

Bosznia címere.

feltünik egy teljesen más címere is Boszniának: *a kardot tartó kar*. Ezt látjuk a már emlitett Katalin bosnyák királyné († 1478) római siremlékén levő címer szivpajzsában, egy 1484-ből való címergyüjteményben, Dürer Albert egy metszetén 1515-ből s II. Lajosnak 1525. évi emlékérmén. (Lásd 51. lap.) Amikor pedig 1528-ban végkép elveszett Bosznia, s a török birodalom részévé vált, a magyar királyok pecsétein és érmein is mint igényczimer ezután nem a liliomos korona, hanem a kardot tartó karos czímer foglalt helyet. Mátyás, II. Ulászló és János király pecsétjén látható ugyan egy egy koronás czímer is, s Fiedler ezt, mint fontos bizonyitékot emelte ki véleményének helyessége mellett, Nyáry azonban helyesen igazitotta helyre e tévedését, mert e czímer Galiczia czímere és nem Boszniáé.[1] Először is bár Mátyás pecsétjén csak egy, de Ulászló, Lajos és János pecsétjén már két korona látható, másrészt pedig I. Ferdinánd egyik nagy pecsétjén pl. a főczímert környező tartományok czímeres pajzsocskái közt a két koronás pajzs mellett helyet foglal a kardot tartó karos czímer is.

[1] A magyar birodalomnak a Turóczi-krónikában közölt czímerében is megtalálható Galiczia *két-koronás* czímere. (V. ö. *Varjú* E.: A Turóczi-krónika kiadásai. Magyar Könyvszemle, 1902. 380. l.)

Az ujabb adatok közül, a már emlitett királyi pecsétektől és érmektől eltekintve, megemlithetjük a budai egyetem inauguralis diplomáját 1780-ból s az 1804. és 1836-iki czímerrendezések alkalmával kiadott hivatalos leirásokat, melyek mind a kardot tartó karos czímert mondják Bosznia czímerének; ezt használta állandóan pecsétjén legfőbb közigazgatási hatóságunk, a m. kir. udvari kanczellária is.

Minthogy tehát Magyarország külön állami czímerében a Habsburg-ház alatt folyton, de lehet mondani a bosnyák királyság végleges megszünte óta Bosznia czímerének ez a czímer tekintetett, semmiféle más érv nem lehetett elég erős, hogy ennek elhagyása s az u. n. régi czímerhez való visszatérés mellett döntően szólhasson. Ezért nem lehetett Rački tervezetét elfogadni, mert az — mint Thallóczy kifejtette — nem a mostani Boszniát illette, hanem egy rég letünt alakulásnak volt a maga idejében sem általán elismert kifejezése, s mert izléstelen volt és a czímerszineket önkényesen válogatta, még pedig — úgy látszik — szándékosan olykép,

Hervoja herczeg czímere.

hogy a nemzeti szinnek a horvát vörös-kék-fehér trikolor kerüljön ki.

A közös pénzügyi kormányzat a magyar szakférfiak döntő véleménye alapján a kardot tartó karos czímert fogadta el Bosznia czímerének s ezt 1886-ban következőkép állapitotta meg: *arany mezőben a bal szélen ezüst felhőkből kinyuló könyökben hajlott vörös ruhás kar, puszta kezében aranymarkolatu kivont görbe szablya.*

E czímer eredetéhez a kulcsot a XIV. század végén s a XV. elején nagy szerepet játszott Hervoja herczeg czímere adja meg. E kérdéssel is Thallóczy Lajos foglalkozott behatóan a konstantinápolyi glagol misekönyv ismertetése kapcsán; ez fentartotta u. i. számunkra Hervoja képét és czímerét is, a melyben fehér mezőben mint pajzsfőt két vörös pólyát, alatta czölöpösen álló *kardot tartó vörösbe öltözött, vaskönyökvédős és vaskeztyüs kart*, mellette balról ágaskodó oroszlánt, sisakdiszül pedig kardot tartó kart látunk.

A magyar oklevelek állandóan Ráma néven nevezik azt a területet, melyet az egykori hűbéres bosnyák királysággal nagyjából azonosnak vehetünk. Hogy Ráma vagy Bosznia már a XV. század folyamán koronás czímere mellett a kardos czímert is használja, azt csak az magyarázza meg, hogy a Hervoja-Hrvatinić-család, mint a magyar korona hübérese birta északnyugati Boszniában ezt a Hervoja által herczegséggé emelt hűbért.

A mikor 1463-ban Bosznia mint királyság végleg elbukott, Jajcza és északnyugati része Magyarországnál maradt, a mely e határkerületeknek Ujlaky Miklós, majd Corvin János királysága révén bizonyos közjogi individualitást adott. Erre az időre, a XV. század második felére esik az illyr-dalmát heraldika kifejlődése is, és igy a Jagellók Uj-Boszniája a kardot tartó kart nyerte czímerül. A XV. század folyamán nyert tehát bizonyos nemzetközi jogosultságot Hervoja kardos czímere, s a magyar heraldika közjogi jelentőséget is adott a herczegi czímernek, ezt vévén át annak a Boszniának jelvényekép, mely Magyarországnál megmaradt.

A mikor tehát Bosznia uj czímerének megállapitása szőnyegre került, minden fontos közjogi és heraldikai momentum a mellett szólt, hogy ne az u. n. régi czímeréhez nyuljunk vissza, mely ellen — mint láttuk — annyi sulyos ellenvetést lehet felhozni, hanem azt a czímert tartsuk meg, mely mint igényczímer századokon át szerepelt a magyar királyok pecsétein és érmein.

Dr. HOLUB JÓZSEF.

SZAKIRODALOM.

Dr. Csánki Dezső: Az új magyar és úgynevezett közös czímerekről. (Megjelent a *Századok* 1916. évi 1. füzetében, 1—27. ll., s különlenyomatban is, 29 ábrával.)

Az illusztris szerző, a kinek magának is tevékeny rész jutott az új czímerek megalkotásában, első volt, a ki a czímerrendezés jelentőségét és elveit e tanulmánya keretében rövidesen a legfelső kéziratok közzététele után behatóbban fejtegette. Háborús jótékonysági czélra tartott felolvasást választott erre alkalmul, azonban mélyen szántó tanulmánya jóval több, mint a nagyközönség számára irt népszerü ismertetés; bár nagyon helyesen számolt azzal a körülménynyel, hogy a szélesebb körökhöz is szól s igy ezek előtt is érthető nyelven kell a felesleges szakszerüség elkerülésével megvilágitania a szóban forgó fontos heraldikai és közjogi fogalmakat.

Maga a tanulmány három részre oszlik. Az elsőben tömör, de azért minden lényegest magában foglaló összefoglalásban arra a kérdésre kapunk feleletet, melyek a magyar országos czímer egyes részei s hogyan kerültek ezek össze. Sorra bemutatja történeti fejlődésükben az egyesitett czímer alkotórészeit: a szivpajzsban helyet foglaló kis czímert, majd azokat a czímereket, a melyek a sokféle országokat és tartományokat ábrázoló régi tarka czímerkeverékből a mi korunkra megmaradtak. A leghitelesebb emlékek, pecsétek, czímereslevelek, érmek alapján rajzolja meg kis czímerünk alkotórészeinek, Erdély, Fiume s a társországok czímereinek kialakulását, végül pedig a czímer pajzsa fölé helyezett korona és a mellé állitott pajzstartó angyalokról állapitja meg, hogy mikor tünnek fel s milyen változáson mentek át az idők folyamán. Mind e fejtegetéseket nagy gonddal összeválogatott képanyag világitja meg.

Miután igy megismerkedtünk a magyar állam czímerével történeti kifejlődésében, a tanulmány második részében szerző a czímerkérdésnek azon fájó pontjaival foglalkozik, a melyeknek orvoslását czélozta a czímerrendezés.

A legelső ily «fájó pont» a *kétfejü sas* volt, az a czí merábrázolás, melyet szintén a multból örököltünk, de a mely különösen mintegy száz év óta nálunk az elmékben sok félreértést, a szivekben pedig sok fájdalmat okozott. A mikor a magyar királyok a német-római királyi, majd a német-római császári méltóságot is viselték, a méltóságuk jelvényét, az egyfejü, illetve kétfejü sast alkalmazták czímerükben. Ebben azonban eleink nem láttak sérelmet, mert a kétfejü sas a magyar királynak egy más, magas személyes méltóságát jelképezte, mely e méltóság viselőjének a többi keresztény uralkodókkal szemben bizonyos tiszteleti elsőbbséget biztositott. Igy érthetjük meg az 1723:96. t.-cz. azon rendelkezését, hogy a magyar helytartótanács Ő cs. k. felsége pecsétjét használja, a sast, középen az ország czímerével. A kikötés tehát csak az volt, hogy az ország czímere a legelőkelőbb helyet, a sas mellét foglalja el. Miután azonban Ferencz 1804—1806-ban a német-római császári méltóságról lemondott s az osztrák császári czímet és méltóságot vette fel, megváltozott a helyzet; a régi kétfejü sast az osztrák császári kétfejü sas váltotta fel, a mely nemcsak méltóságot, hanem bizonyos területet is jelentett s ha ebben ábrázoltatott a magyar czímer, az csak azt jelenthette, hogy az osztrák császári méltóság hatalmi köre, szuverénitása kiterjed Magyarországra is.

E gyakorlaton nem változtatott a kiegyezés sem; a közös intézmények használatára 1867 után is az 1836-ban megállapitott u. n. közép osztrák császári birodalmi czímerhez hasonló közép és az ugyanakkor megállapitott kis czímerrel egészen azonos kis osztrák császári birodalmi czímer szolgált. Az előbbiben a kétfejü sas szárnyára helyezett 11 czímer közt a legelső ugyan a kis magyar czímer, a kis czímernél azonban a sas mellén csupán az aranygyapjas renddel ékesitett genealogiai czímer foglalt helyet.

Az osztrák államjogi felfogás szerint ez volt a helyes megoldás, mert Magyarország a monarchikus császári birodalomnak csak kormányzati részterülete, a közös szervek a birodalmi egység szervei, s ezeknek kifejezése a kétfejü sas. Az önálló államiságunkat teljesen eltüntető e felfogás nagyon természetesen merev ellentétben van a kiegyezés

helyes magyarázatán álló magyar államjogi felfogással, melyet a paritásnak megfelelőleg heraldikailag is kifejezésre kellett volna juttatni a közös ügyek és intézmények használatára rendelt czímerek megkonstruálásában.

A czímerkérdésnek a kétfejü sason kivül másik fájó pontja az volt, hogy a magyar királyság czímerébe olyan czímerek is keveredtek, a melyekhez Magyarországnak soha semmi köze sem volt, s ennek következtében az igényczímerek által jelzett országokra való történeti jogunk homályossá és érthetetlenné vált, továbbá, hogy bár a kiegyezés után a magyar czímerbe csak Magyarországhoz tényleg vagy (Ausztriával szemben) kimondott joggal tartozó országok és területek czímerei vétettek fel, addig a magyar igényczímerek Magyarország teljes czímerével benne maradtak az osztrák császári államnak 1836-ban megállapitott nagy czímerében.

Miután igy a diagnózist világosan és szabatosan megállapitotta, a harmadik részben a helyes orvoslás, megoldás főszempontjait és módozatait veszi szerző bonczkés alá: 1. mi legyen az osztrák császári méltóságot jelképező kétfejü sassal; 2. Dalmáczia és 3. Bosznia czímerével?

Minthogy a magyar királyi méltóságnak hasonló heraldikai jelvénye nincs, mint az osztrák császári méltóságnak, a kétfejü sasnak Ausztria uj állami czímerében, pajzsában kellett helyet foglalnia, Dalmáczia és Boszniát illetőleg pedig, mig közjogi helyzetük végleges rendezése megtörténhet, csak az a megoldás jöhetett szóba, hogy ezeknek czímerei mindkét országos czímerben helyet kapjanak.

Az ily módon megállapitott új magyar és osztrák czímerek helyeztettek egymás mellé az uralkodó család u. n. genealogiai czímerével összefüzve, s fejezik ki helyes heraldikai formában, önálló államiságunk erőteljes hangsulyozásával Ausztriával fennálló államjogi viszonyunkat.

Csak örvendhetünk, hogy ez értékes tanulmány az Olcsó Könyvtárban megjelent szintén illusztrált kiadása révén * a legszélesebb köröknek is könnyen hozzáférhetővé vált és szolgálhatja azt a czélt, hogy ez állami életünkben korszakos esemény lényegét, fontosságát helyesen megismerhessék és méltányolhassák. *H. J.*

Illés József: A magyar czimer és a királyi czim története 1804-től kezdve. 20 szövegközti képpel és 4 melléklettel. Budapest, 1916. Kiadja a M. T. Akadémia. Értekezések a történeti tudományok köréből. XXIV. k. 6. sz. Ára 4 korona.

* Olcsó Könyvtár 1851—1853. sz.

A magyar czimer történetének utolsó száz esztendeje, a melyben a legfontosabb változások mentek rajta végbe, mindezideig homályban volt. Nem állt rendelkezésünkre oly munka, mely a XIX. század nagyfontosságu czímerrendezésének körülményeit a rájuk vonatkozó akták nagy tömegére támaszkodva hűen elénk állitotta volna. *Nagy* Ernő jeles akadémiai értekezése ugyan az ausztriai császári czim felvételéről a czímkérdéssel kapcsolatban sok fontos momentumot deritett ki s világitott meg a czímerkérdés területéről is a bécsi akták alapján, de csak az 1804—1806-os évekből, s igy valóban nagy hiányt pótol *Illés* Józsefnek, a kitünő jogtörténésznek fenti műve, melyben a czímerkérdést a czímrendezésekkel kapcsolatban mutatja be 1804-től 1874-ig.

Ez alapvető munka létrejöttét is a legutóbbi czímerrendezésnek köszönhetjük. A mikor a hivatalos lapban 1915 november 6-án az október 12-én megjelent legfelső kéziratokhoz pótlólag az uj czímerek rajzai is közreadattak, ezekkel egyidejüleg jelent meg a Pester Lloyd november 6.-i számában szerzőnek *Die Heraldik und der Dualismus* czímü tanulmánya, melyben alapos heraldikai tájékozottsággal fejtegette az uj czímerek jogi jelentőségét és tolmácsolta a nagyközönségnek azt, a mit az új czímerek a heraldika nyelvén és formáiban fejeznek ki. Mint jogtörténészt azonban erősen érdekelték az előzmények, a fejlődésnek régibb fázisai is; az Országos Levéltárban felkutatta az idevonatkozó akta-csomókat, eredeti tyariumokat, hogy ezek alapján világitsa meg a czim és czímer történetét az ausztriai császári czim felvételétől, 1804-től, 1874-ig, a magyar czímernek az alkotmányos időkben történt első megállapitásáig; s alig egy évre rá, 1916 október 9-én, akadémiai székfoglalójában már be is számolt kutatásai gazdag eredményéről.

A munkát, mely jelen czímerszámunk kereteibe vág s szépen kiegészíti azt, a következőkben részletesebben mutatjuk be.

A mint az ausztriai császári czim felvételéről szóló pátenst 1804 augusztus 10-én a magyar kanczelláriával közölték, ez rögtön észrevette és tiltakozott az ellen, hogy az új czímerekből hiányzanak a magyar király apostoli czíme és igényczímei. A király döntése e kérdésben igen jelentős volt, mert kifejezésre juttatta a magyar király különállását: ugy döntött u. i., hogy a fenti czímekel a Magyarországot illető leiratokban és kiadványokban továbra is használják, mint az addig szokásban volt, az uralma alatt álló többi tartományok kiadványaiban azonban e czímek használatának nem lehet helye. A pecsétet illetőleg is a magyar kanczellária érvelését fogadta

el a király, s ugy döntött, hogy mig az új pecsétek elkészülnek, a régieket használják.

Ezeknek terveit — az új czímről és czímerről szóló nyomtatványt — deczember 6-án küldte meg gróf Cobenzl a magyar kanczelláriának; ennek czíme ez volt: «Neue Titulatur und Wappen Seiner Römisch- auch Österreichisch-Kaiserlich auch Königlich-Apostolischen Majestät». A mig azonban e nyomtatvány czíme a helyes dualisztikus felfogásról tesz bizonyságot, addig a czímerben hiába keressük ezt. A nagy czímerben csak az alappajzsban helyet foglaló kétfejü sas mellén nyugvó nagy pajzsot körülvevő középmellékpajzsok közt foglalja el az első helyet Magyarország czímere, a középczímeren a sas szárnyán elhelyezett czímerek sora kezdődik vele, a kisczímerben pedig már nyoma sincs Magyarországnak.

A magyar kanczellária átirata, melyben kifejti álláspontját s megteszi külön javaslatát, nagyon érdekes: összefoglalja ebben mindazon történeti és jogi érveket, a melyekkel mindig következetesen küzdött az egységesités ellen, elsősorban arra hivatkozva, hogy hasonló kisérlettel szemben sikerrel foglalt állást már II. József trónraléptekor is. Tervet is mellékel a nagy és középpecsétre, s mindkettőben a legfontosabb helyet, a szivpajzsot foglalja el a kis magyar czímer, a mint azt már az 1723: XCVIII. t.-cz. is megkivánta.

Ez átiratára a magyar kanczellária nem kapott választ; a mikor pedig 1806-ban ujra kérte a császári kanczellária véleményét, oly események köszöntöttek be, a melyek ujabb czímerrendezés szükségét hozták felszinre.

A német-római császárságról való lemondás (1806 aug. 6.) u. i. új czímnek megállapitását tette szükségessé. Minthogy az apostoli czím s a nagy magyar igényczím ismét hiányzott belőle, a kanczellár azonnal (aug. 9.) tiltakozott az új czím ellen s ezzel kapcsolatban felvetette a pecsét elintézetlen kérdését is és hangsulyozta, a mi nagyon fontos, hogy 1804 után is még mindig a régi pecsétet használták.

A czímre nézve Stadion már augusztus 12-én kijelentette, hogy nincs akadálya annak, hogy a pusztán Magyarországot illető kiadmányoknál az apostoli királyi czím és a magyar igényczímerek is felvétessenek.

A hivatalos nyomtatványban («Titulatur und Wappen seiner österr.-kais. und königlich apostolischen Majestät...») közölt nagyczímerben a fő változás az volt, hogy a német-római császári sas helyét az osztrák császári sas foglalta el az alappajzsban s a szivpajzsba a genealogiai czímer került. Ebbe felvétettek a magyar igényczímerek is. A középczímerben az osztrák császári sas szárnyán vannak elhelyezve a czímerek.

Minthogy az alapgondolat itt is ugyanaz volt, mint az 1804-es czímerek megtervezésénél, gróf Pálffy a Stadionhoz intézett átiratában (aug. 28.) hivatkozik az 1804-iki átiratában kifejtett kifogásokra, a melyekre még nem is kapott választ, s uj terveket is küld, a melyek az 1804-iki czímerei mintájára készültek: a szivpajzsban a magyar kisczímer, körülötte a Magyarországhoz tartozó országczímerek s a nagypajzson a magyar szent korona.

Szeptember 6-án érkezett meg a Felség döntése, melyben tudomásul vette, hogy a két kanczellária a czímre nézve megegyezett s a pecsétet illetőleg úgy rendelkezett, hogy addig, mig az uj elkészül, a régieket kell használni. Ezekre vonatkozólag pedig 1807 február 7-én oly értelemben döntött, hogy az addig használt czímerének alakján a Magyarország számára szóló kiadványoknál semmit sem kell változtatni. A külön királyi pecsét tehát fennmaradt a császári mellett s igy a magyar kanczellárnak a czímer kérdésében is sikerült megőrizni a dualizmust. Az uj pecsétek november 5.-ére készültek el a magyar kanczellária tervei szerint.

1813-ban azonban — s ebben már Metternich keze működött — ismét új czím készült, de csak egyfajta: középczím, a mely már csak azért sem felelhetett meg a magyar követelményeknek, mert hiányzott belőle az apostoli jelző; de különben sem nyugodhatott bele abba a magyar kanczellária, hogy a nagyczím és ezzel együtt a nagypecsét egyszerüen félretétessék. Előterjesztésének vezetőgondolata az volt, hogy más a magyar király czímere és más ennek használata is, mint a császáré az örökös tartományokban, s azt czélozta vele, hogy a külön magyar czímer- illetve pecséthasználatot, mint 1807-ben, most is sikerüljön megmentenie és megőriznie.

A király ugyan (ápr. 17) Metternich szellemében döntött, de a kanczellária azért nem adta fel a küzdelmet, ügyesen védekezett továbbra is, s eredménynyel, mert bár ujabb döntést nem kapott előterjesztésére, nem kapott választ Metternichtől sem a szükséges változtatások végrehajtására nézve. Igy tehát továbbra is használta az 1806-ban megállapitott magyar királyi czímeket és az 1807-es nagy- és kisczímert.

A napoleoni háboruk befejezése után ujból felmerült a czímek revideálásának szüksége, s Metternich hivatkozva a Felség döntésére 1815 szeptember 9-én megküldi a magyar kanczelláriának az új császári közép- és kisczímre és czímerre vonatkozó nyomtatványt. Ez csak deczember 1-én válaszol rá s bejelenti

Metternichnek, hogy ő még mindig az 1807-es címereket használja, minthogy 1813-iki előterjesztésére melyben azt kérte, hogy legalább a nagypecsét alakja maradjon meg, nem kapott választ; mivel ugy látja, hogy a nagyczím és czímer rövidesen elkészül, tanácsosabbnak tartja, hogy egyelőre a magyar kiadmányoknál az 1807-es czímerek maradjanak meg. Az 1807-es nagyczímer megtartásába még beleegyezett Metternich, az ellen azonban tiltakozott, hogy az uj közép- és kisczím illetve czímer helyett is a régit használják. A kanczelláriá el is készitette a nagy pecsét tervezetét és felterjesztette a királyhoz; minthogy azonban a Felség ezt nem fogadta el, a magyar király hivatalos czímei és czímerei változatlanul megmaradtak az 1815. évi uj megállapitás után is. A kanczelláriá tehát ismét elérte czélját: sikerült megmentenie ezuttal is a külön magyar királyi czímert és czímet.

A következő czímerrendezés, az 1836-iki, a melyet az 1835-iki trónváltozás tett szükségessé, annyiban bir különös jelentőséggel, hogy néhány 1866-ban eszközölt változtatástól eltekintve, napjainkig érvényben volt.

Metternich 1836 augusztus 15-ikén kelt átiratával küldte meg a magyar kanczelláriának az ujonnan megállapitott császári nagy-, közép- és kisczímről és czímerről szóló nyomtatványt. («Wappen und Titeln Seiner Kais. Königl. Apostolischen Majestät. . .») Minthogy a magyar kiadmányoknál — irja — a czímre és a czímerek beosztására nézve eddig különös tekintetek voltak irányadók, nincs a Felség szándékában, hogy e tekintetben valami is megváltoztattassék, hanem ezeknek a tekinteteknek kell az új czímeknél és czímereknél is érvényesülni. Metternich e meglepő kijelentése a magyar kanczelláriá következetes magatartásának volt az eredménye. A bemutatott czím és czímerek fölött Ferdinánd király ugy döntött, hogy a czímre nézve jóváhagyta a kanczelláriá javaslatát, a czímerre nézve azonban Metternichhel kellett továbbra is a megegyezést keresni. Az általa készitett czímereket a kanczelláriá el is fogadta, mert egészben véve megfeleltek saját tervezetének és a magyar igényeknek, és elrendelte az uj pecsétek vésetését a kanczelláriá, helytartótanács és kir. tábla részére. Érdekes azonban, hogy mig a kanczelláriá és helytartótanács ez uj királyi pecséteket használták, addig a magyar királyi udvari kamara egészen 1848-ig azt a nagy titkos pecsétet alkalmazta dekretális alakban kelt kiadmányain, a mely 1807-ben állapittatott meg.

Az 1848-as törvényhozás (XXI. t.-cz.) törvénybe iktatta az ország czímerének ősi jogaiba való visszaállitását, de a czímer megállapitásával nem foglalkozott. A törvény eredeti szövegének két példánya közül az egyiken a magyar kis czímer látható s körülötte külön pajzsokon tiz kisczímer: a társországok czímere és az igényczímerek.

Az abszolut korszak eltörölte a külön magyar királyi pecséteket is, s a Magyarországot illető ügyekben is az 1836-ban megállapitott császári pecséteket használták. A mikor azonban az októberi diploma ismét életre keltette a magyar kanczelláriát, ez sietett a királyi pecsétek használatát is feltámasztani. Azt ajánlotta, hogy az 1836-os magyar királyi nagy- és kis titkos pecsétet vegyék elő ujra, s csak a köriratban tegyék I. Ferdinánd helyébe I. Ferencz József nevét. A Felség döntése alapján ez meg is történt.

A magyar királyi pecsétek változatlanul maradtak meg az 1866-os változások után is, s az 1867. és 1868. évi törvényeken is az 1836-ban megállapitott kétfejü sasos kis titkos pecsét van. Az 1869-es törvények szentesitő pecsétjén jelenik meg végre az a czímer, a mely jelvényeivel tisztán és egyedül a magyar államot hivatott kifejezni. A négyelt nagypajzsban Dalmáczia, Horvát-, Tótország és Erdély czímere látható, a középpajzsban pedig a magyar kisczímer. Ez tulajdonkép az a pecsét, mely az 1836-os császári nagypecséten látható s a mely már az 1804-es császári nagyczímeren is megvolt. Az új czímer megalkotása azután 1874-ben történt a magyar állampecsét megállapitásával; ebben már megjelenik Fiume czímere is és pajzstartókul már angyalok szerepelnek. Ez 1874-ben jóváhagyott czímer és ennek heraldikai leirása 1896-ban miniszteri tanácsi határozat alapján miniszterelnöki rendelettel tétetett közzé.

Ezekben próbáltuk meg röviden összefoglalni ez értékes munka gazdag eredményeit. Látjuk, hogy a magyar kanczelláriá következetes küzdelme meghozta gyümölcsét; ügyes ellenállásán mindig megtört mindenféle egységesitő czélu kisérlet és próbálkozás, és czéltudatos magatartásának eredménye volt, hogy sikerült annyi nehézség közepette is megőriznie a külön magyar királyi czímet és czímereket, természetesen olyan formában, a mint azt a kor felfogása kivánta és az akkori államjogi viszonyok engedték. Külön ki kell emelnünk a munkának azt a nagy előnyét is, hogy az a hatalmas apparatus, melynek alapján készült, nem tette szárazzá és nehézkessé, hanem világos és élvezetes előadással vezeti az olvasót a magyar czímer történetének e jelentős száz esztendején keresztül.* *H. J.*

* *Illés József* e munkájának részletes ismertetéseit l. még a *Századok*, *Budapesti Szemle* és *Jogállam* 1916. évi folyamában *Iványi Béla*, *Barabási Kún József* és *Csekey István* tollából.

Az új osztrák, magyar és közös czímerek. Ströhl H. G. eredetjei után készült hét szinnyomatu tábla, öt czímerleirással és egy magyarázó vázlattal. Az 1915. október 10. és 11, illetőleg 1916 márczius 2. és 5. legfelsőbb kéziratokkal történt megállapitások nyomán kiadva. Bécs, 1916. A csász. kir. udv. és áll. nyomdából.

Szép kiállitásu, magyar és német szövegü füzet jelent meg e cziímmel. A hét szines műlap Ströhlnek művészetét dicséri, ki a czímerrendezés alkalmával a legfelsőbb kézirathoz mellékelt czímerrajzokat készitette osztrák részről.*

Az I. műlap az osztrák tartományok középczímerét, a II. ennek megnagyitott pajzsát, a III. az osztrák tartományok kisczímerét, a IV. a magyar szent korona országainak egyesitett czímerét, az V. a közös intézmények használatára szolgáló középczímert, a VI. a magyar szent korona kisebb egyesitett czímerét és a VII. műlap a közös intézmények használatára szolgáló kis czímert mutatja be. A mű lapokon kivül a felsorolt czímereknek legfelsőbb kézirat szerinti német és magyar leirását és az osztrák középczímer nagypajzsának beosztását tartalmazza a füzet.

A czímerek szerkezete nem lehet jelen ismertetésnek tárgya ; csupán a stílussal és heraldikai művészettel foglalkozom e mű ismertetésének keretében. Stílus szempontjából rá kell mutatnom arra a nem szerencsés körülményre, hogy Magyarország czímerének hivatalosan megállapitott formája nem egyezik meg a közös intézmények használatára szolgáló czímerek magyar czímerének alakjával. A magyar államczímer pajzsformája háromszögletü ; a közös czímereké csücsköstalpu. E pajzsformát a franczia heraldikában igen gyakran látjuk ; nálunk azonban és a németeknél soha. Maga Ströhl is *Herald. Atlas* cz. müve V. táblájának 4. ábráján teljesen hasonló pajzsot mutat be, mint XV. századbeli *franczia* háromszög-pajzsot. Az osztrák tartományok czímereit is teljesen jól el lehetett volna helyezni a mienkhez hasonló háromszögpajzsban s igy nem kellett volna e kevésbbé szép és idegenszerü pajzsformát kölcsönöznie a franczióktól.

A magyar középczímer szivpajzsa — a kisczímer — igen kicsiny s alacsonyabbra van helyezve, mint a magyar hivatalos czímerrajzon. A kettős kereszt magas és keskeny ; keresztgerendái igen közel vannak egymáshoz, s ezért nem oly monumentális, mint a magyar hivatalos czímerben. A hármas halom idegenszerüen van stilizálva ; a középsőn nyugvó nyilt korona a munka magyar czímerábrázolásának mindnégy példáján más, a hivatalos formától elütő, hol cipripedium levelü korona van ábrázolva ; Ströhl nagyobbára kissé csucsos lóhere-levelüt rajzolt. — A dalmát czímer oroszlánfejeit zöld szemmel és ékköves koronával ábrázolja a szerző, a magyar hivatalos megállapitás ellenére. — Erdély sasának szárnytollai a négyszögü mezőben fektetett félkört töltenek ki, mintha e czímerkép valamely kerektalpu, vágott pajzs alsó mezejéből helyeztetett volna változatlanul a czímerbe, holott e czímerképnek — mint a magyar hivatalos czímerben — be kellene töltenie a mezőt. Erdély czímerének bástyái is igen magasak. — Bosznia-Herczegovina czímerképe még nagyobb eltérést mutat. A magyar hivatalos rajzon a kar természetes, gomolyalaku felhőkből nyulik ki ; Ströhl e felhőket heraldikánkban szokatlanul rendszeresen összehajtogatott fodorszerüen ábrázolja. — Fiume czímere sziklájának és kékkel bélelt koronájának formáját szintén a magyar hivatalos czímerrajz szerint kellett volna ábrázolnia, mert ebbe a város 1659. évi czímerlevele szerint vétetett fel.

Nem volt szerencsés ötlete szerzőnek az sem, hogy a két országczímert összekötő genealogiai czímer pajzsát más alakura formálta, mint a két nagypajzsot. Kétféle pajzsformát egy czímerművön használni nem stílusos.

A hatodik lap a magyar szent korona országai egyesitett czímerét mutatja — a magyar kisczímert a sakkozott ékkel (Horvát orsz.). E czímer, mint a legfelsőbb kézirat is rendeli, egymagában nem nyer alkalmazást s igy kár volt külön lapon közölni, mikor a következő lapon, a közös kisczímerben, amugy is megtalálható. — Talán épen e rajz okozta a félreértést, hogy a Leipziger Ilust. Zeitung koronázási számának czímlapjára, a hivatalos szénutalványra stb. hibásan e czímer került.

A füzetnek, melyről nem tudni, hogy hivatalos kiadvány-e, nyomdai kiállitása elsőrangu, dicséretére válik a bécsi cs. kir. udvari és államnyomdának.

Keöpeczi Sebestyén József.

R. Kiss István. A magyar állam czímerei. A debreczeni m. kir. tudomány-egyetem népszerű főiskolai tanfolyamán tartott előadások 1916—17. évi sorozat. 14. szám. 24 l. Ára 60 fillér.

Szerző a nagyközönségnek tartott előadásában nem bocsátkozott a részletekbe, hanem a czímerrendezéssel kapcsolatos kérdések lényegéhez akarta nagy vonásokban megrajzolt képben közel hozni hallgatóságát s ennek folyamán több érdekes új szempontot vetett fel és világitott meg.

Legelső czímeres emlékeinkben Imre és II. Endre

* Magyar részről a magyar állam czímereit jelen sorok irója tervezte.

oroszlánokkal megrakott pólyás czímerében azok komplikált volta miatt egyesitett czímert lát s szerinte az egyesités azon kompromisszumot fejezi ki, mely a patrimonialis és alkotmányos irány közt létrejött. E szerint az egyesitett czímerben a nemzet (csikok) és az Árpád-család czímerének (oroszlán) motivumait kell keresnünk.

A kettős kereszt felvételére IV. Béla alatt az ősi reminiscentián kivül az az ok hatott, hogy őt nem sokkal trónralépése után felszólitotta a pápa, hogy inditson háborut az eretnek bolgár czár ellen. E jelvény tehát, a támadó jellegü kettős kereszt, mely a magyar királyoknak addig is hiven betöltött hivatását jelzi a szomszéd pogány és eretnek népekkel szemben, nem függhet össze a kizárólag védelmi szervezetü országgal, hanem csak a királysággal.

Az Árpád-korból tehát két czímert örököltünk: a vágásos pajzsot és a kettős keresztet; a vágásos pajzsban az egyik szin (vörös) az Árpád-családé, a másik (fehér) pedig a vezérek korából való és a nemzeté. A kettő együtt a nemzet czímere lett; a kettős kereszt pedig a királyi méltóság állandó jelvénye.

Előadása második részében a középczímert ismerteti és czímerünk történetét a Habsburg-házbeli királyaink alatt, végül pedig a legutóbbi czímerrendezés jelentőségét méltatja.

Dr. Kmety Károly. Nemzeti szimbólumaink térfoglalása. (Magyar Kultúra, 1915. 21. sz. 353—3 2. l.)

Szerző az új czímereket s ezek használatát a valósággal közös hatóságokra és intézményekre közjogunk szempontjából elfogadhatóknak tartja, a közös hadsereg magyar részének csapatainál azonban, szerinte, megfelelőbb lenne, mert ezen csapatok közjogi jellegét hivebben kifejezné, a magyar állam egyesitett czímerének kizárólagos alkalmazása Az egész hadsereg ugyanis nem közös közjogi jellegü minden atomjában egyaránt, mint azt az ujabb s kevésbbé megalapozható fölfogás tartja, mely azonban ugy látszik a czímerrendezésben is érvényesült. Csupán a szorosan vett közös katonai hatóságok és intézetek czímer- és zászlóhasználatára nézve lehetett volna a két állam czímerét és szineit használni olykép, mint az a közös polgári hatóságoknál megállapitást nyert.

Erős közjogi ellenvetése van továbbá a bosnyák czímernek az ujonnan megszerkesztett osztrák császári czímerbe való fölvétele ellen. Ez a császári aktus szent koronánk igényének kizárólagosságával nem egyeztethető össze; Bosznia semmikép sem paritásosan közös ország, nem ad jogczímet ily véleményre és igénytámasztásra az sem, hogy a közös haderő működött közre visszaszerzésében.

A flotta lobogóján pedig nem a magyar állam ősi czímerének, hanem a ma élő magyar állam élő czímerének kellene törvény és jog szerint szerepelnie.

Túri Béla. A czimer- és zászlókérdés a közös intézményeknél. (Katholikus Szemle, 1915. évf. 10. füzet. 1004—1011. l.)

Az új czímerek vizsgálata alapján arra a kérdésre keres szerző feleletet: megfelel-e e rendezés a 67-ben megállapitott közjogi viszonyainknak. A dualisztikus államjogi kapcsolatot s azt a tényt, hogy a közös szervek működésénél két szuverén állami akarat koinczidál és érvényesül, helyesen fejezi ki az uj czímer. Kifogásolja azonban a pajzsok alatt elhelyezett mondatszalag jelmondatát, mely egyrészt félreértésekre adhat alkalmat, másrészt legalább is nem precziz közjogilag. Az új czímer ugyanis nem a monarchiának czímere, hanem a közös intézményeké s a devise csak a két államnak együttes birtoklására vonatkozik, de nem azon közös intézmények jellegét vagy stabilitását jelzik, melyeket az 1867-iki törvény megteremtett. Nem szabad még dekorativ módon sem olyasvalaminek kerülnie a közös intézmények czímerébe, a mi már nem ezek karakterét tünteti fel és szimbolizálja.

Nagyon fontos a czímerkérdés rendezésénél az, hogy végre megállapitást nyert «Ausztria», vagyis az osztrák állam jogi fogalma és ehhez mérten jelöltetett ki a kétfejü sasnak és a fekete-sárga zászlónak helye és értelme.

Magony József dr. A magyar czimer és a magyar zászló. Temesvár, 1916. 24 l.

E dolgozat, mely különlenyomat a temesvári kegyesrendi főgimnázium 1915—16. évi értesitőjéből, az ifjuság s a nagyközönség számára készült népszerü ismertetés az idevágó irodalom, főleg Csánki Dezső fentebb ismertetett tanulmánya alapján. Két részre oszlik, az első (A magyar czimer és a magyar zászló történelmi kialakulása) a magyar czimer kialakulását ismerteti, a második pedig (Nemzeti jelvényeink térhódítása) czímerünk története utolsó száz esztendejének vázolása után a legutolsó czímerrendezés eredményezte czímereket mutatja be és magyarázza.

Osztrák írók a közös ügyek czímerének rendezéséről. (Tezner, Bernatzik, Verdross és Herrnritt dolgozatai.)

A mikor 1915 október 11-én napvilágot látott a közös ügyek czímerének rendezéséről szóló legfelsőbb kézirat, nyomban megjelent a «Neue Freie Presse» október 13-i Morgenblattjában *Teznert*ől egy rövid czikkecske «Die Regelung der Wappen- und Fahnenfrage» czímmel. Igen nehezére eshetett *Teznern*ek e czikk megirása, mert a közös ügyek czímeréről szóló rendelkezés ügydöntő ténnyel rombolta le azt a czentralisztikus felfogást, a melyet a nagy-osztrák közjogi iskola talán épen *Teznerr*el az élén a monarchia államjogi konstrukciójára nézve vallott. Czikkében maga *Tezner* is beismeri, hogy az uj rendelkezésnek abban nyilvánul rendkivüli történelmi kihatása, hogy az osztrák császárság fogalmát tisztán Ausztriára korlátozza Magyarország belefoglalása nélkül. Csakhogy *Tezner* nem az az ember, a ki olyan könnyen megsemmisülni engedné egész életén keresztül tüzzel-vassal hirdetett czentralista elméletét. Igyekszik tehát uj mesterkélt magyarázattal utoljára lelket lehelni halott teóriájába. Szerinte abban a körülményben, hogy a két állam czímerét az «*uralkodóház*» czímere köti össze és a devizán az «*Indivisibiliter ac inseparabiliter*» jelmondat olvasható, következik, hogy az «összállam szerkezetére» vonatkozó «államjogi kompromisszum» továbbra is régi értelmében fennmaradt.

Az uralkodóháznak «osztrák ház» («domus Austriaca») elnevezését pedig épen ugy, mint a deviza jelmondatát, a magyar pragmatica sanctióból származtatja. És most következik a szavakkal való zsonglőrködés. Felfedezi, hogy bár az uj kézirattal eltünt az osztrák császárságnak amaz átfogó, az uralkodóház minden országára kiterjedő jelentése, ellenben az osztrák monarchia, illetve az osztrák ház (domus Austriaca) uralta monarchia továbbra is fenn kell, hogy maradjon. Vagyis *Tezner* alkimiájával a Magyarországot is magába foglaló osztrák császárság helyébe az osztrák ház fogalmát akarja léptetni. Mi sem lesz aztán könnyebb, mint továbbfejleszteni a nyelvhasználatot és «az osztrák háztól uralt monarchia» helyett az «osztrák monarchia» elnevezésre jutni, abban az értelemben, hogy az Magyarországot is magában foglalja.

Ezzel a merész szójátékkal szemben, a melynek erőltetettségéből csak a vizbe fuló utolsó szalmaszálhoz kapkodása olvasható ki, valóban felesleges a czáfolat. Elég csak az 1915-i rendelkezés egész lényegére és szellemére utalni. Hisz nem más volt az, mint az Ausztria és Magyarország közt fennálló dualisztikus szervezet egyik külsőségének végrehajtó rendelkezése. Ezzel ellenkező minden más irányu magyarázat egyenesen a legfelsőbb rendelet jóhiszeműségének kétségbevonása.

*

Nagyobb tanulmányt szentelt a czímerrendezés kérdésének a dualizmus uj háborus ellensége, *Bernatzik*,* mely «Unsere neuen Wappen und Titel» czimmel jelent meg az Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht-ben. (Jahrg. II, 1915—16, S. 617—652.)

Egy külsőségből indul ki. Nevezetesen kifogásolja, hogy a rendezésnél meghagyták a régi pajzstartókat: az osztrák czímerhez a griffet, a magyarhoz pedig a lebegő angyalt. Szerinte mintegy a paritás sérelme, hogy mig a magyar államot angyal, addig az osztrákot egy ragadozó madár oltalmazza.

Államjogi szempontból azon az észrevételen kezdi, hogy az önmagában zárt két czímernek egymás mellé állitása s az uralkodóházénak fölibük helyezése nem fedi a jogállapotot. Mindössze azt fejezi ki, hogy a két államot csak az uralkodóház közössége köti össze. Ámde hiányzik a közös kormánynak, a közös hadseregnek, sőt még a függetlenségi párt által is elismert kölcsönös védelmi kötelezettségnek is a jelképezése. Ez a kifogás azonban épen államjogi szempontból helytelen. A két czímernek önálló szembeállitása s tisztán a fölébe helyezett uralkodóházi czímerrel való összekapcsolása tökéletesen megfelel az unió jogállapotának. Az uralkodó közjogi és államtani felfogás szerint ugyanis az intézmények közössége nem jellemző a reálunió mivoltára. A közös intézmények az unióban lévő államok megegyezése szerint szaporithatók vagy teljesen megszüntethetők, a lényeg az uralkodónak jogilag szándékolt közössége. Ezt pedig a közös ügyek uj czímere tökéletesen kifejezésre juttatja.

Miután a választott kép *Bernatzik* szerint nem

1 «Der Zentralismus und die Neujahrsrede des Ministerpräsidenten» czímü czikkemben (Pester Lloyd vom 18. Januar 1916, Abendblatt) kimutattam, hogy *Bernatzik* «Neues über die pragmatische Sanction» czimü tanulmányában (Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht. Jahrg. II, 1915, S. 125—204) szakitva régi objektiv álláspontjával, a czentralisták táborába lépett.

Erre most birált tanulmánya után «Eine Entgegnung» czímmel egy kis választ jelentetett meg (S. 653—656), a melyben gonosz naivságnak nyilvánitja, ha valaki azt hiszi, hogy annak, a ki nem lelkesedik a dualizmusért, ezért «czentralistának» kellene lennie. Még más lehetőségek is vannak. Alkalmas időben fog majd róluk beszélni.

fejezi ki eléggé a két állam összeköttetését, valószinüleg azért alkalmaztatta a magyar kormány a két czímert összekötő devizaszalagot az 1723 : 2. t.-cz.-ből kiszakitott idézettel: «Indivisibiliter ac inseparabiliter.» E szavak azonban szerinte a törvényszövegből kiragadva, ellentétben vannak az érvényes joggal. Az unió ugyanis jogilag megszüntethető. A magyar törvény nevezetesen csak I. Lipót leszármazóiig bezárólag biztositott trónöröklési jogot. A deviza felirásának tehát szerinte igy kellett volna hangzania: Inseparabiliter usque ad exitum sexus Leopoldini. Az egész szőrszálhasogatás. Mindenki tudja, hogy a magyar törvényből vett idézet milyen feltételhez kötötte az elválaszthatatlanságot. Hisz kétség sem férhet hozzá, hogy a felbontó feltétel bekövetkeztével a két állam és a két czímer teljesen elválik egymástól.

Különben jellemző *Bernatzik* következetlenségére, hogy a jelmondatot nem az unió tartalmára, hanem csak tartamára tekinti karakterisztikusnak. Holott előző pamfletjében [1] kifejtett álláspontja szerint, ellentétben az uralkodó felfogással, nem a monarcha személyazonosságának létesitésére irányuló *jogi akaratot*, hanem épen *az elválaszthatatlanságot* jelöli meg a reálunió lényegéül.[2] Épen ezért szerinte az osztrák-magyar viszony csak perszonálunió, mivel benne van az elválhatóság jogi lehetősége. De akkor azt kérdezzük, miért meri az új czímer hibájául felróni, hogy a közös ügyeket heraldikailag nem ábrázolja, a mikor szerinte «A reálunió lényege épen az elválaszthatatlanságban van és csak abban»? [3] Micsoda következetlenség volna ily felfogás mellett az unió fogalmi meghatározása szempontjából teljesen irreleváns külső járulékoknak a czímerbe való felvétele?

Nem akarom ezuttal *Bernatzik*ot ama hosszas fejtegetései során követni, a melyeket a magyar pragmatica sanctio és az 1867 : XII. t.-cz. jogi természetének,[4] valamint a «birodalom»[5] és «monarchia» kitételeknek szentel. Csak egész röviden akarok egyik hozzánk intézett kérdésére megfelelni. Nem érti azt a «groteszk következetlenséget», hogy mig magunk használjuk a két állam kapcsolatának megjelölésére a «monarchia» kitételt, addig irtó háborut viselünk a «birodalom» és «összmonarchia» kifejezésnek ugyanilyen vonatkozásban való használata ellen. Hát erre igazán egyszerü a felelet. A magyar aggodalmaskodás pusztán visszahatás azzal az irányzattal szemben, a mely Ausztria történelmi és közjogi irodalmában még mindig mint valami visszajáró rossz szellem üli meg az elméket. A mikor ötven évvel a paritásos dualizmus megszervezése után még ma sem képesek Ausztria és Magyarország jogi viszonyának megitélésében a régi centralista birodalmi és összmonarchiai fogalmaktól menekülni. Ellenben a «monarchia» kitételnek eredeti közjogi tartalma alakult 1867 óta ki. Nem az állam uralmi formáját jelöli, hanem a fejedelmi unió leglényegesebb jegyének: az uralkodó természeti személyazonosságának kifejezése. Ausztria és Magyarország dualisztikus kapcsolatára alkalmazva, nem egy olyan államot jelent, a melyben a főhatalom birtokosa egy természeti személy, hanem két olyan államot, a mely fejedelmi unióban van egymással, vagyis a két állam jogilag különböző uralkodója egy fizikai személyben egyesül. Ennek a jogi állapotnak pedig klasszikus kifejezője az új közös czímer, a mely az unióban élő két államnak különkülön zárt egészet alkotó czímerét helyezi egymással szembe és köti össze az uralkodóház genealógiai czímerével.

Helyszüke miatt nem akarok itt kitérni *Bernatzik* ama kifogásaira, a melyeket az erdélyi emlékczímernek a magyar középczímerben való bennhagyása továbbá a dalmát és a bosnyák-herczegovinainak, mindkét állam középczímerébe való fölvétele ellen felhoz. E kérdésekkel szemben megvan az egységes magyar jogi felfogás.

*

Ellenben szinte jól esik, hogy a mikor odaát a tudományos czentralizmus uj virágkorát éli, egy fiatal osztrák tudós rá mer mutatni ez irányzatok eltévelyedésére. *Verdross* két folytatásban mélyen szántó tanulmányt jelentet meg 1916 márcziusában. «Die Neuordnung der gemeinsamen Wappen und Fahnen in ihrer Bedeutung für die rechtliche Gestalt der österreichisch-ungarischen Monarchie.» (Juristische Blätter. Jahrg. XLV, Nr. 11—12.)

Félre a jog világán kivül eső alapelméletekkel, irja, a melyek a jogászi felsorolással szemben dogmatikus, beigazolhatatlan feltevésekből indulnak ki! *Verdross* szerint csakis a két állam valóságos dualisztikus rendezésének felismerése téritheti az osztrák közjogászokat a helyes megitélés utjára. A monarchia paritásos dualisztikus szervezetét pedig ügydöntő tettel fejezte ki az a legfelsőbb kézirat, a mely a közös ügyek czímerében az osztrák-magyar monarchia két államának a pragmatica sanctión alapuló összekötte-

[1] Neues über die pragmatische Sanction. S. 144 f.

[2] V. ö. erre nézve *Csekey István:* A magyar trónöröklési jog. Budapest, 1917, 464. s köv.

[3] U. o.

[4] Ez irányu bővebb czáfolataimat l. A magyar trónöröklési jog. 439. s köv.

[5] Erre nézve v. ö. *v. Csekey:* Über das handschriftliche Original der ungarischen Pragmatischen Sanktion. (S.- A. aus d. Archiv des öffentlichen Rechts. Bd. XXXVI, H. 2.) Tübingen 1916, S. 56, N. 102.

tését jelképezte. Az új címerek és zászlók is feladják — mondja *Verdross* — a formális birodalmi egységet. Mert Ausztria és Magyarország felbonthatatlan összeköttetését nem ugy ábrázolják, hogy az osztrák és magyar jogrend fölött valamely szuverén birodalmi jogrend keletkeznék, a mely gyökere volna mindkettőnek, hanem az új címerben mind Ausztria, mind Magyarország címerei zárt önállóságban, egyenlő nagyságban állanak egymás mellett a nélkül, hogy valamely egységes címer venné körül azokat. Ily módon Ausztria és Magyarország mint két önálló, a maga jogában gyökeredző, semmi felsőbb hatalomnak alá nem vetett szuverén áilam jelentkeznek.

*

Egészen tárgyilagos államjogi tanulmány *Herrnritt* dolgozata is az uj címerrendezésről: Die Neuregelung der Wappenfrage in Österreich. (Zeitschrift für Völkerrecht. Bd. X, 1917, S. 89—108.) Nemcsak a paritásos dualizmus kidomboritásában látja az új rendelkezés jelentőségét, hanem abban is, hogy végre megállapitást nyert az osztrák tartományok első állami címere. Ezek eddig ugyanis a régi, 67 előtti osztrák császárság címerével éltek. A közös ügyek címerével kapcsolatosan megállapitott új osztrák címer az ausztriai tartományok egységének heraldikai ábrázolása.* *Dr. Csekey István.*

* Az osztrák írók idevágó tanulmányaival behatóbban *Wlassics Gyula* foglalkozott még (Közjogi röpiratok. Budapesti Szemle, 1916. évf. 167. kötet. 1—14 l.; Az ausztriai közjogi irodalom és Magyarország [Jäger, Tezner és a közös intézmények címere]. Jogállam, 1916. évf. 1—2. füzet.) és *Barabási Kún József* (Bernatzik tanár és az új címerrendezés. Magyar Figyelő, 1917. évf. 7. sz. 9—26. l.) *Szerk.*

TURUL

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG KÖZLÖNYE

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTIK

ÁLDÁSY ANTAL
MÁSODELNÖK

HOLUB JÓZSEF
JEGYZŐ

BUDAPEST · MCMXVII ·

TARTALOM.

Lap

Az új magyar és a közös intézmények használatára rendelt új czímerek (8 szövegközti képpel) --- --- --- 1
Illés József: A közös intézményeink használatára rendelt czímerek jogi jelentősége --- --- --- --- --- 14
Döry Ferencz: Magyarország czímerének kialakulása (23 szövegközti képpel)--- --- --- --- --- --- --- 17
Kelöpeczi Sebestyén József: Erdély czímere (16 szövegközti képpel) --- --- --- --- --- --- --- --- 33
Holub József: Fiume czímere (3 szövegközti képpel) --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 48
Sufflay Milán: A Társországok czímerei (2 szövegközti képpel) --- --- --- --- --- --- --- --- --- 50
Holub József: Bosznia czímere (6 szövegközti képpel) --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 54
Szakirodalom. Dr. Csánki Dezső: Az új magyar és úgynevezett közös czímerekről. Ism.: *H. Gy.* — Illés József: A magyar czímer és a királyi czím története 1804-től kezdve. Ism.: *H. Gy.* — Az új osztrák, magyar és közös czímerek. Ströhl H. G. eredetijei után. Ism.: *Kelöpeczi Sebestyén József.* — R. Kiss István: A magyar állam czímerei. — Dr. Kmety Károly: Nemzeti szimbolumaink térfoglalása. — Túri Béla: A czímer- és zászlókérdés a közös intézményeknél. — Dr. Magony József: A magyar czímer és a magyar zászló. — Osztrák irók a közös ügyek czímerének rendezéséről. Ism.: *Csekey István* --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 58

Hogy a folyóirat szétküldésénél zavar és késedelem ne történjék, felkérjük t. tagtársainkat, hogy az állandó lakásváltozásokat a titkári hivatallal tudassák.

Tagbejelentések, felszólitások, kérdések és egyéb a társaság ügyeit érintő levelezések a titkári hivatalhoz (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum), a folyóiratba szánt dolgozatok pedig a szerkesztőséghez, Holub József társ. jegyzőhöz czimezve (ugyanott) küldendők. Tagdíjak a pénztári hivatalhoz (ugyanott) küldendők.

☞ **A Turul 1886—1914-ik évi folyamaiból még néhány teljes példány kapható; ujonnan belépett tagtársaink azt a tagdíj lefizetése mellett megszerezhetik.**

MONUMENTA HUNGARIÆ HERALDICA.

MAGYAR CZIMERES EMLÉKEK

közli Fejérpataky László. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság. — Az I. füzet nagy negyedrétben, 88 oldal szöveggel és huszonnyolcz melléklettel, a II. pedig 68 oldal szöveggel és huszonöt melléklettel megjelent s kapható Ranschburg Gusztáv könyvárusnál (Budapest, IV., Ferencziek-tere 2. sz.) és általa minden könyvkereskedésben.

Bolti ára kötetenként 20 korona.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ A TURUL ÉVFOLYAMAIHOZ.

A Turul 1883—1892. évfolyamainak tárgy- és névmutatója 3 koronáért a társulat titkári hivatalánál (Budapest, Magyar Nemz. Múzeum) kapható. A mondott összeg előzetes beküldése mellett a füzet **bérmentesen,** egyszerü megrendelésre pedig **postai utánvétellel** küldetik meg.